

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE PARTİ DİSİPLİNİ VE
PARTİ İÇİ DEMOKRASİ İLİŞKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

BATUHAN USTABULUT

KOCAELİ 2017

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE PARTİ DİSİPLİNİ VE
PARTİ İÇİ DEMOKRASİ İLİŞKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

BATUHAN USTABULUT

DANIŞMAN: YRD. DOÇ. DR. BARIŞ BAHÇECİ

KOCAELİ 2017

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE PARTİ DİSİPLİNİ VE
PARTİ İÇİ DEMOKRASİ İLİŞKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Batuhan USTABULUT

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 2017/16-44

Jüri Başkanı: Doç. Dr. Müslüm AKINCI

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sinan KILIÇOĞLU

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Barış BAHÇECİ

KOCAELİ 2017

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASÎ PARTİLERDE DİSİPLİN VE PARTİ İÇİ DEMOKRASİ

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
1. 1. Parti Disiplini Kavramı.....	6
1. 1. 1. Siyasî Partilerin Disiplin Açısından Tasnif Edilmesi.....	8
1. 1. 1. 1. Serbest Partiler	8
1. 1. 1. 2. Disiplinli Partiler	13
1. 2. Parti İçi Demokrasi Kavramı	14
2. TARİHSEL ÇERÇEVE	17
2. 1. Parti Disiplininin Ortaya Çıkışı	17
2. 1. 1. Avrupa ve ABD’de Parti Disiplininin Ortaya Çıkışı.....	17
2. 1. 2. Türkiye’de Parti Disiplininin Ortaya Çıkışı.....	23
2. 2. Türkiye’de Parti İçi Demokrasinin Gelişimi.....	24
2. 2. 1. II. Meşrutiyet Döneminde Parti İçi Demokrasi	24
2. 2. 2. Tek Partili Dönemde Parti İçi Demokrasi	26
2. 2. 3. Çok Partili Dönemde Parti İçi Demokrasi	31
2. 2. 3. 1. Çok Partili Siyasî Hayatın Başlangıcından 27 Mayıs’a Kadar	31
2. 2. 3. 2. 27 Mayıs’tan 12 Eylül’e Kadar	43

İKİNCİ BÖLÜM

PARTİ DİSİPLİNİ VE PARTİ İÇİ DEMOKRASİYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1. HUKUKÎ FAKTÖRLER	53
1. 1. Partilerin Yapısı	53
1. 2. Parti Sistemleri	56
1. 2. 1. Tek Partili Sistemler Bakımından Parti Disiplini.....	56
1. 2. 2. İki Partili Sistemler Bakımından Parti Disiplini	58

1. 2. 3. Çok Partili Sistemler Bakımından Parti Disiplini	60
1. 3. Siyasî Sistem	61
1. 3. 1. Seçim Sistemi	61
1. 3. 2. Federalizm	68
1. 3. 3. Hükümet Sistemleri	69
1. 4. Yaptırımlar	72
1. 4. 1. Kınama	74
1. 4. 2. Geçici İhraç Yaptırımı	75
1. 4. 3. Kesin İhraç Yaptırımı	76
1. 5. Kadın Kotası	78
1. 6. Adayların Tespiti.....	79
2. DİĞER FAKTÖRLER.....	80
2. 1. Sosyal Yapı.....	81
2. 2. Siyasî Kültür	82
2. 3. Yönetmel Yapı ve Bürokrasi.....	84
2. 4. Ekonomik Yapı.....	85
2. 5. Baskı Grupları ve Kamuoyu.....	89
2. 6. Lider Sultası	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SİYASÎ PARTİLER KANUNU ÇERÇEVESİNDE
PARTİ DİSİPLİNİ VE PARTİ İÇİ DEMOKRASİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. PARTİ KURULLARININ BELİRLENMESİ	95
1. 1. Genel Merkez Yönetimleri.....	95
1. 1. 1. Büyük Kongre veya Kurultay	95
1. 1. 2. Genel Başkan	101
1. 1. 3. Merkez Karar Yönetim Kurulu veya Genel İdare Kurulu	104
1. 1. 4. Merkez Disiplin Kurulu	109
1. 2. Mahallî Teşkilat Yönetimleri	111
1. 2. 1. İl Kongreleri ve İl Yönetimlerinin Belirlenmesi.....	111
1. 2. 2. İlçe Kongreleri ve İlçe Yönetimlerinin Belirlenmesi.....	115
2. PARTİ ÜYELİĞİ.....	117
2. 1. Üyelerin Aidat Yükümlülüğü.....	119
2. 2. Üye Kayıt Sistemi.....	120

3. DELEGELİK SİSTEMİ	122
4. ADAY BELİRLEME YÖNTEMLERİ	123
4. 1. Temayül Yoklamaları.....	123
4. 1. 1. Merkez Yoklaması	123
4. 1. 2. Teşkilat Yoklaması	126
4. 2. Ön Seçim.....	127
SONUÇ	131
KAYNAKÇA	135

ÖZET

Demokratik yaşamın vazgeçilmez unsuru olan siyasî partilerin bütünlüklerini sağlayabilmesinde parti disiplini birinci derecede etkili olan bir kurumdur. Bu yüzden siyasî partilerin yönetimleri, partilerinin disiplinli olmasına özen göstermekte ve partili milletvekillerinden disiplini bozucu davranışlarda bulunanları cezalandırmaktadırlar. Özellikle parti meclis gruplarında alınan kararların aksine hareket eden milletvekilleri, parti yönetimine ve politikalarına muhalefetlerini açığa vurmuş olmaktadır. Bu durumda parti yönetimleri, parti içi muhalefete öncülük edenleri partinin bütünlüğünü bozdukları gerekçesiyle disiplin kurullarına sevk etmektedirler. Disiplin kurullarına sevk edilen isimlerin genellikle partilerinden ihraç edildikleri görülmektedir. Söz konusu bu ihraçlar parti içi muhalefetin tasfiyesi anlamına da gelmektedir.

Demokrasinin olmazsa olmaz şartı olarak nitelendirilebilecek olan parti içi demokrasi, siyasî partilerin iç işlerinde demokrasinin temel ilkelerine uygun davranmaları olarak tanımlanabilir. Demokrasinin hayata geçirilmesi açısından parti içi demokrasi hayatî bir öneme sahiptir. Bir siyasî parti içerisinde farklı düşüncelerin bir arada bulunmasına imkân veren parti içi demokrasi anayasal güvenceye sahip olan bir kurumdur. Bir siyasî parti içerisinde farklı düşüncelere sahip üyelerin bu düşüncelerini dile getirirken partinin bütünlüğünü tehlikeye atmamaları gerekmektedir. Bu açıdan parti disiplini ile parti içi demokrasi arasındaki ilişki gündeme gelmektedir.

Siyasî partiler hukukunun güncel sorunlarının birçoğu, parti içi demokrasinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada parti disiplini uygulamalarının parti içi demokrasiyi nasıl etkilediği sorusuna çeşitli örneklerle cevap aranacaktır. Çalışma kapsamında siyasî partiler hukukunun güncel sorunları üzerinde durulacak ve Siyasî Partiler Kanunu çerçevesinde bu sorunların nasıl çözülebileceği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Parti Disiplini, Parti İçi Demokrasi, Disiplin Yaptırımları, Siyasî Partiler Hukuku

**THE RELATIONSHIP BETWEEN PARTY DISCIPLINE
AND INTRA-PARTY DEMOCRACY IN TURKEY
ABSTRACT**

Political parties are the indispensable component of democratic life. Party discipline is to provide unity of political parties. So the term of party discipline that is effective at first degree on this issue. Thus the governances of the political party take care of being disciplined their parties and punish undisciplined members. The members of parliament, acting in contrast to decisions taken in the party parliamentary groups, are generally opposed to party governance and policies. In this case, party governance refers to disciplinary committees to leadings to intra-party opposition movement because of disrupting the integrity of the parties. The names of referred to the disciplinary committee are generally exported from their parties. These exportations mean liquidation of the intra-party opposition movement.

Intra-party democracy can be described as acting in accord with the basic principles of democracy in the internal affairs of political parties. Therefore intra-party democracy is the sine qua non for the democracy. Intra-party democracy has a vital importance in terms of being implemented democracy. Intra-party democracy enables to be together of different ideas in a political party. Also intra-party democracy has the constitutional guarantee. It is necessary for them not to put the integrity of the party in jeopardy while expressing their thoughts. In this respect, the relationship between party discipline and intra-party democracy becomes the main topic of conversation.

Many of the current problems of the political parties law originate from the deficiency of intra-party democracy. In this study, the answer will be searched how the question of party disciplinary practices affect intra-party democracy with various examples. Within this study, it will be focused on the current problems of the political parties law and will be discussed how these problems can be solved as part of Turkish Political Parties Law.

Keywords: Party Discipline, Intra-party Democracy, Party Disciplinary Implementations, Political Parties Law

ÖNSÖZ

Ülkemizde sıklıkla parti disiplini uygulamaları ile karşılaşmakta ve bu uygulamalar gündemin ilk sıralarında yer almaktadırlar. Parti disiplini uygulamalarına sıklıkla başvurulmasının nedeni parti içi demokrasinin siyasî partiler tarafından henüz özümsememiş olmasıdır. Siyasî partiler hukukunda karşılaşılan birçok sorunun temelinde de parti içi demokrasinin hayata geçirilememesi bulunmaktadır. Siyasî katılımın azalmasına neden olan bu durum, özellikle kanun koyucunun yapacağı bazı düzenlemelerle bir ölçüde giderilebilecektir. Konunun güncelliğini her daim koruması siyasî partiler hukukunda karşılaşılan sorunlar karşısında parti disiplini ile parti içi demokrasi arasındaki ilişkiye yoğunlaşmanı sağlamıştır.

Tezin yazımı esnasında desteklerini esirgemeyen danışmanım ve değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Barış Bahçeci'ye teşekkürü bir borç bilirim. Yaptığı eleştirilerle hatalarımın farkına varmamı sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Müslüm Akıncı'ya teşekkür ederim. Bu süreçte yaptığı yorumlarla çalışmama katkılarını esirgemeyen değerli hocam Arş. Gör. Oğuzhan Keskin'e ve kürsümüzde beraber çalışma imkânı bulduğum değerli arkadaşım Arş. Gör. Sait Feyzi Eroğlu'na minnettarım.

Her daim beni destekleyen ve belli noktalarda yorumlarıyla tezime katkı sağlayan değerli büyüğüm Abdullah Gınbıroğlu ve değerli arkadaşlarım Hüseyin Arslan, Oğuzhan Kanlı, Sinan Sala, Öğr. Gör. Halim Baş, Zafer Bunsuz ve Sedrettin Çalışkan'a teşekkürlerimi sunarım. Son olarak üzerimdeki emekleri karşısında haklarını ödeyemeyeceğim değerli aileme teşekkür ederim.

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
BBP	: Büyük Birlik Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DTP	: Demokrat Türkiye Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Millî Nizam Partisi
MSP	: Millî Selamet Partisi
SPD	: Sosyal Demokrat Parti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
YDK	: Yüksek Disiplin Kurulu

GİRİŞ

“Bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar” (Kapani, 2011: s. 176) olan siyasî partilere ilişkin üzerinde uzlaşmış herhangi bir tanım bulunmamaktadır. Siyasî partilere ilişkin yapılan tanımlamalarda, partilerin ideolojik gruplar olarak görülmediği ve fikir birliğinin partiler bakımından zorunlu olmadığı görülmektedir.

Modern anlamda siyasî partilerin ortaya çıkması Maurice Duverger’ye göre oldukça yeni bir olgudur. Bu durum Duverger’nin 1951 yılında yayımlanan “*Siyasî Partiler*” kitabında “gerçek partiler ortaya çıkmalı yüzyıl bile olmamıştır” (Duverger, 1974: s. 15) denilmek suretiyle ifade edilmiştir. Her ne kadar tarih boyunca siyasî iktidarın ele geçirilmesi amacıyla birçok yapı kurulmuş olsa da bu yapıların modern bir kavram olan siyasî partiler olarak adlandırılabilmesi mümkün değildir. Bugünkü anlamda siyasî partilerin ilk ortaya çıktığı yerin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olduğu ifade edilebilir. İlk olarak Amerikan Anayasası’nın hazırlanması esnasında iki ayrı siyasî grup ortaya çıkmış, daha sonra bu gruplar bugün de varlıklarını devam ettiren *Cumhuriyetçi Parti* ve *Demokratik Parti*’nin oluşmasını sağlamışlardır.

ABD’den sonra modern anlamda siyasî partilerin ortaya çıktıkları yer Birleşik Krallık’tır. 18. yüzyılda İngiliz Parlamentosu’nda, *Tory’ler* ve *Whig’ler* olarak adlandırılan iki ayrı grup ortaya çıkmış ve daha sonra bu iki grup bugünkü İngiliz partilerinin kuruluşunu sağlamışlardır. Bu gruplardan Tory’ler *Muhafazakâr Parti*’nin, Whig’ler ise *Liberal Parti*’nin temellerinin atıldığı yapılardır.

1876 yılında Kanun-i Esâsî’nin kabul edilmesinden önce ülkemizde bazı siyasî oluşumlar söz konusu olsa da bu oluşumların bugünkü anlamda siyasî partilere örnek teşkil ettiği söylenemez. 1876 tarihli Kanun-i Esâsî’nin kabul edilmesi ile Osmanlı Devleti’nde kurulan siyasî oluşumlar sayıca artmıştır. Bu dönemde kurulan *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, her ne kadar kendisinin siyasî bir parti değil, kültürel bir

dernek olduğunu iddia etmiş olsa da Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar siyasî faaliyetler bu cemiyet tarafından kontrol altında tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda diğer ittifak devletleriyle birlikte mağlup olması sonrasında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisini feshetmiştir (Karpat, 2012: s. 102-104). I. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkenin işgalden kurtarılması için kurulan teşkilatlı yapılardan *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasında büyük bir rol oynamıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti önce Halk Fırkası, cumhuriyetin ilânından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası ve nihayet *Cumhuriyet Halk Partisi* (CHP) adını almıştır. Hem Osmanlı Devleti döneminde hem de cumhuriyetin ilânından sonraki ilk dönemde siyasî partilere ilişkin özel hukukî düzenlemeler bulunmamaktadır. Siyasî partiler, 1961 Anayasası dönemine kadar Denekler Kanunu'na tâbi olmuşlardır.

İktidarı elde etmek üzere kurulan ve bu amaç doğrultusunda faaliyetlerini yürüten siyasî partiler, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın dört bir tarafında hukukî düzenlemelere tâbi kılınmışlardır. Türkiye'de de siyasî partiler anayasal güvenceye sahip olan ve özel bir kanunla düzenlenen önemli yapılardır. Ülkemizde siyasî partiler, 1961 Anayasası'yla ilk defa anayasal düzeyde tanınmışlardır. Siyasî partilere anayasal güvence getiren ilk birkaç ülke arasında yer alan Türkiye'de (Sağlam, 1999: s. 86) anayasa koyucu, 1982 Anayasası'nın 68. maddesinin 2. fıkrası ile 1961 Anayasası'nda yer alan siyasî partilerin "*demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurları*" nitelemesini tekrar etmiştir. 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun 3. maddesi, Anayasa tarafından yapılan bu nitelendirmenin bir adım ötesine geçmekte ve siyasî partileri şu şekilde tanımlamaktadır: "*Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır*".

Devlet yönetiminde oynadıkları işlevlerle çok önemli bir yere sahip olan siyasî partilerin bütünlüklerini korumaları gerekmektedir. Kendi içerisinde bütünlüğünü sağlayamayan partilerin ülkede iktidar olabilmeleri neredeyse imkânsızdır. Bu yüzden siyasî partiler bütünlüklerini koruyabilmek için üyelerinden parti disiplinine aykırı davranmamalarını beklemekte ve disiplinli davranmamaları hâlinde üyelerini cezalandırma yoluna başvurumaktadırlar. Bu cezalar kınama cezasında görüldüğü üzere manevî nitelikte olabileceği gibi üyenin parti ile ilişkisinin kesilmesine neden olan ihraç cezaları şeklinde de ortaya çıkabilir. Ayrıca siyasî partiler, aday göstermeme ya da seçilemeyeceği yerden aday gösterme gibi disiplin mekanizmasının çalıştırılmasına gerek olmaksızın üyelerine fiilî cezalar da verebilmektedirler. Disiplinsiz hareketleri nedeniyle üyelerine çeşitli yaptırımlar uygulayan siyasî partiler, hem disiplin cezasına çarptırılan üyelerine hem de diğer üyelerine parti disiplinine aykırı hareket etmemeleri yönünde bir mesaj iletmektedirler.

Parlamente sistem bakımından siyasî partilerin disiplinli olmaları hayati derecede önemlidir. Parlamentoda yapılacak herhangi bir oylamada iktidar partisine üye parlamenterlerin parti grup kararının aksine hareket etmeleri iktidara karşı bir güvensizlik olarak algılanabilecek olup bu durum iktidarın el değiştirmesine yol açabilme potansiyeline sahip bulunmaktadır. Ayrıca parti grup kararına uymayan parlamenterler açısından bu hareketleri parti politikalarına veya yönetimine muhalefet olarak görülecek ve bu parlamenterlerin partiden tasfiye sürecinin başlamasına neden olabilecektir.

Disiplinsiz davranışlar sergiledikleri düşünülen parti üyelerinin cezalandırılması, parti içi demokrasi kavramının gündemde kalmasını sağlamaktadır. Parti içi demokrasi, siyasî partilerin iç işlerinde demokrasinin temel ilkelerine uygun bir şekilde hareket etmeleri anlamına gelmektedir (Özcan ve Yanık, 2014: s. 212). Anayasamızın 69. maddesinde “*Siyasî partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmalarını demokrasi ilkelerine uygun olur*” denilmek suretiyle parti içi demokrasi anayasal güvenceye kavuşturulmuştur.

Parti içi demokrasi, bir siyasî parti içerisinde farklı düşüncelerin bir arada bulunabilmesine ve bu düşüncelerin dile getirilebilmesine imkân tanımaktadır. Siyasî partilerin içerisinde farklı düşünen üyelerin varlığı genellikle parti yönetimleri tarafından hoş karşılanmamakta ve bu üyelere bazı disiplin yaptırımları uygulanabilmektedir. Özellikle parti içerisindeki muhalifleri sindirmeye yönelik uygulanan disiplin yaptırımları, parti içi demokrasi ile parti disiplini arasındaki ilişkinin görülebilmesi açısından önem taşımaktadır.

Siyasî partiler hukukunun güncel birçok sorununun altında parti içi demokrasinin eksikliği yatmaktadır. Siyasî partilerin genel başkanlarının, merkez karar ve yönetim organlarının tespitinden, il ve ilçe yönetim kurullarının oluşumuna; delegelik sisteminden adayların nasıl tespit edileceğine kadar birçok konuda parti içi demokrasi gündeme gelmektedir. Bu konularda sadece Anayasa ve Siyasî Partiler Kanunu değil, parti tüzükleri de önemli işlevler oynamakta ve parti içi demokrasiyi önemli ölçüde etkilemektedirler.

Bu çalışmada hukukî perspektiften parti disiplini ile parti içi demokrasi arasındaki ilişkinin gösterilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye'deki parti disiplini uygulamalarına ilişkin tarihsel bazı örneklerle yer verilecek ve Siyasî Partiler Kanunu'nun parti disiplinine nasıl etki ettiği üzerinde durulacaktır.

“Türkiye’de Parti Disiplini ve Parti İçi Demokrasi İlişkisi” başlığını taşıyan bu çalışmanın ilk bölümünde “Siyasî Partilerde Disiplin ve Parti İçi Demokrasi” başlığı altında öncelikle parti disiplini ve parti içi demokrasi kavramları üzerinde durulacak, sonrasında parti disiplininin nasıl ortaya çıktığı ve parti içi demokrasinin Türkiye’deki gelişimi incelenecektir.

Çalışmanın “Parti Disiplini ve Parti İçi Demokrasiyi Etkileyen Faktörler” başlığını taşıyan ikinci bölümde siyasî partilerin disiplinli yapılara sahip olmasına etki eden ve dolayısıyla parti içi demokrasiyi de büyük ölçüde etkileyen faktörler üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın “Siyasî Partiler Kanunu Çerçevesinde Parti Disiplini ve Parti İçi Demokrasi Arasındaki İlişki” başlıklı üçüncü bölümünde parti genel başkanlarının, merkez karar ve yönetim organlarının, il ve ilçe yönetimlerinin nasıl belirlendiği, parti üyeliği, delegelerin belirlenmesi ve adayların tespitinde uygulanan yöntemler konuları incelenecektir. Bu bölümde yer verilen başlıklar altında Türkiye’de tartışma konusu olan parti içi demokrasi talepleri ve parti disiplini uygulamalarına çeşitli örnekler verilecek ve parti disiplini ile parti içi demokrasi arasındaki ilişkinin niteliği üzerinde durulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASÎ PARTİLERDE DİSİPLİN VE PARTİ İÇİ DEMOKRASİ

Parti disiplini uygulamaları, Türkiye’de gündemin ilk sıralarında kendisine sürekli yer bulmakta ve disiplin uygulamaları parti içi demokrasinin gündeme gelmesine neden olmaktadır. Bu yüzden parti disiplini ve parti içi demokrasi kavramlarının incelenmesi büyük bir öneme sahip bulunmaktadır. “Siyasî Partilerde Disiplin ve Parti İçi Demokrasi” başlığını taşıyan bu bölümde öncelikle parti disiplini ve parti içi demokrasi kavramları açıklanacak, sonrasında parti disiplininin ortaya çıkış süreci ve parti içi demokrasinin Türkiye’deki gelişimi üzerinde durulacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. 1. Parti Disiplini Kavramı

Siyasî rejimlerin işleyişi üzerinde birinci derecede kendisini hissettiren etkin bir kurum olan “parti disiplini” (Özbudun, 1968: s. 2) çokça tartışılan oldukça önemli bir kavram olmasına karşın, bu kavramın çerçevesi ve niteliği konusunda pozitif hukukta ve öğretilerde bir uzlaşmadan bahsedebilmek mümkün değildir (Yanık, 2007a: s. 106; Özcan ve Yanık, 2014: s. 126). İlder Turan’a göre (1968: s. 79) parti disiplini, “bir partinin yöneticilerinin o partinin parlamentodaki temsilcileri üzerinde kurdukları otoritedir”. Teziç (1976: s. 83) ise parti disiplinini, “parti birliğini sağlamak amacıyla, partili üyeleri ve partinin parlamentodaki temsilcilerini, herhangi bir siyasal konuda, farklı kişisel eğilimleri nedeniyle, partisiyle uyumsuzluğa düşmemesi için bundan vazgeçirme yolu” olarak tanımlamaktadır.

Parti disiplini kavramını daha iyi anlayabilmek için bu kavramın parti tutarlığı kavramından farklarını belirtmek gerekmektedir. Amerikalı siyasal bilimciler Austin Ranney ve Wilmoore Kendall’a göre *tutarlık*, aynı sosyal gruba üye insanların bu grubun amaçlarını hayata geçirebilmek için birlik hâlinde ve aynı

yönde faaliyet göstermeleridir. Bu yazarlara göre parti disiplininin iki farklı boyutu vardır: Bu iki boyuttan ilkinin lider veya liderler tarafından verilen emirlerin grup üyelerince kabul edilmesi ve yerine getirilmesi şeklinde ortaya çıkan tutarlık oluştururken, ikincisini lider ya da liderlerin verdiği emirlere karşı itaatsiz davranışlar gösteren grup üyelerinin bu emirleri kabul ederek yerine getirmelerine imkân sağlayacak yöntem ve araçların bulunması oluşturmaktadır. Ergun Özbudun'a göre bu yöntem ve araçlar, tutarlığın "emir-itaat" ilişkisine dayanan özel bir çeşidini ifade edebileceği gibi bu çeşit bir tutarlığın sağlanması yolunda kullanılan bir yaptırım sistemini de ifade edebilmektedir. Bir sosyal grubun veya siyasî partinin tutarlığı, disiplinden, grup üyeleri arasındaki görüş ve duygu birliğinden ya da oydaşmadan kaynaklanabilir. Bunun anlamı bir siyasî partinin disiplinli olmaksızın da tutarlı olabileceğidir. Ayrıca birlikten yoksun (tutarsız) olan bir siyasî partinin disiplinsiz sayılmasında ise herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır (Özbudun, 1968: s. 2-3). Bir partide disiplinin varlığından bahsedebilmek için ilgili partinin yöneticileri ile bu partinin teşkilat mensuplarının veya üyelerinin aynı düşünceleri paylaşmaları ve aynı yönde davranmaları yeterli değildir. Çünkü ulusal veya yerel düzeyde parti disiplininin varlığından bahsedebilmek için parti yöneticilerinin parti teşkilatı ve üyeler üzerinde otorite kurmaları ve bir "emir-itaat" ilişkisi içerisinde bulunmaları gerekmektedir (Turan, 1968: s. 80).

Parti disiplini kavramı iki farklı işleve sahip bulunmaktadır. Parti disiplininin ilk işlevini parti üyelerinin gayriahlâkî olarak nitelenebilecek davranışlarına karşı partinin korunması oluşturmaktadır. Bazı parti üyelerinin bu nitelikteki hareketleri kamuoyu nezdinde partiye zarar verebileceği için bu tür durumlara karşı partinin disiplinli yapısı devreye girmektedir. Fakat bu tür durumlar parti üyelerinin özel hayatlarına ilişkin olduğundan bu çalışmada parti disiplininin bu işlevine yer verilmeyecektir. Parti disiplininin diğer işlevini ise, siyasî partilerin bütünlüğünün sağlanarak sistemin demokratik gidişatının sağlanması oluşturmaktadır. Siyasî partiler kurdukları disiplinli yapılar sayesinde iktidar olma yolunda emin adımlarla hareket edebilmekte ve böylelikle demokratik siyasî hayat kurumsallaşma imkânı

bulmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada parti disiplininin bu işlevi üzerinde durulacaktır.

Siyasî partilerde disiplin araçları bazen partinin birliğini ve tutarlığını sağlama amacından saparak kullanılmaktadır. Bu amacın dışında genellikle parti yönetimine muhalif parlamenterleri veya üyeleri saf dışı etmek ve parti yönetiminin kendisine muhalefet edilmesini engellemek üzere kullanılan parti disiplini gibi önemli bir kurumun parlamenter sistemdeki hukuksal ve kavramsal çerçevesinin tam olarak ortaya konulması gerekmektedir (Yanık, 2007a: s. 107).

1. 1. 1. Siyasî Partilerin Disiplin Açısından Tasnif Edilmesi

Siyasî partiler niteliklerine göre birçok farklı şekilde tasnife tâbi tutulmaktadırlar. Çağdaş partiler demokrasinin bir realitesi (Özcan ve Yanık, 2014: s. 126) olarak nitelenebilecek olan parti disiplini de siyasî partilerin tasnif edilmesinde kullanılan ölçütlerden birisidir.

Bir siyasî parti, disiplin uygulamalarına sıklıkla başvurabileceği gibi nadiren de başvurabilir. Siyasî parti yönetimlerinin, kendi partilerine üye parlamenterler ve diğer üyeler üzerinde belirli bir otoriteye sahip olup olmamalarına göre partiler *serbest parti* ve *disiplinli parti* şeklinde bir ayrıma tabi tutulmaktadırlar (Teziç, 2016: s. 406). Bu tasnifin yapılabilmesi için siyasî partilerin serbest ya da disiplinli olma tercihini yapabilecekleri, siyasî rekabete geniş ölçüde yer veren demokratik bir sistemin mevcut olması gerekmektedir. Serbest parti - disiplinli parti ayrımı, serbest siyasî sistemlerin bir ürünü olarak nitelenebilir (Turan, 1968: s. 79). Nitekim parti disiplini demokratik temsil modelleriyle bağlantılı olup disiplinli partiler demokratik temsilin müstakil araçları olarak nitelenmektedirler (Mainwaring ve Pérez-Liñán, 1997: s. 3).

1. 1. 1. 1. Serbest Partiler

Üyelerini, milletvekillerini ve kabinedeki bakanlarını sert bir disiplin düzenine tâbi tutmayan partiler *serbest partiler* olarak adlandırılmaktadırlar (Özbudun, 1968: s. 21). Serbest partilerin özelliği, üyelerinden seçimlerde,

parlamento çalışmalarında veya hükümet çalışmaları içerisinde mutlak bir sadakat istememeleridir. *Yumuşak partiler* olarak da adlandırılan serbest partiler, birçok konuda üyelerini serbest bırakmakta ve parti kararlarına uymayan veya parti liderlerinin isteklerine aykırı hareket eden üyelerine herhangi bir disiplin işlemi uygulamamaktadırlar. Üyelerini serbest bırakan bu partiler, üyelerinin davranışlarını bağlayıcı ve zorlayıcı nitelikteki yöntemlerle değil, ikna ve pazarlık yöntemleri ile etkilemeye çalışmaktadırlar (Özbudun, 1968: s. 21). Serbest partilerde seçilmiş üyeler parti platformundan çok kendi vicdan ve iradelerine göre hareket etmektedirler (Çağlayan ve Çakır, 2014: s. 32). Serbest partilere ABD'deki Demokratik ve Cumhuriyetçi partiler ile III. Cumhuriyet dönemindeki Fransız partileri örnek olarak gösterilebilir (Teziç, 2016: s. 406).

Bir partinin serbest parti olmasına neden olan en önemli faktörlerden birisini bu tür partilerin ideolojik birlikten yoksun oluşları teşkil etmektedir. Yasama faaliyetlerine ilişkin parti grubunda görüşme yapılması suretiyle bağlayıcı kararların alınması serbest partilerde söz konusu olmadığından bu partilere üye milletvekili ya da senatörlerin farklı oy ve tutumları nedeniyle disiplin işlemlerine tâbi tutulması ender rastlanan bir durumdur (Teziç, 1976: s. 88). Serbest partilerde disiplinin zayıf oluşunun parti grup kararı kavramını ortadan kaldırdığı da ifade edilebilir (Yanık, 2013: s. 75). ABD'de grup disiplininin sağlanması yolunda bazı teşebbüslerde bulunmuş, fakat bu teşebbüsler sürekli bir nitelik elde edememişler ve başarısızlıkla sonuçlanmışlardır. Grup disiplininin sağlanması ilişkin ilk teşebbüs, Cumhuriyetçi Parti'ye oranla disipline daha yatkın görünen Demokratik Parti'nin Senato Grubu tarafından 1903 yılında "grubun 2/3'sinin çoğunluğunun kararıyla grup üyelerini bağlayabileceği" yönünde bir karar alınmasıdır. Demokratik Partili Woodrow Wilson (1913-1921) döneminde grup disiplini en yüksek noktaya erişmiş olmasına rağmen bazı üyelerin grup tarafından alınan kararlara uymadıkları görülmüştür. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Demokratik Parti'ye mensup senatörler tarafından grup disiplinine karşı açıkça bir başkaldırma söz konusu olmuştur. ABD'de en uzun süre başkanlık koltuğunda oturan Franklin D. Roosevelt'in (1933-1945) başkanlığının ilk yıllarında, "başkanın getireceği bir teklifin

desteklenmesinin âdî çoğunlukla kararlaştırılabileceği” Demokratik Parti Senato Grubu tarafından kabul edilmiştir. Bu tür bir teklife karşı vicdanî bir itiraza sahip olan veya seçmenlerine bu teklifin aksine vaatlerde bulunan üyelerin grup kararına uymamaları yönünde bir istisna da tanınmıştır (Özbudun, 1968: s. 27).

Amerikan partileri açık, belirli ve tutarlı siyasî programlara sahip olmadıkları gibi bu programları bütünlüklerini bozmadan yürütebilecek bir disiplin mekanizmasına da sahip değildirler (Özbudun, 1977: s. 156). Parti disiplininin yok denecek derecede zayıf olduğu ABD’de, Kongre’de gerçekleşen oylamaların önemli bir kısmında parti ilişkilerinin nisbeten önemsiz olduğu gözlemlenmektedir. Kongre üyelerinden bazılarının hemen hemen bütün oylamalarda kendi partilerinin çoğunluğundan ayrıldığı ve kendi partisine rakip olan diğer partilerin çoğunluğu ile aynı yönde oy kullandığı görülmektedir. Partiler arasındaki belli başlı siyaset ve ideoloji farklarını ilgilendiren konularda dahi parti gruplarının tam bir birlik içerisinde hareket etmeleri ender rastlanan bir durumu teşkil etmektedir (Özbudun, 1968: s. 21-22).

ABD’de partilerin serbest nitelikte olmaları başkanlık sisteminin işleyişini kolaylaştırmakta (Teziç, 1976: s. 88) olup Amerikan partilerinin disiplinsizliğinde başkanlık rejiminin büyük rolü olduğundan şüphe edilemez. Başkanlık sisteminde yürütmeyi oluşturan başkanın iktidarda kalıp kalmaması yasama organının güvenine dayanmıyor olduğundan çoğunluk partisi milletvekilleri, parlamenter sistemdeki çoğunluk partisine mensup parlamenterlere nazaran daha serbest bir şekilde hareket edebilmektedirler. ABD’de Kongre üyelerinin, ya başkanın yasama programını desteklemek ya da başkanın iktidarını sona erdirmek gibi güç bir tercihle karşı karşıya kalmamaları, Kongre üyelerinin partilerinin çoğunluğundan farklı yönde oy kullanmalarına ve bu durumun da tamiri güç sonuçlara yol açmamasına imkân tanımaktadır. Bu nedenle başkanlık sisteminde parti disiplini, aşağıda görüleceği üzere parlamenter sistemdeki kadar zorunlu ve hayatî bir niteliğe sahip değildir (Özbudun, 1977: s. 157).

ABD’de partilerin serbest nitelikte olmaları başkanın çalışmalarını, Amerika’ya özgü bir şekilde, belli noktalarda kolaylaştırmaktadır. Örneğin 1963-1969 arasında başkanlık yapan Demokratik Partili Lyndon B. Johnson’a en büyük eleştiriler kuzeyli Demokratlardan gelirken, tutucu Cumhuriyetçiler ile güneyli Demokratlar, Başkan Johnson’ı desteklemişlerdir. Benzer bir durum 1969-1974 arasında başkanlık yapan Richard Nixon yönetiminde de söz konusu olmuştur. Cumhuriyetçilerin aday olarak başkanlık seçimine giren ve seçimi kazanan Nixon’ın eğilimleri doğrultusunda alınmak istenen kararlar Kongre’deki çoğunluğun Demokratlardan oluşmasına rağmen Kongre’den çıkarılabilmıştır. ABD’de başkanın parti liderliğinden gelen otoritesinin zayıf olmasına karşılık başkanlık makamında bulunuyor olmasından dolayı sahip olduğu otorite daha ağır basmaktadır (Teziç, 1976: s. 88-89). Amerikan başkanlarının otoritesi, başkanlık makamının geniş hukukî yetkileri ile halkın gözündeki prestijinden kaynaklanmaktadır. Başkanın, seçildiği partinin lideri olmasının kendi otoritesini artırıcı bir sonuç doğurduğunu söylemek güçtür. Ayrıca birçok Amerikan başkanının kendi partisiyle sıkı ilişkiler kurmaktan kaçınarak partiler üstü bir konuma gelmeye çalıştıkları da gözlemlenmektedir. Ayrıca ABD’de hükümet politikalarının ana kaynağını çoğunluk partisi oluşturmamaktadır. Bu partilerin, yukarıda da ifade edildiği üzere, yetkili merkez organlarınca saptanmış belirli programları bulunmamaktadır. Nitekim bu partilerin programlarını belirleyecek yetkili bir merkez organından bahsedebilmek de mümkün değildir (Özbudun, 1977: s. 157). ABD’de parti disiplininin zayıf olması başkanın her zaman istediği desteği bulmasını engellemektedir. Bu durum başkanı daha dikkatli olmaya zorlamakta olup başkanın keyfî davranmasını da önlemektedir (Yanık, 2013: s. 75).

Disiplin bakımından serbest bir niteliği haiz olan Amerikan partilerinde, İngiltere ve Kara Avrupası ülkelerindeki partilerin aksine kayıtlı ve düzenli aidat ödeyen üyeler bulunmamaktadır. Bu nedenle Amerikan partilerinin üyelerinin parti seçmeni ya da parti taraftarı şeklinde adlandırılması daha doğru olacaktır. Partisine karşı parasal bir yükümlülüğe sahip olmayan bu üyeler parti disiplinine de bağlı değildirler. Parti seçmeni ya da taraftarlarının, partinin adaylarının belirlenmesini

sağlayan “ön seçim”de önemli rolleri bulunmaktadır. Amerikan partilerinde görülen bu durum parti üyelerine sadece haklar vermekte ve herhangi bir yükümlülük yüklememektedir (Teziç, 1976: s. 89).

ABD’deki partiler her ne kadar disiplin yönünden zayıf bir niteliğe sahip olsalar da bazı senatör ya da temsilcilerin Kongre’de ortaya koydukları oy ve davranışlarından dolayı disiplin cezalarına muhatap kılındıkları bazı durumlar da söz konusu olmuştur. Örneğin 1933’te Cumhuriyetçi Parti’nin listesinden seçilerek Temsilciler Meclisi’ne giren Louis T. McFadden’ın aynı partiye mensup Başkan Hoover’a devamlı olarak saldırılarda bulunması, McFadden’ın başkanı bulunduğu Bankacılık ve Para Meseleleri Komisyonu’ndan uzaklaştırılması ve patronaj imtiyazlarından yoksun kılınması ile sonuçlanmıştır. Benzer bir uygulama Temsilciler Meclisi üyesi Usher L. Burdick’in, kendi partisinin Temsilciler Meclisi başkan (*speaker*) adayına oy vermemesinden dolayı ancak önemsiz komisyonlarda görev alabilmesi örneğinde de görülmektedir. Demokratik Parti, disiplin cezası uygulamalarına aşağıdaki örneklerde de görülebileceği üzere daha sık başvurmuştur: 1906’da Demokratik Parti tarafından grup kararı alınmış olmasına rağmen Cumhuriyetçi Başkan Roosevelt’i destekleyen Senatör Patterson, bu davranışından dolayı Demokratik Parti grubundan ihraç edilme tehdidiyle karşılaşmış ve bir sonraki seçimde sandalyesini muhafaza edememiştir. Bir diğer örnek, Başkan Roosevelt’in “Yeni Dağıtım” (*New Deal*) programına karşı Cumhuriyetçilerle oluşturdukları koalisyon neticesinde bu programın uygulanmasını önleyen bazı Demokratik Partili temsilcilerin, parti grubu tarafından kınanmaları ile sonuçlanan uygulamadır. Nitekim ABD’de yapılan bir araştırmaya göre on açık oylamadan dokuzunda partinin etkisini hissetmek mümkündür. Araştırmanın sonuçlarından birisi Kongre’deki üyelerin oy verme eğilimlerini etkileyen tek etkenin parti baskısı olmadığını, fakat parti baskısının en önemli etken olduğunu ortaya koymaktadır (Özbudun, 1968: s. 28-29).

1. 1. 1. 2. Disiplinli Partiler

“(G)erek parlâmento, gerekse parlâmento - dışı örgütleri içinde, üyelerini parti tüzüğü, programı ve kararları ile sıkı sıkıya bağlayan partiler”e **disiplinli partiler** denmektedir (Özbudun, 1968: s. 46). Günümüzde Amerikan partileri haricindeki neredeyse bütün partilerin iç yapısı disiplinli bir nitelik arz etmektedir (Teziç, 1976: s. 90). İç yapı bakımından disiplinli bir niteliği haiz olan bu partilerde partinin birliğini bozucu davranışlar partiden çıkarılma dâhil disiplin cezalarını gerektirebilir (Özbudun, 1968: s. 46). Siyasî partilerin parlamento gruplarının aldıkları kararlar milletvekillerini bağlayıcı niteliktedir. Milletvekillerinin, partilerinin parlamento gruplarınca alınan kararlara uymaları ve bu karar doğrultusunda genel kurulda oy vermeleri gerekmektedir. Partinin parlamento grubunda alınan kararların aksine hareketlerde bulunan üyelerin bu davranışlardan dolayı disiplin cezaları ile cezalandırılması söz konusu olabilmektedir (Teziç, 1976: s. 90).

Siyasî partiler sahip oldukları demokratik iç yapıları sayesinde disiplinli yapılara da kavuşmaktadırlar. Partilerin büyük kongrelerinde oy kullanan delegelerin parti üyeleri tarafından seçilmesi ve bu delegeler tarafından partinin yönetim kadrosunun belirlenmesi partilerin disiplinli yapılara sahip olmalarını kolaylaştırmaktadır (Teziç, 1976: s. 91). Fakat disiplin bakımından yapılan bu tasnif ile demokratik parti - otokratik parti ayrımının karıştırılmaması gerekmektedir. Demokratik partilerin temel özelliği, parti yöneticilerinin ve yetkili kurullarının partinin üyeleri tarafından seçilmesi ve parti politikalarının oluşumuna üyelerin aktif bir şekilde katılmasıdır. Otokratik partilerde ise parti üst yöneticileri merkez tarafından belirlenmekte ve parti politikasının belirlenmesinde üyelerin etkisi yok denecek kadar az olmaktadır (Özbudun, 1968: s. 46; Teziç, 1976: s. 91).

Disiplinli bir partinin mutlaka otokratik olması da gerekmez. Örneğin iç yapısı itibarıyla demokratik olan İngiliz partileri disiplinli partilerdir. Erdoğan Teziç’in otokratik partilerin nitelikleri gereği disiplinli olmalarını bir zorunluluk olarak (Teziç, 1976: s. 91) nitelemesine rağmen, Özbudun’a göre böyle bir

zorunluluktan bahsedebilmek mümkün değildir. Fransız Radikal Sosyalist Partisi'nde parti politikalarının parti meclis grubu tarafından belirlendiği göz önüne alındığında, bu siyasî partinin demokratik bir nitelik taşıdığı söylenemeyecektir. Bu partinin serbest partilerin tipik bir örneğini teşkil ediyor olması, her otokratik partinin aynı zamanda disiplinli olmasının zorunlu olduğu şeklinde bir sonuca varılmasını engellemektedir. Ayrıca demokratik bir niteliğe sahip olan, ama aynı zamanda disiplinli bir görüntü çizen partilere İngiliz İşçi Partisi de örnek olarak verilebilir (Özbudun, 1968: s. 47). Nitekim İngiliz Parlamentosu'ndaki sıkı disiplin, İşçi Partisi meclis grubunun tek bir vücutmuş gibi hareket etmesine imkân vermekte ve bu durum İşçi Partisi'nin tüm kurullarının aynı bedenin birer uzvuymuş gibi belli bir sistematik içerisinde çalışmalarını sağlamaktadır (Soysal, 1957: s. 86).

1. 2. Parti İçi Demokrasi Kavramı

Çağdaş dünyada siyasetin en etkin yapıldığı yerler (Küçük, 2015: s. 71) olarak nitelenebilecek olan siyasî partiler, iktidara gelmeden önce demokrasiyi kendi içinde özümsemelidirler. Çünkü siyasî partiler ancak bu şekilde devlet yönetiminde demokrasiyi hayata geçirebilme imkânını elde edebilirler (Yanık, 2013: s. 113). Siyasî partilerin bu imkânı elde edebilmeleri için gerekli olan "*parti içi demokrasi*", en dar anlamda, "partinin iç işlerinde demokrasi ilkelerinin uygulanması" (Özcan ve Yanık, 2014: s. 212) olarak tanımlanabilir. Parti içi demokrasi, parti içerisinde faaliyet gösteren kişi ve grupların ortak değer ve davranışlarının neticesinde gündeme gelebilen bir kavramdır (Tuncay, 1996: s. 51).

Parti içi demokrasinin kavramsal sınırını oluşturan "*parti içi*" ifadesi ile siyasî partilerin iç düzenleri ve çalışmaları kastedilmektedir. Nitekim 1982 Anayasası'nın 69. maddesinin 1. fıkrası, "Siyasî partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur" demek suretiyle bu hususa işaret etmektedir (Küçük, 2015: s. 86-87). Server Tanilli'ye göre (1981: s.

230) “parti içi düzenlemeler ve çalışmalar¹” kavramı; “parti tüzüğü ve pro(g)ramının düzenlenmesi, parti organlarının kuruluşu ve parti içi çalışmaları, parti üyelerinin hak ve ödevlerinin saptanması, seçimlerde partiyi temsil edecek adayların belirlenmesi”ni kapsamaktadır.

Siyasî partilerin faaliyetlerinin, parti içi düzenlemelerinin ve çalışmalarının demokrasiye aykırı olamayacağını düzenleyen parti içi demokrasi, sadece partilerin bir iç sorunu olarak nitelenemeyecek olup aynı zamanda demokrasinin hayata geçirilmesinin de bir şartıdır. Bu bakımdan parti içi demokrasi, hem yönetenleri hem de yönetilenleri ilgilendirmekte ve siyasî partilerin çoğulcu demokrasiyi hayata geçirebilmesine imkân tanımaktadır. Bu nedenle bir siyasî parti içerisinde farklı görüşlerin bulunmasına ve dile getirilmesine imkân tanıyan parti içi demokrasinin bir amaç değil, bir araç olduğu kolaylıkla söylenebilir (Yanık, 2013: s. 113).

Demokrasiyi gerçekleştirmenin bir şartı olarak nitelenen parti içi demokrasi (Özcan ve Yanık, 2014: s. 212), Suavi Tuncay (1996: s. 52) tarafından “siyasi partilerin örgüt içi düzenlerinin demokrasi esaslarına uygun, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması; demokratik örgüt yapısının kurularak lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik yöntemlerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması süreci” olarak tanımlanmaktadır. Tevfik Sönmez Küçük’e göre (2015: s. 89) ise parti içi demokrasi, “üyelerin, parti içinde başta aktif ve pasif seçim hakkı, ifade özgürlükleri, bilgi edinme hakları, önerge verme hakları, hak arama özgürlükleri ve eşitlik hakları olmak üzere siyasal katılım özgürlüklerinin kanunlar veya parti tüzükleri aracılığı ile güvence altına alındığı, parti içi kararların çoğunluğun üstünlüğü prensibine uyularak oluştuğu, parti içi kararların oluşumu aşamasında demokratik kurallara riayet edilip, kararların içeriklerinin demokratik öze uygun olduğu ve parti içi iktidarın tek bir merkezde toplanmadığı, parti

---

¹ Server Tanilli, 1961 Anayasası döneminde kaleme aldığı Devlet ve Demokrasi (Anayasa Hukukuna Giriş) kitabında (1981: s. 230) Anayasa’nın 57. maddesinin 2. fıkrasındaki “Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa mahkemesine hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece malî denetimlerinin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir” hükmünden hareketle “iç çalışmalar” kavramını kullanmıştır.

üyelerinin parti içi kararların oluşum sürecine katılımına imkân verecek şekilde farklı organ ve örgütler arasında dikey ve yatay düzlemde paylaştırıldığı ve üyelerin hâkimiyetinin söz konusu olduğu bir süreçtir”.

Yukarıda ifade edildiği üzere, parti içi demokrasi, partilerde demokrasi ilkesinin yerleşmesine yardımcı olan bir süreci karşılamakla birlikte bu sürecin sağlıklı bir şekilde işlemesi için bazı ön koşullar bulunmaktadır. Bu açıdan partilerin içerisinde bulunan oligarşik eğilimlerin engellenmesi ve partiler üzerindeki baskıların ortadan kaldırılmasına ilişkin gerekli hukukî düzenlemelerin öncelikle yapılması gerekmektedir (Yanık, 2013: s. 116). Bu nedenle parti içi demokrasiye ilişkin kanun koyucunun yaptığı hukukî düzenlemelerin incelenmesi büyük bir önemi haizdir.

Anayasa'nın 69. maddenin 1. fıkrasındaki “Siyasi partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur” ifadesi ve 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun 4. maddesinde siyasî partilerin “demokratik siyasi yaşamın vazgeçilmez unsurları” olduğu ve “siyasi partilerin kuruluşu, organlarının seçimi, işleyişi, faaliyetleri ve kararları Anayasada nitelikleri belirtilen demokrasi esaslarına aykırı olamayacağı” hükümleri Türk hukukunda parti içi demokrasiye verilen önemi göstermektedir. Siyasî Partiler Kanunu'nun “*Parti içi çalışmaların demokrasi esaslarına uygun olma zorunluluğu*” kenar başlığını taşıyan 93. maddesi de “Siyasî partilerin parti içi çalışmaları, parti yönetimi, denetimi; parti organları için yapılacak seçimler ile parti genel başkanlığınca, genel merkez organlarınca ve parti gruplarınca alınan kararları ve yapılan eylem ve işlemleri parti tüzüğüne, parti üyeleri arasındaki eşitlik ilkesine ve demokrasi esaslarına aykırı olamaz” hükmüne yer vermektedir.

Siyasî partilerde uyum ve dengenin sağlanmasına yardım eden parti içi demokrasi (Yanık, 2013: s. 118), siyasî rejimin sağlıklı işleyebilmesini sağlamakta (Tuncay, 1996: s. 53) ve siyasî rejimin demokratikliğinin ölçülmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Tuncay, 1996: s. 56). Nitekim bir siyasî parti içerisinde birbirinden farklı görüşlerin dile getirilebilmesi için parti içi demokrasi zorunludur (Yanık, 2013:

s. 115). Siyasî partiler, üyelerinden parti politikalarına bağlı olmalarını istemektedirler. Bu istek partinin bütünlüğünün sağlanması açısından oldukça önemlidir. Fakat bazı durumlarda bu istek, olması gerekenden fazla boyutlarda karşımıza çıkmakta ve parti üyelerinin parti politikalarına aykırı herhangi bir yorum yapması dahi parti yönetimleri tarafından hoş karşılanmamakta ve çoğu zaman parti politikasına aykırı hareket ettiği düşünülen üyeler cezalandırılmaktadırlar. Bu durum da parti içi demokrasinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Farklı görüşlerin ve fikirlerin ifade edilmesine imkân sağlayacak bir zemin oluşturma görevini yerine getiren parti içi demokrasi olgusu, demokrasinin yaşaması için oksijen işlevi görmektedir. Oksijene benzetilen parti içi demokrasi ne kadar fazla olursa demokrasinin de o kadar sağlıklı olacağı söylenebilir (Tuncay, 1996: s. 55). Fakat hukukî düzenlemeler vasıtasıyla parti içi demokrasi için belirli sınırların çizilmesinin gerekli olduğu unutulmamalıdır. Parti içi demokrasinin sınırlarının tespit edilmemesi hâlinde oksijenin normalin üzerine çıkması oksijen zehirlenmesine² sebebiyet verebilecek ve bu durumun sonucunda demokrasinin yaşaması amaçlanırken demokrasinin rafa kaldırılması (hatta belki de öldürülmesi) söz konusu olabilecektir.

2. TARİHSEL ÇERÇEVE

Bu başlık altında öncelikle parti disiplininin Avrupa, ABD ve Türkiye’de nasıl ortaya çıktığı üzerinde durulacak, sonrasında Türkiye’de parti içi demokrasinin gelişim süreci çeşitli örneklerle anlatılacaktır.

2. 1. Parti Disiplininin Ortaya Çıkışı

2. 1. 1. Avrupa ve ABD’de Parti Disiplininin Ortaya Çıkışı

Parti disiplini kavramının ilk belirtileri henüz siyasî partiler kurulmaya başlanmamışken ortaya çıkmış, yasama ile yürütme arasındaki ilişkiler, yürütmenin yasamaya karşı siyasal sorumluluğu, hükümetin sürekliliğini sağlama endişesi gibi

---

² Oksijen zehirlenmesinin yüksek yoğunlukta oksijen solunması sonucu ortaya çıktığına dair (Bkz. Ş. Aktaş, 2005: s. 217-218).

durumlar parti disiplini kavramını zorunlu kılmıştır (Teziç, 1976: s. 85-86). Siyasî partilerde disipline yönelişin temel gerekçesi, disiplinin siyasî güç için sağladığı büyük potansiyeldir. Disiplin aynı zamanda etkinliğin sağlanmasında pratik bir sorumluluk olarak da ortaya çıkmaktadır (Turan, 1968: s. 83).

Parti disiplini olgusunun ilk olarak İngiltere’de 1832 ve 1867 seçim reformlarından sonra yaygın parti örgütlerinin kuruluşu ile ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Yanık, 2007a: s. 107; Çağlayan ve Çakır, 2014: s. 32). Demokratik seçim reformları ve oy hakkının genişlemesinin modern siyasî partilerin doğuşunda en önemli rolü oynamış olması (Özbudun, 1968: s. 47), parti disiplini kavramının siyasî partilerin tarihsel gelişimiyle hemen hemen aynı zamanlarda ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur (Teziç, 1976: s. 85).

İngiltere’de 1832 ve 1867 seçim reformlarından önce Avam Kamarası’nda bulunan ve daha sonra Liberal Parti’nin kuruluşunu sağlayacak olan *Whig’ler* ile Muhafazakâr Parti’nin kuruluşuna öncülük edecek olan *Tory’lerin* zaman zaman kendi içlerinde güçlü bir dayanışma içerisinde hareket ettikleri görülmüş olmakla birlikte bu dayanışmanın gerçek anlamda parti disiplini olarak nitelendirilebilmesi mümkün değildir (Özbudun, 1968: s. 47-48). Nitekim Tory’lerin ve Whig’lerin bugünkü anlamda kullanıldığı şekilde parti olarak değerlendirilebilmeleri de mümkün gözükmemektedir (Fisher, 1996: s. 2; Kapani, 2011: s. 177).

Disiplinli parti geleneği, belirli ihtiyaçlar ve tecrübeler sonucunda oluşmuştur (Turan, 1968: s. 85). Parti disiplini kavramının gelişmesi ve güçlenmesinde 19. yüzyılda İngiliz Liberal Partisi’nin uygulamaları önemli bir rol oynamıştır. 20. yüzyılın başlarında parti disiplini, sosyalist partiler tarafından daha tutarlı ve ayrıntılı bir sistem hâline getirilerek bu kavramın teorik çerçevesinin oluşmasına ek olarak uygulanmasına şahit olabilme imkânı sağlanmıştır. (Özbudun, 1968: s. 47-49; Yanık, 2007a: s. 107). Sosyalist partilerin disipline ilişkin uygulamaları ile “*disiplinli parti geleneği*” başlamış ve bu gelenek diğer partiler tarafından da kabul edilerek disiplinli partilerin ortaya çıkması ve yaygınlaşması ile sonuçlanmıştır. İşçi ya da farklı toplum kesimlerinden çok sayıda insanın önemli ölçüde siyasetle uğraşması, seçkinciliğin

yığıncılık ile yer değiştirmesi sonucunu doğururken, bu sürece sosyalist partiler öncülük etmişlerdir. Sosyalist partilerin üstlendikleri bu işlev, disiplinin işleyişini gerçekleştirecek olan kurumların öncelikle bu partilerde oluşması sonucunu doğurmuştur (Turan, 1968: s. 84). Her ne kadar Avrupa lkelerindeki partilerde güçlü disiplin uygulamaları ilk olarak sosyalist partilerde ortaya çıkmış olsa da İngiltere’de henüz İşçi Partisi kurulmamışken dahi bu eğilimin mevcudiyetinden bahsedilmektedir (zbudun, 1977: s. 152).

İngiltere’de parti disiplininin güçlenmesinde en etkin rolü ise parlamento dışı parti örgütlerinin kuvvetlenmesi oynamıştır (zbudun, 1968: s. 47-49; Yanık, 2007a: s. 107). Duverger (1974: s. 29), seçim ve parlamento çevresi dışında doğan partilerin tabandaki bütün parti hücrelerini doğal olarak birbirine bağladıklarını ifade etmektedir. Seçim ve parlamento çevresi dışında doğan partilerin bu özelliği, bu partilerin seçim ve parlamento çevresi içinde doğan partilere nazaran genellikle daha tutarlı ve disiplinli bir görüntü çizmelerine yol açmaktadır. Çünkü seçim ve parlamento çevresi içinde doğan partiler, sadece birkaç milletvekilinin parlamentoda bir arada bulunuşundan hareket ederek bütün bağlantıları bizzat kurmaya çalışan oluşumlardır.

İlk olarak İngiltere’de ortaya çıkan parti disiplini, İngiltere’de uygulanan hükümet sistemi olan parlamenter sistem bakımından vazgeçilmez bir araç olarak nitelenmektedir. Parlamenter sistemde bir hükümetin göreve başlayabilmesi için parlamento çoğunluğunun güvenini kazanmış olması gerektiği gibi görevdeki bir hükümetin, hükümet etmeye devam edebilmesi de yine parlamentonun çoğunluğunun güvenine bağlıdır. Bu yüzden önemli meseleler üzerindeki herhangi bir oylama, bir güvenoyu ya da güvensizlik oyu niteliği kazanabilme potansiyeline sahiptir. Çoğunluk partisi mensubu bir milletvekilinin yasama organında yapılan herhangi bir oylamada kullandığı kabul veya red oyu, sadece oylamaya konu hükümet politikasına değil, kendi partisinin iktidarda kalmaya devam edip etmeyeceğine ilişkin sonuçlar da doğurur. Çoğunluk partisi içerisinde hükümetin aleyhine kullanılan bir oy, hem oy sahibi milletvekilinin söz konusu hükümet politikasına muhalefetini tescil eder hem de hükümetin düşmesi ve rakip partilerden

bir veya birkaçının iktidara gelmesi sonucuna yol açabilir (Özbudun, 1977: s. 153). Bu açıdan parti disiplini, parlamenter sistemde hükümetin sürekliliğinin ve yönetimde istikrarın sağlanmasında önemli bir role sahip (Özcan ve Yanık, 2014: s. 130) bulunmakta ve parlamento çoğunluğunun sağlanmasında hükümeti kuran parti yöneticileri tarafından bir araç olarak görülmektedir (Yanık, 2007a: s. 106). Yasama organında yapılan oylamalarda kullanılacak çekimser oyların da benzer bir sonuç doğurabilmesi ihtimali oldukça yüksektir. Çekimser oyların parti disiplinini nasıl bozdukları ve hükümet politikalarına etkisi, kamuoyunda 1 Mart Tezkeresi olarak bilinen “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye’de Bulunması İçin Hükümet’e Yetki Verilmesine İlişkin Başbakanlık Tezkeresi”nin Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Genel Kurulu’nda yapılan oylamasında görülebilir. 533 milletvekilinin katıldığı oylamada 264 kabul oyuna karşılık 250 red oyu kullanılmış olmasına rağmen salt çoğunluk olan 267 sayısına ulaşamadığından tezkere kabul edilmemiştir. Büyük çoğunluğunun hükümet partisine mensup olduğu bilinen 19 milletvekilinin çekimser oy kullandığı bu oylamada, bu çekimser oyların tezkerenin kabul edilmemesindeki etkisi açıkça görülebilir. Nitekim kamuoyunda çıkan haberlerde (Millî Gazete, 2012) bu tezkereye red oyu veren ya da çekimser davranarak parti disiplinini bozan bu milletvekillerinin bir sonraki seçimde aday yapılmayarak cezalandırıldıkları ifade edilmiştir.

Parlamenter sistemde bakanların parlamento önünde siyasal sorumluluğu ilkesi 18. yüzyılın başlarında yerleşmiş ve bunun neticesinde parlamentonun güvenini kaybeden bir bakan, bakanlık vazifesinden istifa etmeye başlamıştır. Bu tarihlerde hükümeti destekleyecek çoğunlukların sağlanması rüşvet mekanizmasının işlemesi ile mümkün olmaktadır. Bakanlık vazifesini yürütebilmek için parlamentonun güvenine ihtiyaç duyan bakanlar, parlamento üyelerinin oylarını satın almak yoluyla göreve devam etmişlerdir. Bu durum Teziç’in ifadesiyle yarı-resmî bir niteliğe bürünmüş ve Avam Kamarası’ndaki oylamalarda parlamento üyelerinin oylarını satın almak üzere bir vezne kurulmuştur. 1714’te “*Siyasal Hazine Müsteşarlığı*” kurulmuş ve söz konusu işlemler bu kurum üzerinden “*patronaj*

sekreteri” tarafından yürütölmeye başlanmıştır. Hükümet ihtiyaç duyduğu oyları resmen satın almış, oyu satın alınan parlamento üyelerinin konuşmaları ve oy verişleri patronaj sekreteri tarafından sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Nitekim parlamenterler, patronaj sekreterini sanki “*avda tazıları bir araya toplayan eli kamçılı bir adam (the Whip)*” gibi görmüşlerdir (Teziç, 1976: s. 86). İngiliz Parlamentosu’nun verdiği bilgilere göre, parlamentonun iki kanadından birisini oluşturan Lordlar Kamarası’nın üyesi olan ve parlamentoda bulunan her bir parti tarafından atanan “*Whip*” olarak adlandırılan üyeler, kendilerini atayan partilerin parlamento çalışmalarına katkı sunmalarına yardım etme vazifesini yüklenmişlerdir. Kendilerini atayan partiye üye parlamenterlerin parlamento çalışmalarında partinin tutumuna paralel bir şekilde hareket etmelerini sağlayarak oy sayısını azamî seviyeye çıkarmaya çalışmak *Whip’lerin* sorumluluklarından yalnızca birisidir (İngiliz Parlamentosu: t.y.). Bu nedenle *Whip’ler*, Westminster Parlamentosu’nda parti disiplininin koruyucusu olarak isimlendirilmişlerdir (Çağlayan ve Çakır, 2014: s. 35).

Siyasî partiler içerisinde disiplinin sağlanmasına yardımcı olan *Whip’ler*, bugünün siyasî partilerinin parlamentodaki grup başkanvekilleri olarak ifade edilebilirler (Kara, 2012: s. 24). Siyasî partilerin yasama organlarındaki grup başkanvekilleri, parlamento genel kurulunda yapılan oylamalarda grup hâlinde hareket ederek fire verilmesini engellemeye çalışmaktadırlar. Örneğin TBMM Genel Kurulu’nda terör olaylarının araştırılmasına yönelik meclis araştırması açılmasına ilişkin 29 Temmuz 2015 tarihinde yapılan oylamada Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) milletvekillerinin önce çekimser kaldığı gözlemlenmiş olsa da MHP Grup Başkanvekili Oktay Vural’ın elini kaldırmasıyla MHP’li milletvekilleri red oyu kullanmışlardır. MHP Grup Başkanvekili Oktay Vural elini kaldırırken oturduğu yerden arkasına dönerek partili milletvekillerinin oylamada red oyu vermelerini sağlamaya çalışmış ve bu durum görüntülere yansımıştır (Hürriyet, 2015). Benzer bir durumu Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Grup Başkanvekili Salih Kapusuz’un başından geçen bir olayı anlattığı 12 Mayıs 2003 tarihli şu açıklamasında görmek mümkündür: “Bizim bir milletvekili arkadaşımız CHP milletvekiliyle karşılaşıyor. Genel Kurul’da nasıl hareket ettiklerini konuşurlarken bizim arkadaşımız, “Salih

Kapusuz'a bakıyoruz. O elini kaldırıncı kaldırıyor, indirince indiriyoruz" diyor. CHP'li milletvekili ise, "Biz de Salih Kapusuz'un eline bakıyoruz. O kaldırıncı indiriyor, indirince kaldırıyoruz" diyor" (Radikal, 2003).

Avam Kamarası'ndaki parlamenterlerin, *Whip'lerin* işareti uyarınca bir Prusya disipliniyle hareket ettikleri ifade edilebilir (Özbudun, 1977: s. 152). Avam Kamarası'nda hükümetin attığı her adımı dikkatle izlemek ve hükümet politikalarını eleştirmek üzere muhalefet tarafından bir "gölge kabine" kurulur. Gölge kabineye üye muhalif parlamenterler iktidarın kendi partilerine geçmesi durumunda mevcut kabinedeki bakanlıklara getirilecek olan kimselerdir (Teziç, 1976: s. 102-103). 1995 yılında İngiltere'de muhalefette olan İşçi Partisi tarafından oluşturulan gölge kabinedeki isimlerin çoğunluğu, 1997 yılında İşçi Partisi'nin iktidara gelmesi ile bakanlık vazifesini üstlenmeye başlamışlardır. İşçi Partisi lideri Tony Blair tarafından oluşturulan gölge kabinede yer alan dokuz isimden altısı (Blair dâhil) hükümette de bakanlık vazifesine getirilmişlerdir. Blair'in dışında kalan bu beş isimden dördü gölge kabinede takip ettikleri alanlara ilişkin bakanlıklara başbakan Blair tarafından atanmışlardır (Özdemir, 2013).

Siyasî rekabete imkân tanıyan demokratik sistemlerde, disiplin anlayışı daha çok parti parlamento grubuna bağılı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun öncelikli sebebi siyasî partilerin amacından kaynaklanmaktadır. Siyasî partiler, iktidarı ele geçirmeyi ya da iktidarda daha fazla söz sahibi olmayı amaçlamaktadırlar. Bir siyasî partinin iktidara gelebilmesi için toplumun çok farklı kesimlerinin desteğini elde etmesi gerekmektedir. Bu nedenle iktidarda olan ya da ciddî bir iktidar adayı olan bir siyasî parti, disiplin bakımından daha hoşgörülü bir tutum sergilemektedir. Bu durum, farklı düşünce ve davranışların parti disiplininin sınırları içerisinde bir arada bulunmasına imkân sağlamaktadır (Turan, 1968: s. 80-81). 1983 yılında kurulan Anavatan Partisi'nin (ANAP) farklı siyasî eğilimleri birleştirmeyi amaç edinen ve kamuoyunda "dört eğilim" olarak bilinen yaklaşımı bu durumun somutlaşmış örneklerinden birisidir.

Parti disiplininin parlamento gruplarına bağlı olarak ortaya çıkmasının bir diğer nedenini ise, partinin yaklaşımlarına ve programına aykırı davranışların saptanmasının yerel teşkilatlara nazaran parlamentoda daha kolay olması teşkil etmektedir. Çünkü bir parlamenterin partisinin politikalarına aykırı herhangi bir dūřünce beyan etmesi ya da oy kullanması, kolaylıkla saptanabilen ve yoruma bağlı olmayan bir disiplinsizlik durumunu ifade etmektedir. Fakat parti teşkilatlarında bulunan bir yönetici ya da üyenin parti politikalarına aykırı hareketlerinin tespiti oldukça güçtür (Turan, 1968: s. 81). Bir siyasî partinin teşkilatlarında görevli üyelerin parti disiplinine aykırı davrandıkları, aşağıda verilecek örneklere açıkça görülebileceği üzere, genellikle parti genel merkezine muhalif ve genel başkanlığa aday olması muhtemel bir parti üyesi ile ortak hareket ettikleri durumlarda gündeme gelmektedir.

2. 1. 2. Türkiye’de Parti Disiplininin Ortaya ıkışı

Ülkemizde parti disiplini uygulamaları, siyasî partilerin ortaya çıktığı II. Meşrutiyet dönemine rastlar. Bu dönemin etkin siyasî kurumu olan İttihat ve Terakki Fırkası, disiplinli olmak için yoğun bir gayret içerisine girmiş ve Avrupa’daki benzerlerinden çok daha disiplinli bir görüntü çizmiştir (Özcan ve Yanık, 2014: s. 128). Cumhuriyetin ilânından sonra iktidarı elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi, tek parti yönetimi sırasında kuvvetli bir disipline sahip olmuştur (Özbudun, 1968: s. 186). 1946’da çok partili siyasal hayata geçilmesi ile Türk siyasî partilerinin bu kuvvetli disiplinlerini devam ettirdikleri gözlemlenmiştir. Çok partili hayata geçilmesi ile parti bağları oldukça güçlenmiş ve oylamalarda parti meclis grupları blok hâlinde hareket ederek oy vermeye başlamışlardır (Özbudun, 1968: s.186). Mecliste temsil edilen siyasî partilere üye milletvekilleri partilerinin meclis gruplarınca alınan kararlar doğrultusunda hareket etmeye devam etmişler ve bu durum da zamanla bir gereklilik hâlini almıştır. Birçok durumda hayatî bir öneme sahip olmaya başlayan parti disiplini olgusu, Türk siyasî partilerini fazlasıyla disiplinli bir hâle getirmiş ve kendisini vazgeçilmez kılmıştır.

2. 2. Türkiye’de Parti İçi Demokrasinin Gelişimi

Bu başlık altında öncelikle II. Meşrutiyet dönemi ve tek partili dönemde, sonrasında çok partili dönemin başlangıcından 12 Eylül 1980 askerî darbesine kadar geçen süre içerisinde parti içi demokrasinin Türkiye’deki gelişimi üzerinde durulacaktır.

2. 2. 1. II. Meşrutiyet Döneminde Parti İçi Demokrasi

Meşrûtiyyet kelimesi, Arapça şart kökünden türetilmiş bir kelime olup 1876-1922 arasında Osmanlı Devleti’nde görülen anayasal saltanat dönemini karşılamak üzere kullanılmaktadır. 23 Aralık 1876 tarihinde ilân edilen Kanun-i Esâsî ile başlayan I. Meşrutiyet, 13 Şubat 1878 tarihinde Meclis-i Mebusan’ın muvakkaten tatil edilmesine kadar devam etmiştir. 1878’de muvakkaten tatil edilen Meclis-i Mebusan, 30 yıl boyunca toplantıya çağırılmamıştır. Meclis-i Mebusan’ın 23-24 Temmuz 1908 tarihinde yeniden toplantıya çağırılması ile II. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır (Hanioğlu, 2004: s. 388).

II. Meşrutiyet Döneminde, 1908 İhtilâli’ni düzenleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Devleti’nin yönetiminde birinci derecede rol oynamıştır (Hanioğlu, 2001: s. 476). 1908 ile 1918 arasında Osmanlı Devleti’nde üç genel seçim gerçekleştirilmiş ve bu seçimlerin üçünü de İttihat ve Terakki kazanmıştır. Bu on yıllık süre içerisinde İttihat ve Terakki iktidarı elinde tutmuş³, geçen bu süre içerisinde kapalı bir tek parti iktidarı söz konusu olmuş ve Tarık Zafer Tunaya’nın (1988: s. 27) ifadesi ile bu esnada yasal nefes alma boruları tıkanmıştır.

Siyasî parti kimliğine sahip olmayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1913’te bir hükümet darbesiyle iktidarı ele geçirmiş ve aynı yıl yapılan genel kurul ile parti kimliğini almayı kararlaştırmıştır (Karpaz, 2012: s. 104). 1913 yılı İttihat ve Terakki açısından oldukça önemli bir dönemeci ifade etmektedir. Yarı-gizli ve cemiyet tipi bir teşkilatlanma modeline sahip olan İttihat ve Terakki’nin siyasî parti kimliği

---

³ İttihat ve Terakki her ne kadar 1908’den 1918’e kadar iktidar partisi olarak nitelense de 1909-1912 yılları arasında İttihat ve Terakki’nin iktidarda olmadığı, hükümet olmadığı ya da olamadığı; ama denetimi sıklaştırdığı ve iktidara tımandığı görüşü için (Bkz. Tanör, 2013: s. 197-204).

alması ve tek partili bir rejim kurmaya yönelmesi bu dönemecin iki önemli ayağını teşkil etmektedir (Tanör, 2013: s. 202). Cemiyet ile fırka arasındaki farklılık, İttihat ve Terakki'nin en önemli yapısal sorununu teşkil etmiştir. 1913 Kongresi'ne kadar siyasî parti kimliğine sahip olmayan cemiyet Avrupaî bir siyasî parti olmayı amaçlamış, fakat cemiyet sıfatından da vazgeçmemiştir. İttihat ve Terakki'nin cemiyet sıfatından vazgeçmemesinin nedenlerinden birisi, cemiyet sıfatına atfedilen kutsallık düşüncesidir. İttihat ve Terakki'nin fırka mı, yoksa cemiyet mi olduğuna ilişkin sorular İttihat ve Terakki muhaliflerini uğraştırdığı gibi İttihat ve Terakki'ye üye kimseleri de uğraştırmıştır (Tunaya, 1988: s. 32). Ayrıca İttihat ve Terakki'nin kendisini vatan kurtaran bir kuruluş olarak gören ve kendisine muhalefeti vatan hainliği olarak nitelendiren yaklaşımı oldukça önemli sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum iktidar-muhalefet ilişkilerinin sertleşmesine yol açmış ve iktidarların seçim dışı yöntemlerle değişmesi ile sonuçlanmıştır. İttihat ve Terakki'nin bu yaklaşımının sonucunda ortaya çıkan bir diğer durum ise Türk siyasî hayatında uzun süre devam edecek ve derin etkilere sahip olacak bir "tek parti geleneği"nin kurulmasıdır (Hanioglu, 2001: s. 483).

İttihat ve Terakki'nin 1876 ile 1909 yılları arasında kendi iç düzen ve işleyişini istediği gibi düzenlemesindeki en önemli etkenler arasında bu tarihlerde dernek kurma özgürlüğünün anayasal düzeyde kabul edilmemesi ve derneklerin uyacakları kuralları belirten bir cemiyetler kanunu çıkarılmaması bulunmaktadır. 1876 tarihli Kanun-i Esâsî'de 1909 yılında yapılan değişikliklerle birlikte dernek kurma özgürlüğü anayasal bir özgürlük hâline getirilmiş ve 1909 tarihinde kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile siyasî partiler, siyasî dernek olarak düzenlenmiştir. 1909 Cemiyetler Kanunu ile dernek faaliyetlerinin gizli olmaması gerektiği hükme bağlanmıştır. Tüm bu düzenlemelere karşılık 1909 Cemiyetler Kanunu'nda dernek organlarının seçilmesine ve dernek içi kararların alınmasına ilişkin usullere yer verilmemiştir. Bu durum derneklerin ve siyasî dernek olarak düzenlenen partilerin iç yapılarının demokratikleşmesine katkı sağlayamamıştır (Küçük, 2015: s. 139-140). Dolayısıyla bu dönemde parti içi demokrasiye ilişkin gelişmelerin oldukça sınırlı olduğu ifade edilebilir.

2. 2. 2. Tek Partili Dönemde Parti İçi Demokrasi

Mondros Mütareke'sinin imzalanmasından sonra son kongresini gerçekleştiren İttihat ve Terakki Fırkası kendisini feshetme ve *Teceddüt Fırkası* adıyla yeni bir partiye dönüşme yönünde karar almıştır (Tunaya, 1988: s. 37). Teceddüt Fırkası kısa sürede Meclis-i Mebusan'a hâkim hâle gelmiştir. Fakat Meclis-i Mebusan 21 Aralık 1918'de feshedilmiş, sonrasında ise Teceddüt Fırkası, Meclis-i Vükelâ⁴ kararı ile kapatılmıştır. Ardından Dîvân-ı Harb-i Örfî'de nâzır, mebus ve sorumlu kâtiplik vazifesinde bulunan İttihatçılar yargılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Yurt dışında bulunan İttihatçı liderler, cemiyetler kurmak suretiyle örgütlü faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmış olsalar da netice alamamışlardır. İttihatçı liderler Millî Mücadele'yi İttihatçı bir harekete dönüştürmeye çalışmış, fakat İttihatçıların bu çabaları da sonuçsuz kalmıştır. Fakat bununla birlikte bu dönemde Anadolu'da Müdafa-i Hukuk cemiyetlerini örgütleyenler ve kongrelerle Ankara'daki meclisi toplayanlar arasında İttihat ve Terakki üyelerinin varlığı yadsınamayacak ölçüdedir (Hanioglu, 2001: s. 483).

Millî bağımsızlığı sağlamak amacıyla kurulan Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri, Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin işgalden kurtulması için ortak bir cephe kurma çalışmalarının sonucunda Sivas Kongresi'nde "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" adı altında birleştirilmiştir. Önce Halk Fırkası adını alan Cemiyet, Cumhuriyet'in ilân edilmesinden sonra 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935'te ise Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır.

CHP'nin 1927'de toplanan kongresinde⁵ CHP lideri Mustafa Kemal Paşa, CHP'nin ilk kongresinin 4-11 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi olduğunu ifade etmiş, dolayısıyla bu toplantı CHP'nin ikinci kongresi olarak nitelendirilmiştir. Sivas Kongresi'nde kabul edilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi, CHP'nin ilk tüzüğü olarak kabul edilebilir. Bu

---

⁴ *Meclis-i Vükelâ*, "sadrazamın başkanlığında nâzırlardan oluşan ve Osmanlı hükümetini niteleyen meclis"dir (Akyıldız, 2003: s. 251).

⁵ CHP'nin 4. Kurultayı olan 9-16 Mayıs 1935 tarihli toplantıda ilk defa "kurultay" kelimesi kullanılmış (Parlar, 2010: s. 92) olduğundan bu toplantıya kadar yapılan kurultaylar "kongre" olarak adlandırılmıştır.

kongrede, dönemin olağanüstü şartları dolayısıyla ülkenin düşman işgalinden kurtarılması, vatanın bölünmez bütünlüğü ve parçalanamaz olduğu gibi önemli kararlar alınmıştır. Nizamnamede, alınan bu kararların uygulanmasına dönük hükümlere yer verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920’de bir bildiri yayınlamış ve bunun üzerine 23 Nisan 1920’de Ankara’da ülkenin işgalden kurtarılarak bağımsızlığını sağlamak ve hilafet ve saltanat makamlarını düşman elinden kurtarmak amacıyla Büyük Millet Meclisi toplanmıştır (Karpat, 2012: s. 123).

1920 tarihinde kabul edilen *Halkçılık Programı*, TBMM’ye sunulduktan sonra uzun tartışmalara neden olmuş ve bu tartışmalar TBMM içerisinde çeşitli grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gruplaşmaların yaşanmasından sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından yeni bir grup oluşturulmuş, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına muhalif olanlar ise bir başka grup altında toplanmışlardır. Müdafaa-i Hukukçular, *Birinci Grup* ve *İkinci Grup* şeklinde ikiye ayrılmışlardır (Parlar, 2010: s. 55). Birinci Grup, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından teşkil edilmiştir. Meclis açıldığında bütün milletvekilleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin üyesi olarak kabul edilmiş ve böylelikle meclis içerisinde disiplinin sağlanarak oylamalarda bölünmelerin ortaya çıkması engellenmeye çalışılmıştır. Müdafaa-i Hukuk grubuna dâhil olmayan ve muhalif kalan isimler ise İkinci Grubu teşkil etmişlerdir (N. A. Aktaş, 2004: s. 13-14). TBMM, 1 Nisan 1923’te milletvekilleri seçimlerinin yenilenmesine karar vermiş ve bu karar üzerine seçime gidilmiştir. Seçim kampanyasında, Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığındaki Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup) hâkim durumda olmuş ve bu grubun siyasî parti hâline getirileceği Mustafa Kemal Paşa tarafından açıklanmıştır (Karpat, 2012: s. 128). Birinci Gruba mensup milletvekili adayları seçimleri kazanmış ve İkinci Gruba mensup adaylardan herhangi biri meclise girememiştir (Parlar, 2010: s. 56). Yeni oluşan mecliste Halk Fırkası hâkim konumda bulunuyor olsa da Halk Fırkası içerisinde bazı ayrılıklar ortaya çıkmış ve bazı Halk Fırkası mensubu milletvekilleri partiden çekilmişlerdir. Bu çekilen milletvekilleri tarafından *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* kurulmuştur. Fırkanın kurucuları arasında Kâzım

Paşa (Karabekir), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay), Adnan Bey (Adıvar), Refet Paşa, İsmail Canbulat gibi önemli isimler bulunmaktadır. Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabulü sonrası İstiklâl Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kanıtlanmış olmamakla birlikte isyanla ilişkili bulmuştur. 5 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır (Karpaz, 2012: s. 132-134). Ömrü kısa sürmüş olmakla birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası parti programında açık bir şekilde parti içi demokrasiye vurgu yapmıştır. Parti programında parti içerisinde alınacak kararların çoğunluğun üstünlüğü ilkesi çerçevesinde olacağı hükme bağlanmıştır. Tek parti iktidarının söz konusu olduğu bir dönemde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın böyle bir hükme parti programında yer vermesi oldukça önemli bir gelişmedir (Küçük, 2015: s. 147).

CHP'nin 1927 tarihinde toplanan 2. Kongresinde ise önemli tüzük değişiklikleri yapılmıştır. Bu değişiklikler arasında parti genel başkanının kurultay tarafından TBMM üyeleri arasından seçileceğine ilişkin hükmün kaldırılması ve genel başkanın hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği hükmüne yer verilmesi bulunmaktadır. Söz konusu bu değişiklik ile partililerin seçilme hakkı ortadan kaldırılmış ve parti içi demokrasiye aykırı bir uygulama tesis edilmiştir (Küçük, 2015: s. 141). 1927 tarihli kongre ile merkezî otoriter yapının yasallaştırıldığı ifade edilebilir. Yapılan tüzük değişikliği ile milletvekillerinin tespiti ve seçim işlerinin yürütülmesi fırka divanından alınmış ve umumî reise (genel başkan) verilmiştir. Fırka divanı geniş bir kurul olduğundan milletvekillerinin belirlenmesinde genel başkana nazaran daha demokratik bir şekilde hareket ettiği söylenebilir. Çünkü bu kurula üye kimseler aralarında müzakere yapabilme imkânına sahip olacaklardır. Milletvekillerinin tespitine ilişkin tüzük değişikliği ile milletvekillerinin parti yönetimine bağlılıkları artmış ve bu durum iktidarın tekelleşmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır (Tuncay, 1996: s. 139).

Cumhuriyet Halk Fırkası otoriter bir yapıya sahip olduğundan halkla iletişim kurma olanaklarından da büyük ölçüde yoksun kalmıştır. Bu durumun farkında olan Mustafa Kemal, hoşnutsuzluğun belli bir yöne yönlendirilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle yeni bir muhalefet partisinin kurulmasına izin vermiştir.

Mustafa Kemal'in Fethi Bey'i (Okyar) ikna etmesi üzerine 12 Ağustos 1930 tarihinde *Serbest Cumhuriyet Fırkası* kurulmuştur (Zürcher, 2011: s. 264). Fethi Bey'in liderliğini yaptığı sadık muhalefet partisi (Ahmad, 2006: s. 76-77) olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na Mustafa Kemal'in talimatıyla bazı önemli milletvekilleri katılmışlardır. Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule Hanım da partinin kurulduğu tarihte milletvekili olmamasına karşın Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılmıştır. Bu durum Mustafa Kemal'in tarafsız davranacağına bir işaret olarak değerlendirilmiştir (Özipek, 1991: s. 47). Serbest Cumhuriyet Fırkası Genel Başkanı Fethi Bey Anadolu'ya yaptığı seyahatlerde coşkuyla karşılanmış ve rejim karşıtları Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın çevresinde toplanmıştır (Ahmad, 2006: s. 77). Fethi Bey'in İzmir'e yaptığı seyahatte çıkan olaylar Serbest Cumhuriyet Fırkası için bir dönüm noktasını teşkil etmiş ve daha sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası 16 Kasım 1930'da Fethi Bey tarafından kapatılmıştır (Zürcher, 2011: s. 265).

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 3. Büyük Kongresi 1931'de gerçekleştirilmiştir. 1931 tarihli tüzüğün 2. maddesi ile parti genel başkanının değişmezliğine ilişkin hükme "daimî" ifadesi eklenmiştir (Küçük, 2015: s. 141). 1931 tarihli parti tüzüğü ile merkezden atanan müfettişlik ve mutemetlik uygulamasına son verilmiştir. Parti teşkilatının idare heyetleri, kabul edilen yeni düzenleme ile başkanlık divanlarını kendi içlerinden belirleyecekleri üyelerden oluşacak şekilde teşkil edeceklerdir (Parlar, 2010: s. 84).

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 4. Kurultayı 1935'te yapılmış ve bu kurultayda da önemli tüzük değişiklikleri söz konusu olmuştur. 1935 Kurultayında kabul edilen parti tüzüğü ile parti-devlet kaynaşması belgelenmiş olmaktadır. Tüzüğün 64. maddesinde mülkî idare amirlerinin bucak, ilçe ve il kongrelerine davet edilebileceği belirtilmiştir. Yine bu tüzük maddesi ile mülkî idare amirlerinin söz konusu toplantılarda açıklama yapabilmesine imkân tanınmış ve gizli oturumlara katılması hükme bağlanmıştır. 1935 tarihli tüzüğün 95. maddesinde hükümet teşkilatının partinin kendi bağrından doğduğu ve hükümet teşkilatı ile parti teşkilatının birbirini tamamladığı belirtilmiştir. 18 Haziran 1936'da Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkanvekili İsmet İnönü'nün imzasını taşıyan bir beyanname yayınlanmış ve bu

beyanname ile partinin örgütlenme biçiminde değişikliğe gidilmiştir. Bu beyannamenin uygulamaya koyulması ile “parti-hükümet-devlet kaynaşması” olarak ifade edilebilecek durum ivme kazanacak ve hatta zirveye ulaşacaktır. Beyanname ile İçişleri Bakanı partinin genel sekreterliği vazifesine getirilirken valiler partinin il başkanlıklarına memur kılınmışlardır (Parlar, 2010: s. 93-95).

Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı üzerine 26 Aralık 1938’de I. Olağanüstü Kurultay toplanmıştır (Küçük, 2015: s. 141). Bu kurultayda yapılan tüzük değişiklikleri ile 2. maddede “Partinin bânisi ve ebedî başkanı Türkiye Cumhuriyeti’nin müessisi olan Kemâl Atatürk’tür” hükmüne yer verilmiştir. Tüzüğün 3. maddesi ile partinin değişmez genel başkanının İsmet İnönü olduğu ve 4. madde ile sadece vefat, vazife yapamayacak bir hastalık ya da istifa durumlarında genel başkanın değişebileceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca tüzüğün 4. maddesine göre genel başkanın belirtilen sebepler dolayısıyla değişmesi durumunda Büyük Kurultay’ın derhal toplanacağı ve milletvekillerinden birisini değişmez genel başkan olarak seçeceği hükmüne de yer verilmiştir. (CHP Tüzüğü, 1938: s. 3). 1938 tarihinde yapılan kurultay ile Atatürk’e “*Ebedî Şef*”, İnönü’ye ise “*Millî Şef*” unvanları verilmesi kararlaştırılmıştır. Kurultaydan sonra İnönü cumhurbaşkanlığı, Celal Bayar ise başvekillik görevini yürütmüştür. 25 Ocak 1939’da Bayar başvekillik görevinden ayrılmış ve yerine Refik Saydam getirilmiştir. Saydam’ın yaptığı ilk icraatlardan biri partinin genel sekreterinin İçişleri Bakanı olarak görev yapması uygulamasına son verilmesi olmuştur (Parlar, 2010: s. 96-97).

CHP’nin 5. Kurultayı 1939 tarihinde toplam 628 delegenin katılımı ile yapılmıştır (Uyar, 2000: s. 20). Bu kurultayda parti-devlet ilişkileri yeniden ele alınmıştır. Bu çerçevede alınan kararlar arasında yüksek devlet memurlarının partinin kilit noktalarından uzaklaştırılması bulunmaktadır. Ayrıca TBMM içerisinde eleştiri yapılmasına imkân tanımak amacıyla “*Müstakil Grup*” oluşturulmuştur (Karpat, 2012: s. 161; Ahmad, 2006: s. 89). Müstakil Grup, güdümlü bir muhalefet olsa da hükümet üzerinde sağlanmaya çalışılan denetimin daha etkili olmasına yardımcı olmak üzere kurulmuştur. Müstakil Grup, Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İnönü’ye bağlı bulunmuş ve İnönü tarafından verilen direktiflere uygun bir şekilde

hükümeti eleştirme vazifesini yerine getirmiştir (Teziç, 1976: s. 239). Fakat Müstakil Grubun parti genel başkanı tarafından verilen emirler doğrultusunda güdümlü bir muhalefet yapması grubun işlevini yerine getirmesini önlemiştir. Çok partili siyasî hayatın başlamasından sonra Müstakil Grup lağvedilmiştir (Küçük, 2015: s. 146). Müstakil Grubun başarılı olamamasında tek parti ve şeffik sisteminin önemli rolü vardır (Tanör, 2013: s. 339). Çok partili siyasî hayatın başlaması ile kurulan muhalefet partilerinin Müstakil Grubun yapması beklenen muhalefet görevini yerine getirmeye başlamaları Müstakil Grubun lağvedilmesinde önemli rol oynamıştır.

Parti üyeleri, partinin merkezîyetçi yapısı ve tüzükte bulunan demokratik olmayan hükümlerden dolayı parti içi demokrasiye katılım açısından etkin bir rol üstlenebilme imkânına sahip olabilmiş değillerdir. Parti üyeleri parti içi demokrasiye *dilek sistemi* adı verilen yöntemle katılabilmişlerdir (Yanık, 2013: s. 138). Bu yöntemle parti üyeleri taleplerini kurultaylarda ifade edebilme imkânına sahip olmuşlardır. Parti üyeleri karşılaştıkları sorunları mahallî kongrelere sunmakta, mahallî kongrelerde dikkate alınan talepler kurultayda son olarak görüşülmekte ve parti genel sekreterliği tarafından çözülmesi için ilgili bakanlığa havale edilmektedir (Küçük, 2015: s. 143).

2. 2. 3. Çok Partili Dönemde Parti İçi Demokrasi

Bu başlık altında öncelikle çok partili siyasî hayatın başladığı 1946 yılından 27 Mayıs 1960 askerî darbesine, sonrasında 27 Mayıs darbesinden 12 Eylül 1980 askerî darbesine kadar geçen süre içerisinde parti içi demokrasinin Türkiye'deki gelişimi üzerinde durulacaktır. 1982 Anayasası döneminde yaşanan ve parti içi demokrasiyi ilgilendiren önemli örneklere ise üçüncü bölümdeki ilgili başlıklar altında yer verilecektir.

2. 2. 3. 1. Çok Partili Siyasî Hayatın Başlangıcından 27 Mayıs'a Kadar

1939 seçimlerinde adayların tespitinde farklı bir uygulamaya başvuran CHP'de İnönü, 28 ilde yeni milletvekili adayları ile ilgili ikinci seçmenlerin ve Parti Divanı'nın görüşlerini almış ve bu görüşmeler sonucunda milletvekili adaylarını

açıklama yolunu tercih etmiştir. 1943 yılında yapılan seçimlerde ise bazı illerde milletvekili sayısından daha fazla sayıda aday gösterilmiştir. Parti yönetiminin bu çoğulcu yaklaşımı parti içi demokrasi açısından oldukça önemlidir (Yanık, 2013: s. 138). Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İnönü, 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada “Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde memleketimizde hüküm süreceğini müjdelirim” demiştir. Bu konuşmadan bir ay sonra yapılan bütçe oylamasında CHP'li milletvekillerinden Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Emin Sazak red oyu kullanmışlardır (Tanör, 2013: s. 339-340). Birleşmiş Milletler Anayasası'nın Türkiye tarafından onaylanması üzerine TBMM'de gerçekleştirilen görüşmelerde Aydın milletvekili Adnan Menderes tek parti idaresine eleştiriler getirmiştir. 1945 yılında İstanbul'da yapılan ara seçimlerde ise CHP, adaylarını Parti Merkez Komitesinde belirlemekten vazgeçmiştir. Bu ara seçimlerde adaylar serbestçe gösterilmiştir. Fakat bu ara seçim sonucu TBMM'ye giren isimler yine CHP'lilerden oluşmuştur (Karpat, 2012: s. 230-232). İstanbul'da yapılan ara seçimlerden bir ay sonra, CHP dışındaki ilk siyasi parti olan Millî Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verilmiş (Tanör, 2013: s. 340) ve Nuri Demirağ'ın genel başkanlığını yaptığı Millî Kalkınma Partisi'nin kurulması ile hükümetin muhalefet partilerini kabul ettiğine ilişkin kanaat ispat edilmiştir (Karpat, 2012: s. 237).

TBMM'de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na ilişkin görüşmelerin yapılması sırasında CHP'li milletvekillerinden Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü tarafından 7 Haziran 1945'te, CHP Meclis Grubu'na dört milletvekili tarafından sunulduğu için “*Dörtlü Takrir*” olarak adlandırılan bir önerge verilmiştir. Bu önergede meclis denetiminin gerçek anlamda sağlanması ve kanunlarda ve CHP tüzüğünde bulunan antidemokratik hükümlerin ayıklanması talep edilmiştir. CHP Meclis Grubu tarafından reddedilen bu önerge kamuoyunda olumlu tepkilerle karşılanmış ve bundan cesaret alan Köprülü ve Menderes, Dörtlü Takrir'in görüşülmesinden sonra CHP hükümetine karşı cephe alan Vatan Gazetesi'nde muhalefetlerini açıkça ifade etmeye başlamışlardır. CHP, her iki milletvekilinden de açıklama istemiş olmasına karşın tatmin edici bir cevap alamadığı ve partinin lafzına

ve ruhuna aykırı davranışlarda buldukları gerekçesiyle her iki ismi de partiden ihraç etmiştir. Köprülü ve Menderes'in ihraç edilmesinden sonra Koraltan da ihraç kararını eleştirdiği gerekçesiyle partiden ihraç edilmiştir. Koraltan'ın ihracına ise söz konusu ihraç kararının tüzüğe aykırı olduğuna ilişkin Vatan Gazetesi'ne yaptığı açıklama neden olmuştur. Bayar ise Basın Kanunu'nda haberleşme hürriyetini sınırlandıran hükümlerin değiştirilmesine ilişkin bir teşebbüste bulunmuş, fakat Bayar'ın bu teşebbüsü Parti Meclis Grubu tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Bayar, 2 Aralık 1945'te CHP'den istifa etmiştir (Karpat, 2012: s. 235). Bayar basına verdiği bir demeçte, yeni bir siyasî parti kuracaklarını açıkça ifade etmiştir. Daha sonra Bayar, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile de bir görüşme gerçekleştirmiş ve 7 Ocak 1946'da Celal Bayar'ın genel başkanlığında "*Demokrat Parti*" kurulmuştur (Teziç, 1976: s. 256). Demokrat Parti, halkın içerisinde gelişen bir hareket sonucu doğmamış, bu partinin kurulması TBMM içerisinde gerçekleşmiştir (Karpat, 2012: s. 239). CHP içerisinde demokrasiye uymayan uygulamaların varlığı ve bu uygulamalara karşı gösterilen tepkiler çok partili hayata geçişi sağlayan en önemli dinamiklerden birisidir (Yanık, 2013: s. 139).

Demokrat Parti, kabul ettiği parti programının 1. maddesinde kuruluş amacını şu şekilde belirtmektedir: "*Siyasî hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumî siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadile kurulmuştur*" (Demokrat Parti Programı, 1946: s. 1). Demokrat Parti tüzüğünde kongreden sonra en yetkili organ konumunda olan Genel İdare Kurulu'nun toplam 10 kişiden oluşacağı ve Genel İdare Kurulu'nun milletvekili adaylarının tespitine yetkili olduğu belirtilmiştir (Yaşar Teksoy, 2010: s. 22-23). Ayrıca Demokrat Parti, tabii üyelik usulünü kabul etmemiş ve parti tüzüğünde belirlenen kademelere gelebilmek için seçim yapılması gerektiği kuralını benimsemiştir (Küçük, 2015: s. 155).

Demokrat Parti'nin tüm Türkiye'de hızlı bir şekilde teşkilatlanması ve halkta bulunduğu karşılık CHP'yi şaşkınlık ve bu şaşkınlık 1946'da CHP'de olağanüstü kurultayın toplanması ile sonuçlanmıştır. Bu kurultayda alınan en önemli kararlardan

birisi, iki dereceli seçim sisteminden vazgeçilerek tek dereceli seçim sisteminin kabul edilmesidir. Böylelikle seçmenin oyunu aracısız bir şekilde kullanabilmesine imkân tanınacaktır. Yine bu kurultay ile İnönü'nün değişmez genel başkanlık konumu kaldırılmış ve millî şef unvanını kullanmasına son verilmiştir. Kurultayda, Temmuz 1947'de yapılacak olan genel seçimlerin tarihi bir yıl geriye çekilerek genel seçimler Temmuz 1946'ya alınmıştır (Zürcher, 2011: s. 311). CHP, genel seçimlere katılmayı reddetmesi hâlinde Demokrat Parti'yi kapatma tehdidinde bulunmuştur (Ahmad, 2006: s. 130). Genel seçimlerin bir yıl erken yapılacak olması, Demokrat Parti'nin kendi içinde seçimlere katılıp katılmama yönünde tartışmalara neden olmuştur. Demokrat Parti Genel İdare Kurulu tarafından partinin seçimlere katılımı konusunda karar alınmadan önce Demokrat Parti, Ankara'da küçük çaplı gayriresmî bir kongre toplamak suretiyle teşkilatına danışma gereği duymuştur. Bu kongrede partinin seçimlere katılması yönünde bir kanaat oluşmuş ve Demokrat Parti Genel İdare Kurulu da bu kanaate uygun bir şekilde karar almıştır (Yaşar Teksoy, 2010: s. 27). Demokrat Parti'nin seçimlere katılma yönünde Genel İdare Kurulu'nda karar almasından önce gayriresmî de olsa bir kongre toplaması parti içi demokrasiye verilen önem açısından oldukça önemlidir. Demokrat Parti'nin parti içi demokrasiye önem vermesinde yeni kurulmuş bir parti olması ve bu yüzden teşkilatına danışmadan hareket etmenin doğurabileceği sorunların farkında olmasının yanı sıra CHP'de uygulanagelen parti yönetiminin tek başına karar alması alışkanlığına duyulan tepkinin de etkisinin bulunduğu söylenebilir.

1946 yılında yapılan ve açık oy-gizli sayım yönteminin uygulandığı genel seçim sonrası 7 Ocak 1947⁶ tarihinde Demokrat Parti'nin 1. Kongresi toplanmıştır. Demokrat Parti 1. Kongresi'nde alınan ve *Hürriyet Misakı* olarak adlandırılan belgede bulunan en önemli kararlardan biri cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığı görevlerinin birbirinden ayrılması talebidir. Kongrede alınan diğer önemli kararlar ise, anayasaya aykırı ve antidemokratik kanunların yürürlükten kaldırılması, demokratik esaslara uygun bir seçim kanunu çıkarılması ve idarenin tarafsızlığının

---

⁶ Kongrenin bu tarihte toplanmasının nedeni partinin kuruluşunun birinci yıldönümü olmasıdır (Eroğul, 2013: s. 31).

sağlanması talepleridir. Kongre, bu taleplerin karşılanmaması hâlinde “sine-i millete dönüleceği”⁷ tehdidinde bulunmuştur (Tanör, 2013: s. 341). Demokrat Parti 1. Kongresi’nde Hürriyet Misakı’nın kabulü ile Türk halkı, biçimsel de olsa siyasal yöntemin sahnesine çıkma imkânı bulmuştur. Hürriyet Misakı, halka kendi dışında ve üstünde oynanan siyaset oyununa ortak olma amacını taşımaktadır (Eroğul, 2013: s. 36). Demokrat Parti’nin 1. Kongresi’nde kurucular tarafından hazırlanan parti programı, üzerinde yeteri kadar tartışılmadan kabul edilmiştir. Her ne kadar parti programı üzerinde yeterli derecede tartışma yürütülmüş olmasa da hem kongrenin toplanişu hem de görüşme usulleri bakımından kongre demokratik esaslara uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Karpas, 2012: s. 268-269). Nitekim bu kongrede delegeler yeterlik önermeleri ile susturulmaksızın rahatlıkla düşüncelerini dile getirebilmişlerdir. Bu durum kongrenin özgürlükçü bir ortamda gerçekleştiğini göstermektedir. Kongrenin dört gün gibi uzun bir süre boyunca devam etmesi de bu özgürlükçü havanın bir neticesidir. Örneğin bu kongrede Konya delegesi Himmet Ölçmen’in konuşması esnasında kongreyi yöneten başkan, Ölçmen’den sadece gelmesini istemişse de salonda bulunan delegeler Ölçmen’e istediği gibi konuşabileceğini ifade etmişlerdir. Küçük’e göre sadece bu örnek bile Demokrat Parti’nin delegelerine düşüncelerini serbestçe ifade edebilecekleri bir ortam oluşturduğunu ispat etmektedir (Küçük, 2015: 155-156).

Demokrat Parti’nin 1. Kongresi sonrası İnönü yayımladığı *12 Temmuz Beyannamesi* adı verilen belge ile bir siyasî partinin genel başkanı olmaktan ziyade tarafsız bir devlet başkanı olarak bütün siyasî partilere eşit mesafede olduğunu beyan etmiş ve bu beyannamenin yayımlanması sonrasında muhalefet kendini güvende hissetmeye başlamıştır. Bu dönemde CHP’nin 7. Kurultayı 17 Kasım 1947 tarihinde yapılmıştır. Her ne kadar bu kurultayla parti genel başkanlığıyla cumhurbaşkanlığı sıfatı ayrılmamış olsa da cumhurbaşkanlığı yapan parti genel başkanının yetkilerinin genel başkan vekili tarafından kullanılması ilkesi kabul edilmiştir (Tanör, 2013: s. 342-343). 1947 tarihli CHP Kurultayı’nda yapılan tüzük değişikliği ile parti liderinin

---

⁷ Hürriyet Misakı ile Demokrat Parti’nin taleplerinin kabul edilmemesi hâlinde sine-i millete dönüleceği kararı, Demokrat Parti’nin TBMM’yi terk edebilmesi ve boykot edebilmesine imkân vermiştir (Zürcher, 2011: 314).

tek parti döneminde adayların belirlenmesindeki etkinliği kısırlıdır. Tüzükte yapılan değişiklikle milletvekili adaylarının tespitine kural olarak partinin yerel teşkilatlarının sahip olduğu kabul edilmiştir. Parti divanının adayların en fazla %30'unu belirleme yetkisine sahip olduğuna ilişkin düzenlemeyi de içeren değiştirilmiş tüzük hükmü, CHP'nin demokratikleşme yönünde önemli bir adım attığını göstermektedir. Adayların en az %70'inin partinin yerel teşkilatları tarafından belirlenecek olması CHP Genel Merkezi'ne tanınan adayların belirlenmesine ilişkin yetkiyi sınırlandırmış ve parti tabanının büyük bir çoğunluğunun adayların belirlenmesinde rızasının bulunması gerekliliğine yol açmıştır (Küçük, 2015: s. 161).

12 Temmuz Beyannamesi, Demokrat Parti tarafından genel olarak olumlu karşılanmış olsa da bazı parti yöneticileri bu beyannameyi eleştirmişlerdir. Örneğin Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Kenan Öner ve arkadaşları, CHP'ye karşı mutlak muhalefetten yana olduklarından 12 Temmuz Beyannamesi'nin Demokrat Parti tarafından kabul edilmesinden memnun olmamışlardır. Bu isimler, Demokrat Parti'nin lider kadrosu tarafından talep edilen sıkı parti disiplininden hoşnut değillerdir. Nitekim Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar, parti tüzüğüne uymayan kimselerin kulaklarından tutulmak suretiyle haysiyet divanına sevk edileceklerini ve bu yaptırım yeterli olmazsa partiden ihraç edileceklerini ifade etmiştir. Bayar'ın bu açıklamalarından sonra TBMM'de yapılan bir oylama esnasında Demokrat Parti milletvekillerinin çoğunun aksi yönde oy kullanan bir milletvekili parti disiplinine aykırı hareket etmekle suçlanmıştır. Bu olayın akabinde Demokrat Parti Meclis Grubu, grup idarecilerinin istifa etmiş sayıldığı yönünde açıklama yapmış ve yeni idarecilerin seçilmesi yönünde karar almıştır. Meclis Grubu İkinci Başkanlığı vazifesini yürüten Fuad Köprülü bu karara muhalefet etmiş ve grup idareciliğine ilişkin yapılan seçimi kaybetmiş olmasına karşılık hiçbir zaman istifa etmediğini ve yapılan bu seçimin parti tüzüğüne aykırı olduğunu ifade etmiştir. Demokrat Parti Merkez Komitesi ise parti düzenine uyulması bakımından sert bir tavır sergilemiştir. Nitekim Demokrat Parti Merkez Komitesi tarafından parti içi dayanışmayı zayıflattıkları gerekçesiyle Osman Nuri Koni, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu, Sadık Aldoğan ve Kemal Silivrili partiden ihraç edilmiştir. Merkez

Komitesi'ne üye altı isim ise bu ihraçları protesto etmek amacıyla komiteden çekilmişler, sonrasında da partiden ihraç edilmişlerdir (Karpaz, 2012: s. 298-303). Bu ihraçlar üzerine partinin Genel İdare Kurulu üyelerinden Yusuf Kemal Tengirşek, Emin Sazak, Enis Akaygen, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer ve Ahmet Tahtakılıç Genel İdare Kurulu üyeliğinden ayrılmışlardır (Teziç, 1976: s. 261). Bu süreç devam ederken Demokrat Parti içerisindeki bazı isimler, parti yönetimini fazla ılımlı bulduklarını ifade etmişler ve CHP'ye karşı daha sert bir şekilde muhalefet edilmesini talep etmişlerdir. Bu isimler Demokrat Parti'den kopmuşlar ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın göstermelik başkanlığında 20 Temmuz 1948'de *Millet Partisi*'ni kurmuşlardır. Millet Partisi'nin kurulmasıyla Demokrat Parti'nin milletvekili sayısı 1949'da yarı yarıya azalmış, fakat Demokrat Parti muhaliflerin partiden ayrılmasıyla tutarlı bir parti hâline gelmiştir (Zürcher, 2011: s. 315; Tanör, 2013: s. 342-343). Demokrat Parti'den ihraç edilen Kenan Öner, Osman Nuri Koni ve Sadık Aldoğan Millet Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır (Artvinli, 2004: s. 30). Bu durum Demokrat Parti'nin ortaya çıkışında olduğu gibi Millet Partisi'nin ortaya çıkışında da parti disiplini uygulamalarının etkili olduğunu göstermektedir.

Millet Partisi'nin kurulması ile sadece TBMM'deki aritmetik değişmemiş, aynı zamanda hem CHP hem de Demokrat Parti'nin siyasî tutumlarında da değişiklikler görülmüştür. Millet Partisi'ne katılmayan ve Demokrat Parti Büyük Kongresi'nin kendileri hakkında vereceği kararı bekleyen 10 milletvekili *Müstakil Demokratlar* olarak adlandırılmışlardır. Demokrat Parti Büyük Kongresi verdiği kararla partiden yapılan ihraçları onaylamış ve bunun üzerine Müstakil Demokratlar olarak adlandırılan 10 milletvekili 5 Temmuz 1949 tarihinde Millet Partisi'ne katılmışlardır (Karpaz, 2012: s. 308).

Demokrat Parti'nin 20 Haziran 1949'da gerçekleştirilen 2. Büyük Kongresi'nde tüzükte yapılan değişikliklerle milletvekili adaylarının tespitine ilişkin yeni bir kural benimsenmiştir. Tüzükteki değişikliklerle milletvekili adaylarının %80'inin parti teşkilatı, %20'sinin ise Genel İdare Kurulu tarafından belirleneceği karara bağlanmıştır (Teziç, 1976: s. 261).

1950’de yapılacak olan seçimlerin dürüst ve serbest bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için gerekli düzenlemeleri içeren Milletvekili Seçim Kanunu 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilmiştir. 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile seçimlerin yargıç denetiminde gerçekleştirilmesine ve seçim uyuşmazlıklarının yargı organları vasıtasıyla giderilmesine imkân tanınmıştır. Milletvekili Seçim Kanunu’nun kabulü ile *gizli oy-açık sayım* ilkesi de yürürlüğe girmiştir. Ayrıca siyasî partiler devlet radyosunda propaganda gerçekleştirme imkânına da erişmişlerdir. Milletvekili Seçim Kanunu’nun kabulü ile oluşan ortamda yapılan 14 Mayıs 1950 seçimleri olaysız bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Teziç, 1976: s. 262). Seçmenlerin %80’inin katılımıyla gerçekleştirilen 1950 seçimleri, “Yeter! Söz Milletindir!” sloganıyla seçim kampanyasını yürüten Demokrat Parti’nin üstünlüğü ile tamamlanmıştır (Zürcher, 2011: s. 318).

Demokrat Parti delegeleri, 1. Büyük Kongre’deki milletvekili adaylarının tespitini düzenleyen tüzük hükmü üzerinde görüş ayrılığı yaşamışlardır. Adayların parti genel merkezi tarafından belirlenmesini düzenleyen hükme delegelerin bir kısmı karşı çıkmışlar ve adayların genel merkez tarafından değil, parti teşkilatları tarafından tespitini talep etmişlerdir. Kongrede ortaya çıkan bu görüş ayrılığı Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar’ın sunduğu önerge ile giderilmiştir. Bayar tarafından sunulan önerge ile adayların belirlenmesine ilişkin ilk teşebbüs yerel teşkilatlardan gelecek olup parti genel merkezi belirli ölçüde adayların belirlenmesine karar verme yetkisine sahip kılınmıştır. Demokrat Parti’nin 2. Büyük Kongresi’nde ise, yukarıda belirtildiği üzere, adayların %80’inin parti teşkilatları, %20’sinin genel merkez tarafından tayin olunacağına ilişkin tüzük hükmü kabul edilmiştir. Bu hüküm adayların %80’inin yoklama kurulları aracılığıyla belirlenmesini sağlamıştır. Bu tüzük hükmünün kabulü ile parti liderinin milletvekili adaylarını dilediği gibi belirleyebilmesi imkânı ortadan kaldırılmıştır. Bu durum da doğal olarak parti içi iktidarın tekelleşmesinin önüne geçilmesi sonucunu doğurur. Fakat Demokrat Parti’de süreç bu şekilde işlememiştir. Parti tüzüğünde bulunan bir başka hüküm, adayların %80’inin parti teşkilatları tarafından belirlenmesine ilişkin hükmü anlamsız kılmıştır. Çünkü tüzükte adayları belirleyen yoklama kurullarına

üye olan yerel teşkilat yönetim kurulu başkanları milletvekili adayı olduklarında bu görevlerinden istifa etmek zorunda kalmamışlardır. Dolayısıyla yerel teşkilatlarda yönetim kurulu başkanlığı vazifesi yapan adaylar diğer adaylara göre daha avantajlı hâle gelmişlerdir. Bu durum Demokrat Parti’de, uygulamada parti içi demokrasi ilkesinin ihlâl edildiğini göstermektedir (Küçük, 2015: s. 156-158). Parti tüzüğünde yoklama kurullarına üye yerel teşkilat yönetim kurulu başkanlarının milletvekili adayı olmaları hâlinde yerel teşkilattaki başkanlık vazifesinden istifa etmesi gerektiğine ilişkin herhangi bir hükme yer verilmemiş olması bu kimselerin kendilerine oy verebilmelerine imkân sağlamıştır. Bu durum Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar tarafından ısrarla vurgulanan partinin şahıs eksenli olmayacağı açıklamasının aksine sonuçlar doğurmuştur (Yaşar Teksoy, 2010: s. 26).

Demokrat Parti iktidara geldikten sonraki ilk kongresini 15-21 Ekim 1951 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. Partinin iktidara gelmesi ile önemli kararlar hükümette alınmaya başlanmıştır. Hükümette alınan kararlar partinin meclis grubunda tartışmaya açılmıştır. Bu nedenle Demokrat Parti Büyük Kongresi, “göstermelik bir organ” hâline gelmiştir (Eroğul, 2013: s. 102). Demokrat Parti’nin 3. Büyük Kongresi’nde Genel İdare Kurulu’na üye üç isim yeterli oyu alamadıklarından tekrar seçilememişlerdir. Bu kongrede yapılan tüzük değişikliği ile milletvekillerinin parti teşkilatlarında vazife almaları yasaklanmış ve bu karar üzerine İstanbul ve Çankırı il başkanları vazifelerinden ayrılmışlardır (Yaşar Teksoy, 2010: s. 68). Genel İdare Kurulu üyelerinin seçimle belirlenmesi parti içi demokrasi bakımından oldukça önemli bir uygulamadır. Bu uygulama sayesinde Büyük Kongre delegeleri istedikleri ismi destekleyebilme ve seslerini duyurabilme imkânına sahip olmuşlardır. Parti içerisinde çok sesli bir ortamın oluşması bakımından bu uygulama önem kazanmaktadır. Ayrıca bu uygulama parti içerisinde lider sultasınının oluşmasını engeleyebilecek bir potansiyeli de ihtiva etmektedir.

Demokrat Parti’nin 3. Büyük Kongresi’nde Genel İdare Kurulu üyeliği seçiminde Menderes’ten sonra en çok oyu 767 oyla Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu almıştır. Karaosmanoğlu’nun aldığı yüksek oy Demokrat Parti içerisinde ortaya çıkan ve Karaosmanoğlu’nun lideri gözüktüğü muhalefeti göstermektedir. Bu muhalif

grupla hareket eden bir diğere isim olan Fethi Çelikbaş ise 338 oy almış ve Genel İdare Kurulu üyeliğine seçilmiştir (Yaşar Teksoy, 2010: s. 68-69).

Demokrat Parti'nin 4. Büyük Kongresi ise 15-20 Ekim 1955 tarihleri arasında 1300 delegenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Delegelerin parti yönetiminin uygulamalarını övücü nitelikte yaptıkları konuşmalardan sonra bir delegenin, partili iki ismin tüzüğe aykırı bir şekilde ihraç edildiğini belirtmesiyle birlikte kongrenin havası birden değişmiştir. Genel Başkan Menderes, ihraç edilen isimleri iktidarı arkadan vurmaya ve yere sermeye çalışarak suçlamıştır. Menderes kongre esnasında yaptığı bir başka konuşmada ise yüksek derecede bir tasfiye hareketine ihtiyaç duyulduğunu savunmuş ve kongrenin zamanında yapılmamasını partinin çatırdayacağı gerekçesine bağlamıştır. Bir önceki kongrede Genel İdare Kurulu üyeliğine seçilen Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ile Fethi Çelikbaş'ın Genel İdare Kurulu'ndan çıkarılmaları ve Mustafa Zeren'in de seçilememesi üzerine yeni isimler Genel İdare Kurulu'na girmişlerdir (Yaşar Teksoy, 2010: s. 69-73). 1954 seçimlerinden önce Demokrat Parti iktidarı tarafından çıkarılan "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun", basın özgürlüğünü sınırlandırmıştır. Kanun, ispat hakkına ilişkin doğrudan herhangi bir düzenleme içermese de gazetecilerin ispat hakkına ilişkin tartışmalar gündeme gelmeye başlamıştır. İspat hakkına ilişkin tartışmalar sonrasında Karaosmanoğlu ve Çelikbaş ispat hakkının tanınmasına yönelik önerge vermişlerdir (Kubilay, 2014: s. 12). Karaosmanoğlu ve Çelikbaş, ne kanunda ne de tüzükte bulunmayan bir yetkiye dayanılarak Genel İdare Kurulu'ndan çıkarılmışlardır. Bu iki isim gibi ispat hakkının tanınmasını savunan Büyük Kongre delegelerinin delegelikleri parti genel merkezince iptal edilmiştir. Kongreden önceki gün ispatçılar olarak adlandırılan bu isimler partinin beraberliğini bozdukları ve partiyi zayıflatabilecek açıklamalarda buldukları gerekçesiyle Haysiyet Divanı'na sevk edilmişlerdir. Haysiyet Divanı dokuz isim hakkında partiden ihraç kararı vermiş, Haysiyet Divanı'na sevk edilen diğer on isim ise verilen ihraç kararlarından sonra partiden istifa etmişlerdir (Yaşar, 2014: s. 522). Demokrat Parti Merkez İdare Kurulu, "on dokuzlar" olarak adlandırılan muhalifleri destekleyen delegeleri kongreye katılmaktan men etmiştir

(Karpat, 2012: s. 501). Demokrat Parti içerisindeki liberal kanat, Fevzi Lutfü Karaosmanoğlu'nun liderliğinde yeni bir parti kurma çalışmalarına başlamış ve Hürriyet Partisi'ni kurmuşlardır. Hürriyet Partisi'nin kurulması ile TBMM içerisindeki muhalefet partilerinin sayısı artmıştır. Hürriyet Partisi, kurulmasından hemen sonra en etkili muhalefet partisi hâline gelmiştir (Zürcher, 2011: s. 337). 20 Aralık 1955 tarihinde kurulan Hürriyet Partisi'nin 32 kurucusunun 28'i milletvekilidir (Taşpınar Dağcı, 2005: s. 21). Hürriyet Partisi'nin kurucularının hemen hepsinin milletvekili olması Demokrat Parti içerisindeki muhalefetin boyutunu görmek açısından önemlidir. Demokrat Parti 4. Kongresi'nde ihraç edilen ve ihraçlar üzerine istifa edenlerin sayısı 19 iken, Hürriyet Partisi'nin kurucuları arasında yer alan milletvekillerinin sayısının 28 olması dikkat çekmektedir. Bu örnek parti disiplini uygulamalarının boyutlarının düşünülenden daha fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hürriyet Partisi'nin de parti disiplini uygulamaları neticesinde doğmuş olması, partilerdeki disiplin uygulamalarının yeni partilerin doğmasına neden olucu biteliğini göstermektedir.

1957 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasına yol açan Dörtlülük Takrir'i imzalayan ve 1956 yılına kadar Dışişleri Bakanlığı vazifesinde bulunan Fuad Köprülü, Demokrat Parti'den istifa etmiş ve Hürriyet Partisi'ni desteklemeye başlamıştır. Köprülü'nün istifasında Demokrat Parti'nin geçirdiği zihniyet değişimi etkili olmuştur (Bağce, 2015: s. 31). Köprülü'nün istifası sonrasında Demokrat Parti'nin kontrolünde bulunan TBMM, genel seçimlerin bir yıl erken yapılması yönünde kara aldıktan sonra kendisini feshetmiştir. TBMM'nin kendisini feshettiği gün aldığı bir diğer karar ise siyasî partilerin seçimlerde işbirliği yapmak suretiyle karma liste düzenlemesinin yasaklanmasına ilişkin Seçim Kanunu değişikliğidir (Karpat, 2012: s. 504). Seçim Kanunu'nda yapılan bu değişikliğin nedenleri arasında 9 Eylül 1957 tarihinde yapılan CHP Kurultayının azımsanmayacak derecede etkisi bulunmaktadır. Muhalefet partileri arasında gerçekleşmesi muhtemel seçim ittifaklarını engellemek ve Köprülü ve istifa etme ihtimali bulunan isimlerin adaylığını engellemek üzere alınan erken seçim kararı ile genel seçimler 27 Ekim 1957'ye alınmıştır. Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklik, partisinden istifa eden bir

kişinin istifasının üzerinden 6 ay geçmedikçe milletvekili seçilemeyeceği hükmünü içermiş ve basın tarafından değişikliğin bu maddesi “*Köprülü Maddesi*” olarak adlandırılmıştır (Bağce, 2015: s. 31-32).

1957 seçimlerinden sonra Demokrat Parti, yaptığı her şeye karşı çıkan ve eleştiren muhalefete karşı üstü kapalı da olsa baskıcı tedbirlerden söz etmeye başlamış ve Başvekil Menderes, partisinin tabanını genişletmek amacıyla *Vatan Cephesi*'ni başlatmıştır (Zürcher, 2011: s. 348). Demokrat Parti bu esnada giderek meşruiyetini yitirmesine yol açan bazı düzenlemeler yapmıştır. 12 Nisan 1960'da CHP hakkında meclis tahkikatı açılmasına Demokrat Parti Meclis Grubu tarafından karar verilmiş ve bu kararın akabinde TBMM içinden seçilecek on beş kişilik komisyonun muhalefet ve basına yönelik soruşturma yapabilmesine imkân tanıyan bir kanun kabul edilmiştir. Bu kanunla komisyon suçlu olduğunu düşündüğü kimselerin yargılanmalarının gerekli olduğuna karar verebilecek ve gazete ve dergilerin hem basılmasını hem de dağıtılmasını engelleyebilecektir. Bu kanunun TBMM'de kabul edilmesi sonrasında üniversitelerde öğrenciler çeşitli eylemler yapmaya başlamışlar ve sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) müdahalesi söz konusu olmuştur. TSK'nın müdahalesi ile Demokrat Parti iktidarı son bulmuştur (Teziç, 1976: s. 272-273).

Katı parti disiplini uygulamaları, parti içi demokrasinin gelişmesini engellemiş ve lider egemenliğine yol açmıştır. Sıkı bir parti disiplinine sahip bir parti tarafından oluşturulan hükümetler Tanör'e göre TBMM'ye ve ülkeye tek başına hükmetmeye çalışmışlar ve bu durum yasama organının yürütme organı üzerindeki denetimini işlevsiz bırakmıştır. Bu durumun bir diğer sonucu ise muhalefetin sindirilmesine ilişkin çeşitli yöntemlerin uygulamaya konulmasıdır (Tanör, 2013: s. 351). Nitekim Demokrat Parti, 1950'den 27 Mayıs 1960 askerî darbesine kadar iktidarda kaldığı süre içerisinde, yukarıda anlatıldığı üzere üyelerini sıkı disiplin uygulamalarına tâbi tutmuştur. Bu süreç içerisinde, CHP de dâhil olmak üzere tüm muhalefet partileri Demokrat Parti'nin aksine daha demokratik uygulamalara imza atmışlardır. Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte CHP'nin parti içi demokrasiye daha fazla önem verdiği gözlemlenmiştir (Yanık, 2013: s. 141). Bu dönem,

demokrasinin gelişmesi ve olgunlaşması açısından alt yapıyı oluşturma niteliğine sahip olduğundan (Kapucuoğlu, 2004: s. 84) parti içi demokrasi bakımından da son derece önemlidir.

2. 2. 3. 2. 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e Kadar

1924 Anayasası siyasî partilere ilişkin özel bir koruma getirmemiş, siyasî partiler ilk defa 1947 yılında TBMM İçtüzüğü'nde yapılan değişiklik ile Türk hukukunda düzenlenme imkânına sahip olmuştur. TBMM İçtüzüğü'nün 22. maddesinde yapılan değişiklik ile siyasî partilerin meclis grupları, meclis organı olarak kabul edilmiştir. 1924 Anayasası'nda siyasî partilere ilişkin herhangi bir düzenlemenin bulunmaması, anayasal düzeyde siyasî partilerin tanınmadığı anlamına gelmekte olup, bu durum dönemi itibarıyla doğaldır. Çünkü aynı dönemde hazırlanan Batılı anayasalarda da siyasî partiler ya düzenlenmemiştir ya da siyasî partilerden yüzeysel olarak bahsedilmiştir. Siyasî partiler anayasal düzeyde düzenlenmedikleri için siyasî partilerin iç düzen ve işleyişlerinde dikkate alınmaları gereken demokratik esasları ifade etmekte kullanılan parti içi demokrasi ilkesi de henüz hükme bağlanmış değildir. Anayasa tarafından hüküm altına alınacak siyasî partilerin iç düzen ve işleyişlerinin demokratik esaslara uygun olması ilkesi, parti içerisinde oluşabilecek oligarşik yapılanmaların ve faaliyetlerin önlenmesi açısından önem kazanmaktadır (Küçük, 2015: s. 165-166).

1961 Anayasası'nın 56. maddesinin 3. fıkrasında siyasî partiler, "*ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları*" olarak nitelenmiş ve böylelikle siyasî partiler anayasal güvenceye kavuşturulmuşlardır. Siyasî partilerin uyacakları esasları düzenleyen 57. maddenin kapsamına partilerin iç çalışmaları ve faaliyetleri de dâhil edilmiştir. 1961 Anayasası'nın 57. maddesinin 2. fıkrası, "*Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece malî denetimlerin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir*" hükmüne yer vermiştir. Bu düzenleme ile birlikte parti içi demokrasi ilkesi de anayasal güvenceye kavuşmuştur.

1961 Anayasası ile siyasî partiler kamu müesseseleri olarak devlet organları niteliği kazanmışlardır. Yavuz Abadan'a göre (1966: s. 171) 1961 Anayasası ile kurulan sistem içerisinde siyasî partiler, o zamana kadarki durumla kıyaslanamayacak derecede anlam ve önem kazanmışlardır. 1961 tarih ve 648 sayılı Siyasî Partiler Kanunu ile siyasî partiler Dernekler Kanunu'na tâbi olmaktan çıkarılmışlardır. Siyasî Partiler Kanunu'nun kabulü ile daha önce özel hukuk alanına tâbi olan siyasî partiler, kavuştukları hukukî statü ile kendi varlık ve görevlerine uygun bir düzenlemeye tâbi tutulmuşlardır.

648 sayılı Siyasî Partiler Kanunu, siyasî partileri demokratlaştırma amacından ziyade mevcut düzenin siyasî partiler eliyle tahrip edilmesini önleme amacını öncelemiştir (Bosuter, 1969: s. 22). Bu bakımdan 1961 Anayasası dönemine ilişkin olarak siyasî parti liderlerinin oligarşik eğilimlerinin kırıldığı ve siyasî partilerde demokratik esasların hâkim kılınmaya çalışıldığı ve uygulamaların bu yönde olduğu ifade edilebilir. CHP'de yaklaşık 34 yıl genel başkanlık yapan İsmet İnönü'nün 1972 tarihinde gerçekleştirilen kurultayda karşısına Bülent Ecevit'in aday olarak çıkması partilerde lider oligarşisinin kırılma eğilimine ilişkin gösterilebilecek örnekler arasında bulunmaktadır (Tuncay, 1996: s. 148-149).

1961 Anayasası döneminde çıkarılan 304 ve 306 sayılı kanunlar ile siyasî partilerin seçimlerde adaylarını nasıl belirleyecekleri düzenlenmiştir. Bu düzenlemelere göre, parti tüzüklerinde adayların %10'unun parti genel merkezleri tarafından belirlenebileceğinin hüküm altına alınabileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu düzenlemeler ile parti tüzüklerinde listede boş kalan sıralardaki adayların da genel merkez yönetimlerince belirlenebilmesine imkân sağlanmıştır. Daha sonra 648 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun kabul edilmesi ile parti içi demokrasi açısından devrim olarak nitelenebilecek “zorunlu ön seçim” uygulaması getirilmiştir. Fakat Siyasî Partiler Kanunu'nda 1973 yılında yapılan değişiklik ile ön seçim zorunlu olmaktan çıkarılmış ve bu hususun parti tüzükleri ile belirlenmesi kuralı benimsenmiştir (Yanık, 2013: s. 142-143).

CHP'nin 16. Kurultayı 14-16 Aralık 1962 tarihleri arasında yapılmıştır. Kurultay toplanmadan önce CHP'nin önde gelen bazı milletvekilleri, Genel Başkan İnönü'ye karşı cephe almış oldukları gerekçesiyle Haysiyet Divanı'na sevk edilmişlerdir. Parti teşkilatlarının taleplerine ve parti içi demokrasiye yeterince önem verilmediği gerekçesiyle Genel Başkan İnönü'yü eleştiren bu milletvekilleri geçici olarak partiden ihraç edilmişlerdir (Teziç, 1976: s. 292). Bu kurultayda parti tüzüğünde önemli değişiklikler de yapılmıştır. Bu değişikliklerden biri partiye daha çok oy veren mahallelerin diğer mahallelere göre daha fazla sayıda delege ile ilçe kongrelerinde temsil edilmeleri imkânının tanınmasıdır. Benzer bir imkân il kongre delegelerinin belirlenmesinde ilçelerde CHP'nin aldığı oy oranının dikkate alınması uygulaması ile kabul edilmiştir. Bu tüzük değişikliğinin pratikteki sonucu, CHP'ye daha fazla destek veren bölgelerin daha çok temsil hakkına sahip olması şeklinde ortaya çıkmıştır (Parlar, 2010: s. 135).

1961 Anayasası döneminin önemli partilerinden Adalet Partisi'nde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın vefat etmesi sonrası genel başkanvekilliği görevine partinin genel başkan yardımcılarında Sadettin Bilgiç getirilmiştir. Adalet Partisi'nde kongre sürecinin başlaması ile önce Sadettin Bilgiç, daha sonra da Süleyman Demirel genel başkanlığa aday olduklarını açıklamışlardır (Kaya, 2014: s. 194-195). Adalet Partisi'nin 2. Kongresi 27-29 Kasım 1964 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş Demirel, Adalet Partisi genel başkanlığına seçilmiştir (Kaya, 2014: s. 198-199). Kongrede Genel İdare Kurulu üyelerini belirlemek için ayrıca bir seçim yapılmıştır. Yapılan seçim sonucunda diğer iki genel başkan aday da Genel İdare Kurulu üyeliğine hak kazanmıştır. Demirel'in kongredeki en büyük rakibi olan Sadettin Bilgiç 1494 oyla en çok oy alan ikinci isim olarak Genel İdare Kurulu'na seçilmiştir. Diğer genel başkan adayı Tekin Arıburun ise 1126 delegenin desteğini almış ve Genel İdare Kurulu üyelerinin belirlenmesi için yapılan seçimde en çok oy alan sekizinci isim olmuştur (Kuru, 1996: s. 62). Genel İdare Kurulu üyelerinin delegelerce tek tek seçilerek belirlenmesi (çarşaf liste yöntemi) parti içi demokrasinin gerçekleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Adalet Partisi'nin 2. Kongresi'nde genel başkanlığa aday olan ve seçimleri kaybeden iki ismin de

delegenin desteğini alması sonucunda Genel İdare Kurulu'na üye olabilmeleri parti içi demokrasinin gerçekleştirilmesi bakımından olumlu bir uygulamayı göstermektedir.

18 Ekim 1966 tarihinde yapılan CHP 18. Kurultayı'nda parti tüzüğünde bazı değişiklikler yapılmıştır. Parti tüzüğünde yapılan değişiklikler arasında partiye girişte alınan aidatın kaldırılması ve Hazine tarafından partiye yapılan yardımın %60'ının parti teşkilatlarına verilecek olması bulunmaktadır. Ayrıca tüzükte yapılan değişiklikler ile parti gençlik ve kadın kolları yönetim kurullarının nasıl ve kaç üyeden oluşacağı belirlenmiştir. Üye kayıtlarının keyfiyetten arındırılması için üye kayıt defterlerinin noter tasdikli olması ve il ve ilçe başkanlıklarında üye kayıt bildirgelerinin birer nüshasının bulunması gerekliliği tüzüğe işlenen hükümler arasında bulunmaktadır (Parlar, 2010: s. 140-141). CHP'nin 18. Kurultayı'nda yapılan bu tüzük değişiklikleri parti içi demokrasinin hayata geçirilmesi bakımından büyük bir öneme sahiptir. Partiye girişte alınan aidatın kaldırılması ile parti içerisinde toplumun her kesiminin temsil edilebilmesine imkân tanınmıştır. Hazine'nin yaptığı yardımın %60'ının parti teşkilatlarına verilmesinin tüzük hükmü hâline getirilmesi ile mahallî teşkilatlar, genel merkezin malî (dolayısıyla siyasî) boyunduruğu altında kalmaktan kurtulma imkânına erişmişlerdir. Üye kayıtlarını içeren defterin noter tarafından onaylanması uygulamasının kabulü ile de parti yönetimine muhalif isimlerin üyeliklerinin silinmesi tehlikesi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

CHP'nin 4. Olağanüstü Kurultayı, 28 Nisan 1967 tarihinde toplanmıştır. Bu kurultayın toplanmasında CHP'nin disiplinsizlikten kurtarılması ve bölünmüşlüğe son verilmesi amacı bulunmaktadır (Teziç, 1976: s. 295). Kurultayda genel sekreterlik görevine Bülent Ecevit seçilmiştir. İnönü'nün desteğini alan Ecevit, parti ve milletvekilleri üzerinde merkez yürütme kurulunun sahip olduğu nüfuzu artırmak için birtakım tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmiştir. Ecevit'in önerdiği tedbirler parti disiplinini arttırıcı bir niteliğe de sahiptir (Zürcher, 2011: s. 367). Kurultayın bitiminde yayınlanan bildirgede partinin meşru organlarına karşı muhalefet edilmesinin kabul edilemeyeceği ve parti içerisinde parti kurma girişiminde bulunanlara karşı disiplin mekanizmalarının çalıştırılması gerektiği

belirtilmiştir. Bildirgede yer verilen bu ifadelerle Turhan Feyzioğlu ve onunla beraber hareket eden isimlerin partiden ihraç edilebilmeleri için gerekli zemin oluşturulmuştur. Kurultayda yapılan tüzük değişikliklerinin arasında Parti Meclisinin doğrudan doğruya disiplin kuruluna sevk yetkisi ile yetkilendirilmiş olması da bulunmaktadır. Tüzükteki bu değişikliğin pratik sonucu Metin Feyzioğlu ve arkadaşlarının disiplin kuruluna sevk edilmeleri yetkisinin Ecevit'e verilmiş olmasıdır. Feyzioğlu ve onunla beraber hareket eden isimler ihraç edilmeyi beklememiş, partiden istifa etmeyi tercih etmişlerdir (Bozkır, 2007: s. 277). Ecevit tarafından önerilen tedbirlerin benimsenmesinden sonra Ecevit'in CHP veliahtlığındaki asıl rakibi olan Turhan Feyzioğlu liderliğindeki 47 milletvekili ve senatör CHP'den ayrılmış ve Güven Partisi'ni kurmuşlardır (Zürcher, 2011: s. 367; Ahmad, 2006: s. 187).

12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanı tarafından Başbakan Demirel'e verilen "*muhtıra*" (Zürcher, 2011: s. 373) sonrasında Adalet Partisi, 6. Büyük Kongresi'ni toplamıştır. 1345 delegenin oy kullandığı kongrede 1330 delegenin oyunu alan Demirel tekrar genel başkanlığa seçilmiştir. Genel İdare Kurulu seçiminde delegelerin kendilerine liste verilmesi talebini reddeden Demirel, delegenin iradesine karışmak istemediğini ifade etmiştir (Kuru, 1996: s. 141-143).

12 Mart muhtırası sonrasında CHP Genel Başkanı İnönü, Nihat Erim tarafından kurulan hükümeti desteklediğini açıklamış, İnönü'nün bu açıklaması üzerine Ecevit genel sekreterlik vazifesinden istifa etmiştir (Zürcher, 2011: s. 374). CHP içerisinde ortaya çıkan parti içi mücadele zamanla İnönü-Ecevit mücadelesine dönüşmüştür. Erim hükümeti tarafından hazırlanıp meclis genel kuruluna sunulan partilerin gençlik ve kadın kollarının kongrelerde oy hakkına sahip olmaları imkânının kaldırılmasına ilişkin Siyasî Partiler Kanunu'nda yapılacak değişiklik teklifi ile ilgili CHP Meclis Grubu tarafından düzenlemenin desteklenmesine ilişkin grup kararı alınmıştır. Fakat Ecevit ve arkadaşları, Siyasî Partiler Kanunu'nda değişiklik öngören bu tasarıya red oyu vermişlerdir. Ecevit ve arkadaşları, bağlayıcı olan grup kararına uymamaları nedeniyle parti Disiplin Kurulu'na sevk edilmişlerse de CHP'nin 5. Olağanüstü Kurultayı'nın 5 Mayıs 1972 tarihinde toplanması üzerine

bu isimler hakkında herhangi bir işlem yapılamamıştır. Kemal Satır'ın liderlik ettiği ve tutucu olarak nitelenebilecek olan partililer, 1972 yılı içerisinde yapılacak olan kurultayı daha erken bir tarihte toplamak, böylelikle kurultay delegelerinin değişmesini önlemek istemişlerdir (Parlar, 2010: s. 152-153). Çünkü yapılan son il kurultaylarını Ecevit tarafından desteklenen isimler kazanmıştır. CHP'nin 5. Olağanüstü Kurultayı, 5-6 Mayıs 1972 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Kurultayda yapılan oylamanın sonucunda Ecevit'in hâkim olduğu Parti Meclisi güvenoyu almış ve bunun üzerine İnönü CHP Genel Başkanlığı görevinden istifa etmiştir. İnönü'nün istifası üzerine 14 Mayıs 1972'de genel başkan seçimi gündemli kurultay toplanmış ve yapılan seçimde Bülent Ecevit CHP'nin yeni genel başkanı olarak seçilmiştir (Ahmad, 2006: s. 187-188).

1973 genel seçimlerinden Adalet Partisi'nin başarısızlıkla çıkması üzerine parti içerisindeki muhalifler tarafından kongrenin daha erken bir tarihte yapılması talebi dile getirilmiştir. Ankara'da toplanan 7. Büyük Kongre'de bazı tüzük maddelerinde parti genel merkezinin güçlendirilmesine yönelik birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler arasında en dikkat çeken, aday yoklamaları sırasında genel merkezin TBMM üyelerini de veto edebilme yetkisine sahip kılınmasıdır. Tüzüğün önceki hâlinde genel merkezin sahip olduğu veto yetkisinin kapsamına TBMM üyeleri dâhil bulunmamaktadır (Kuru, 1996: s. 174-181).

CHP 28-29 Haziran 1974 tarihlerinde tüzük değişikliği yapmak üzere gerçekleştirdiği kurultay ile yeni bir tüzük kabul etmiştir. CHP'nin 1974 tarihli tüzük kurultayı, parti içi demokrasinin parti teşkilatlarında etkin kılınması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kurultayda kabul edilen tüzük, CHP'nin parti içi demokrasi bakımından geldiği en üst noktayı göstermektedir (Parlar, 2010: s. 162-163). Siyasî Partiler Kanunu'nda ocak-bucak örgütlenmelerinin yasaklanması sonrasında CHP kurultayı kabul ettiği yeni tüzüğünde parti görevliliğini detaylı bir şekilde tanımlama yolunu tercih etmiştir. Ocak-bucak örgütlenmesinin yasaklanması ile ortaya çıkan boşluğu "parti görevlisi sistemi" ile doldurmaya çalışan CHP, her mahalleyi bir seçim bölgesi olarak kabul etmiştir. Bu sistemin uygulanmaya konulması ile

mahallelerde parti görevlilerinin belirlenmiş ve böylelikle mahalle sakinlerinin siyasete katılımları sağlanmıştır. Bu sistemin kabulü ile parti içi demokrasinin işlerlik kazanması arasında doğru orantı bulunmaktadır. Türkiye'nin hemen her yerindeki insanların fikirlerinin parti genel merkezine kadar iletilmesi bu sistemin en büyük yararlarından biri olarak nitelenebilir. Kurultayda kabul edilen yeni tüzükle Parti Meclisinin üye sayısı 64'e çıkarılmıştır. Yapılan tüzük değişikliği ile Parti Meclisi üyelerinin 40'mın üyenin kurultay tarafından seçileceği hüküm altına alınmıştır. Türkiye'nin 67 vilayetinin üç bölgeye ayrılması ve her bölgeden il kongrelerince 22 temsilci seçilmesi ve bu seçilen temsilcilerin kurultayın onayına sunulması tüzükte öngörülmüştür. Ayrıca kadın ve gençlik kolları genel başkanlarının Parti Meclisinin doğal üyeleri oldukları tüzükte kabul edilmiştir (Parlar, 2010: s. 165-168). Kurultayda kabul edilen tüzükle birlikte milletvekillerinin ön seçimle belirlenmesi ilkesi benimsenmiştir (Parlar, 2010: s. 170).

1961 Anayasası'nın uygulandığı bu dönemde Millî Nizam Partisi'nin (MNP) kapatılmasından Millî Selamet Partisi (MSP) kurulmuştur. 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından hükümete verilen muhtıranın doğurduğu neticelerden biri olarak Erbakan ve diğer MNP kurucuları, MSP'nin kurucuları arasında bulunamadıkları için MSP'nin 1. Büyük Kongresi'nde Erbakan genel başkanlığa seçilmiştir (Sarıbay, 2005: s. 580). MSP'nin 27 Kasım 1974 tarihinde Ankara'da yapılan 2. Büyük Kongresi'nde parti içerisinde oluşan muhalif grup Genel İdare Kurulu'nun değiştirilmesini talep etmiş fakat Genel Başkan Erbakan bu talebi kabul etmemiştir. MSP'nin içerisindeki muhalif milletvekillerinden bazıları kongreye ikinci bir liste sunmuşlarsa da Genel Başkan Erbakan tarafından sunulan ve mevcut Genel İdare Kurulu'nu muhafaza eden liste kongrede yapılan seçimi kazanmıştır. Bu kongreden iki yıl kadar sonra yapılan MSP 3. Büyük Kongresi'nde Genel Başkan Erbakan yine aynı Genel İdare Kurulu ile yola devam etmek istemiş, Erbakan'ın bu isteğine karşı parti içerisindeki muhalifler ikinci defa farklı bir liste oluşturarak kongreye sunmuşlardır (Arpacı, 2012: s. 332). Bunun üzerine Erbakan bazı muhalifler milletvekillerine listesine yer vermiş ve kongrede yapılan seçimler bu liste tarafından kazanılmıştır (Millî Selamet Partisi 3. Büyük Kongresi, 1976: s. 11). Daha

sonra muhalif milletvekillerinden bazıları “*Nizam Partisi*”ni kurmuşlardır. Nizam Partisi’nin kurulmasından hemen sonra muhalif milletvekilleri, MSP Genel Başkanı Erbakan hakkında ağır suçlamalara yer verilen muhtıra niteliğinde bir mesaj yayınlamışlardır. 1977 genel seçimlerine ilişkin milletvekilliği adaylığına ilişkin liste çalışmalarının yapılması esnasında muhalif milletvekilleri hazırladıkları bir mektubu Genel Başkan Erbakan’a sunmuşlar ve aday olmayacaklarını ifade etmişlerdir. Fakat buna rağmen MSP yönetimi, mektupta imzası bulunan isimlerden bazılarını milletvekili adayı göstermiştir. MSP’nin aday gösterdiği muhalif isimler önce adaylıktan çekilmişler, sonra da MSP’den istifa ederek Nizam Partisi’ne katılmışlardır (Arpacı, 2012: s. 332-334).

MSP içerisindeki muhalif isimlerin partinin genel başkanına yönelttikleri ağır suçlamalara rağmen haklarında disiplin işlemlerine başlanmamış olması dikkat çekmektedir. Çünkü yukarıda bahis konusu edilen örneklerde görülebileceği üzere siyasî partiler içerisinde oluşan muhalif hareketlenmelere liderlik eden isimler disiplin uygulamaları ile karşılaşmış ve hatta partilerinden ihraç edilmişlerdir. MSP’deki muhalif hareketlenmeye önderlik eden isimlerden bazıları milletvekili adayı olmayacaklarını belirtmiş olsalar da MSP Genel Merkezi tarafından aday gösterilmişlerdir. MSP Genel Merkezi’nin bu noktadaki tutumu muhalif isimlerin seçilemeyecekleri yerlerden aday gösterilmeleri suretiyle cezalandırılması yöntemidir. Bu yöntem diğer siyasî partiler tarafından da daha sonraki süreçlerde sıklıkla başvurulacak bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca MSP içerisindeki muhalif milletvekillerinin parti kurması karşısında MSP Genel Merkezi’nin disiplin mekanizmasını çalıştırmamış olması ve parti kurmalarına rağmen muhaliflerin milletvekili aday listesine alınması, MSP’nin oturduğu siyasî zemin bakımından önem kazanmaktadır. İslâmî taleplerin dile getirildiği bir teşkilatlı yapı olma iddiasını taşıyan MSP’nin söz konusu yaklaşımı İslâm kardeşliği ve vahdet düşüncesinin bir yansıması olarak okunabilir. MSP’den sonra kurulan diğer Millî Görüş partilerinde de benzer uygulamaların görülmüş olması parti disiplinini bozucu uygulamalar karşısında parti tüzüklerinde karşılığı olmayan bazı disiplin cezalarının ayrıca incelenmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

5 Haziran 1977 tarihinde yapılan genel seçimlerde, daha sonra Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı görevlerinde de bulunacak olan Turgut Özal, MSP tarafından İzmir 1. sıra adayı olarak gösterilmiş, fakat milletvekili olarak seçilememiştir (Akpınar, 2009: s. 83). 1977 genel seçimlerinde MSP, seçim sisteminde yapılan değişiklikler nedeniyle bir önceki seçime göre oy kaybına uğramamasına rağmen MSP'nin oy oranında ve sandalye sayısında azalma olmuştur. Bu sonucun faturası Korkut Özal ve beraberindekiler tarafından Genel Başkan Erbakan'a çıkarılmak istenmiştir (İnceoğlu, 2009: s. 334). 15 Ekim 1978'de yapılan MSP 4. Büyük Kongresi'nde Erbakan ile Özal kardeşler karşı karşıya gelmişler ve Korkut Özal tarafından kongreye ikinci bir Genel İdare Kurulu listesi sunulmuştur. Kongrede yapılan seçimler sonucunda Özal'ın listesinde bulunan isimlerden ikisi Genel İdare Kurulu'na girmeyi başarmıştır (Arpacı, 2012: s. 334). Birikim Dergisi'nde yayımlanan bir değerlendirmeye göre, Özal'ın listesinde bulunan 6 isim Genel İdare Kurulu'na seçilmiş ve son anda Erbakan tarafından istemeyerek de olsa 4 isme daha listesinde yer verilmiştir. Böylelikle 20 Genel İdare Kurulu üyesinin yarısının Erbakan tarafından önerilmeyen kimselerden oluşmuştur. Özal tarafından yapılan muhalefet, Erbakan'ın kişisel konumuna dönük eleştiriler getirmekten kaçınan bir dil kullanmakta, fakat Erbakan'ın politikalarını sert bir şekilde eleştirmektedir ("MSP," s. 60). MSP'de kısa bir süre içerisinde ikinci defa muhalif bir grup ortaya çıkmış olmasına rağmen MSP Genel Merkez yönetimi, ilk olayda olduğu gibi yine disiplin mekanizmasını çalıştırma yolunu tercih etmemiştir.

CHP 12 Eylül öncesinde son kurultayını 24-26 Mayıs 1979 tarihlerinde iktidar partisi sıfatıyla gerçekleştirmiştir. CHP'nin 24. Kurultayında parti içi sorunlar gündeme gelmiştir. Parti içi muhalifler, Parti Meclisinin aynı konuda farklı fikirlerin tartışılmasına imkân tanıyan yapısının farkına varmışlardır. Genel Başkan Ecevit açısından ise Parti Meclisinin baskısından kurtulmuş olmak kendisine büyük bir avantaj sağlamaktadır. Muhaliflerin söz konusu farkındalığı neticesinde Parti Meclisi uygulamasına yeniden tüzükte yer verilmesi için yapılan tüzük değişikliği teklifi Ecevit'in karşı çıkması üzerine kurultay tarafından reddedilmiştir (Parlar, 2010: s. 182).

Yukarıda anlatılan tüm bu süreçler genel olarak siyasî partilerin liderleriyle anılmaları sonucunu doğurmuş ve neredeyse bu durum Türk siyasî hayatı bakımından karakteristik bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde CHP, önce “İnönü’nün partisi” sonra ise “Ecevit’in partisi” olarak anılırken, Adalet Partisi de “Demirel’in partisi” olarak nitelendirilmiştir. Benzer bir durum MSP’nin “Erbakan’ın partisi” olarak anılmasında bakımından da söz konusudur (Ahmad, 2006: s. 190).

İKİNCİ BÖLÜM

PARTİ DİSİPLİNİ VE PARTİ İÇİ DEMOKRASİYİ

ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Parti disiplinini ve parti içi demokrasiyi etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin bazıları hukukî nitelikte iken bazıları ise hukukî niteliğe sahip değildirler. Çalışmanın bu bölümünde ele alınacak olan faktörler hukukî niteliğe sahip olup olmamalarına göre tasnif edilmişlerdir.

1. HUKUKÎ FAKTÖRLER

Parti disiplinini ve parti içi demokrasiyi etkileyen faktörlerden hukukî nitelikte olanlar arasında partilerin yapısı, parti sistemleri, siyasî sistem, yaptırımlar, kadın kotası ve adayların tespiti bulunmaktadır.

1. 1. Partilerin Yapısı

Siyasî partilerin yapısı, parti disiplinini etkileyen unsurlardan birisidir. Siyasî partilerin yapısı ile bu partilerin disipline yakınlıkları arasında ilişki olduğu söylenebilir (Turan, 1968: s. 92). Kendilerine özgü bir hayata sahip olan siyasî partilerin davranışları, parti dışı etkenlerden değil, partilerin iç yapı özelliklerinden doğmakta ve bu özellikler tarafından belirlenmektedir (Özbudun, 1968: 107).

Siyasî partiler, disiplin bakımından birbirlerini de önemli ölçüde etkilemektedirler. Partilerin disiplinli yapılara sahip olması yeni ortaya çıkan partileri de etkilemekte ve bu partilerin de disiplinli olmalarına yol açmaktadır. Ayrıca siyasî partilerin disiplinli olmayı bir kural olarak benimsemiş olmaları, disiplinli partilerin uzun vadede yaşamalarını kolaylaştırmakta ve disiplinli partilerin devamlılıkları açısından bir güvence sağlamaktadır (Turan, 1968: s. 92). Nitekim Türk siyasî partilerinin disiplinli bir yapıya sahip olmaları ve nisbeten yeni kurulan siyasî

partilerin de disiplinli olmaya gayret etmeleri partilerin disiplin bakımından birbirlerini etkilediklerini göstermektedir.

Siyasî partilerin teşkilatları, partilerin yapısı ve dolayısıyla parti disiplini üzerinde bazı etkilere sahiptir. Parti disiplininin İngiltere’de önemli ölçüde güçlenmesi ve yapılan seçim reformları ile oy hakkının genişletilerek daha fazla vatandaş tarafından kullanılır hâle getirilmesi parti teşkilatlarının ön plâna çıkması sonucunu doğurmuştur. Özellikle milletvekili adaylarının seçim süresince propaganda yapma gerekliliği ve yürüttükleri seçim kampanyaları açısından parti teşkilatlarının yardımına ihtiyaç duymaları parti teşkilatlarını önemli bir konuma yükseltmiştir. Parti teşkilatlarının elde ettikleri bu konum, parlamenterler üzerinde mutlak bir kontrol sağlamalarına yol açmış ve parti teşkilatları kendilerini *partinin birliğini sağlayan devamlı muhafızlar* olarak nitelemeye başlamışlardır. Bu durum parlamenterlerin Avam Kamarası’nda bağımsız davranabilmelerini engellemiştir (Özbudun, 1968: s. 109). Parlamenterlerin parlamentoda bağımsız davranabilmesi ihtimalinin düşük olması, parti içi demokrasiyi olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Parti yönetiminin aldığı kararlardan farklı yönde fikir açıklayan parlamenterlerin disiplin cezalarına muhatap olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları parlamenterlerin parti yönetimlerine boyun eğmeleri sonucunu doğurmuştur.

Siyasî partilere üyeliğinin niteliği, partilerin yapısı üzerinde önemli etkilere sahiptir. Parti üyeliğinin mahiyeti, bir partinin disiplinli olup olmaması üzerinde belirleyici etkiye sahip olan faktörlerden birisidir. Örneğin totaliter partilerde disiplin son derece kuvvetlidir. Totaliter partiler bakımından disiplinin son derece kuvvetli olması, parti teşkilatlarının sıkı bir düzen içerisinde çalışıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca partinin sahip olduğu ideolojinin kapsayıcı bir niteliğe sahip bulunması parti disiplininin kuvvetli olmasında oldukça önemlidir. Nitekim totaliter ideoloji, parti üyeleri tarafından bütünüyle kabul edilmesi gereken bir konumda bulunmakta ve bunun sonucu olarak da bu partilerde mutlak bir oy birliği söz konusu olmaktadır. Totaliter partilerin sahip oldukları teşkilatlar, sadakat ve dayanışma duygularının güçlenmesine hizmet etmektedir. Bu durum da doğal olarak totaliter partilerin çok kuvvetli bir disipline sahip olmaları sonucunu doğurmaktadır

(Özbudun, 1968: s. 120-123). Totaliter partiler, sahip oldukları bu özellikler nedeniyle parti içi demokrasiye çok uzak bir konumda bulunmaktadır (Küçük, 2015: s. 330).

Demokratik bütünleşme partilerinde parti disiplini totaliter partilerdeki kadar fazla olmamakla birlikte kuvvetlidir. Bu partilerde parti ile partinin üyeleri arasındaki bağ totaliter partilere nazaran daha zayıftır. Bu partilerin üyeleri sadece oy vermekle yetinen kişiler değildirler. Üyeler açısından parti ve ideolojisi, üyelerin kendilerini adayacakları bir dava olarak nitelenmektedir. Bu durum da demokratik bütünleşme partilerinin disiplin bakımından kuvvetli olmaları sonucunu doğurmaktadır. Parlamento dışındaki teşkilatları sadece seçimlerde çalışma yapan ferdî temsil partileri ise disiplin bakımından zayıf bir niteliğe sahip bulunmaktadır. Bu partiler üyelerinin siyaset dışı faaliyetlerini kontrol altında tutmaya çalışmamaktadırlar. Bu durum da parti içerisinde disiplin yaptırımlarına başvurulması ihtimalini azaltmaktadır (Özbudun, 1968: s. 119-123). Özellikle totaliter partilerde disiplin yaptırımlarına sıklıkla başvuruluyor olması parti içerisinde farklı fikirlerin beyan edilmesini ve parti organlarının demokratik bir şekilde belirlenmesini engellemektedir. Bu durum totaliter partiler bakımından parti içi demokrasinin varlığından bahsedebilmenin neredeyse imkânsız olduğunu göstermektedir. Ferdî temsil partilerinde ise disiplin yaptırımlarına başvurulmasının nispeten daha az olması parti içi demokrasi açısından olumlu bir durumu ifade etmektedir. Çünkü ferdî temsil partilerinde seçimden seçime çalışma yapıldığından parti üyelerinin daha serbest bir şekilde görüşlerini açıklamaları ve parti yönetimiyle görüş ayrılığına düşmeleri hâlinde disiplin yaptırımlarına muhatap kılınmamaları söz konusu olabilmektedir.

Parti yapısı ile parti disiplini arasındaki ilişkinin mutlak bir ilişki olmadığı ve parti disiplininin partilerin mutlak gücüyle özdeşleştirilemeyeceği ifade edilmektedir (Yanık, 2013: s. 71). Örneğin parlamenter sistemin görüldüğü Kanada'da liberallerin ve muhafazakârların meclis grupları, parti teşkilatları karşısında bağımsız bir şekilde hareket edebilmektedirler. Aynı zamanda bu partilerin meclis grupları, kuvvetli bir grup disiplinine de sahip bulunmaktadır (Özbudun, 1968: s. 111). Nitekim 1962

yılında 25. Dönem Kanada Parlamentosu'nda yapılan bir araştırmada, parlamenterlere sorulan sorulardan birisini “Partinizle beraber olmanızın size ne avantajı var?” sorusu teşkil etmiştir. Parlamenterlerin %45’i, partilerinin amaçlarını başardığını ve mevcudiyetini sürdürdüğünü görmenin kendilerini motive ettiğini belirtmişlerdir (Flavelle ve Kaye, 1986: s. 7). Araştırmanın bu sonucu parti disiplininin Kanada’da oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

1. 2. Parti Sistemleri

Siyasî başarının anahtarı olarak nitelenen *parti sistemi* (Yanık, 2007a: s. 108), siyasî bir sistem içerisinde partilerin sistemle ve birbirleriyle oluşturdukları etkileşim örüntüsünü ifade etmektedir (Turan, 1977: s. 121). Siyasî parti sistemleri, *yarışmacı olmayan sistemler* ve *yarışmacı sistemler* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Yarışmacı olmayan sistemler *tek parti sistemi* şeklinde tezahür ederken, yarışmacı sistemler ise *iki partili sistem* ve *çok partili sistem* olarak tasnif edilmektedir (Teziç, 2016: s. 411-421). Tek partili, iki partili ve çok partili sistemler bir ülkedeki partilerin sayısal farklılığının ötesinde partilerin sosyolojik nitelikleri arasındaki farklılara da dayanmaktadır (Özbudun, 1964: s. 41). Bir ülkede uygulanan parti sistemi, siyasî partilerin disiplin bakımından kuvvetli olup olmamaları üzerinde oldukça önemli etkilere sahip bulunmaktadır.

1. 2. 1. Tek Partili Sistemler Bakımından Parti Disiplini

20. yüzyılın büyük siyasî yeniliği olarak kabul edilen tek parti (Duverger, 1974: s. 335), bir ülkedeki siyasî hayatın yönetimini tekelinde tutmakta ve diğer partilerin siyasî hayata ağırlığını koymasına imkân tanımamaktadır. Bu durumda bulunan bir ülkede *tek parti sistemi* uygulanıyor demektir (Teziç, 1976: s. 113). Burada önemli olan tek bir partinin bulunması değil, siyasî hayata tek bir partinin hâkim olmasıdır.

Tek partili sistemlerde siyasî iktidarı elinde tutan parti lideri ya da lider grubunun görüşlerinin aksine karar alınabilmesinin mümkün olmaması ve parti yönetimi ile devlet yönetiminin hemen hemen eş değerde bulunması yöneticilerin

atama yolu ile göreve gelmesi sonucunu doğurmaktadır. Hem ülke hem de parti yönetiminin oligarşik bir yapıda bulunması ve kişiselleşmiş olması parti içi karar mekanizmalarında tartışma ya da görüş ayrılıklarına yer olmadığını göstermektedir. Bu nedenle zaman zaman tek partinin içerisinde tasfiyeler yapılması söz konusu olmaktadır (Teziç, 2016: s. 421).

Türkiye’de 1945 yılında Millî Kalkınma Partisi’nin kurulmasına kadar devam eden tek partili sistem boyunca CHP, siyasî hayatın yönetimini tekelinde tutmuştur. 7 Haziran 1945’te CHP milletvekillerinden Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan, tek partili siyasî sistemin uygulanmasına son verilerek çok partili hayata geçilmesi ve sistemin yarışmacı hâle getirilmesini talep eden bir önergeyi meclis grubunda açık oturumda görüşülmek üzere kaleme almışlardır. Bu önerge dört milletvekili tarafından sunulduğundan “*Dörtlü Takrir*” adıyla anılmaktadır (Soysal, 1969: s. 183; Karpat, 2012: s. 232-233). Dörtlü Takrir her ne kadar CHP Meclis Grubu tarafından reddedilmiş olsa da kamuoyunda olumlu tepkilerle karşılanmıştır. Bunun üzerine Dörtlü Takrir’de imzası bulunan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün CHP’den ihraç edilmeleri ve daha sonra bu ihraç kararını eleştiren Refik Koraltan’ın da partiden ihracına karar verilmiştir (Karpat, 2012: s.233-234). Menderes, Köprülü ve Koraltan’ın CHP tarafından partiden ihraçları, bu isimlerin parti yönetimiyle ters düşmesi ve tek parti yönetimlerinin parti içi karar mekanizmalarıyla görüş ayrılığına düşen üyelerini tasfiyesine örneklik teşkil etmektedir.

Kapsayıcı bir ideolojiye sahip olan ve toplum hayatını tümüyle kontrol altında bulunduran totaliter tek parti sisteminde (Özcan ve Yanık, 2014: s. 48) ise zaman zaman görüldüğü üzere tek parti yönetimleri, üyelerinin yabancı etki kaynaklarından uzak kalmalarını sağlamaya büyük gayret sarf etmektedirler. Bu partiler, üyelerinin sadece siyasî faaliyetlerini değil, ayrıca siyasî faaliyetleri dışında kalan faaliyet alanlarını da düzenlemektedirler. Tek parti yönetiminin buradaki amacı üyelerinin disipline yatkınlığını arttırmak ve disipline uymamanın maliyetini kabul edilmeyecek kadar yüksek kılmaktır. Hayatı parti faaliyetleri ile şekillenen bir üyenin partisi ile ilişkilerinin bozulması bu üyeyi önemli ölçüde olumsuz bir şekilde

etkileyecektir (Turan, 1968: s. 90-91). Tek partili bir sistemde ortaya çıkması muhtemel bu durum, parti disiplini artırıcı bir etki doğuracağından ve parti yönetiminin açıkladığı fikirlerin dışında fikir beyanında bulunmaya fırsat tanımayacağından parti içi demokrasi ilkesinin zedelenmesine yol açacaktır.

1. 2. 2. İki Partili Sistemler Bakımından Parti Disiplini

Bir ülkedeki siyasî partilerin sayısının ikiden fazla olmasına karşılık bu ülkede iki büyük parti siyasî hayata hâkim olabilir. Bu durumun görüldüğü ülkelerde *iki partili sistemin* bulunduğu ifade edilmektedir. İki partili sistemin görüldüğü ülkelerde siyasî iktidar iki büyük parti arasında el değiştirmekte (Teziç, 2016: s. 413). ve iki partili sistem, parlamenter sistemin etkin bir şekilde işlemlerini sağlamaktadır (Turhan, 1983: s. 151). İngiltere’de de siyasî iktidar mücadelesinin iki büyük parti olan Muhafazakâr Parti ile İşçi Partisi arasında gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca hükümet sistemi bakımından başkanlık sisteminin uygulandığı ABD’de iki partili sistem bulunmaktadır (Duverger, 1974: s. 278). Bilindiği üzere ABD’de başkanlık seçimlerini ya Cumhuriyetçiler ya da Demokratlar kazanmakta, dolayısıyla siyasî iktidar bu iki büyük parti arasında el değiştirmektedir.

İki partili sistemlerde siyasî iktidarın iki büyük parti arasında el değiştirmesi bazı önemli sonuçlara yol açmaktadır. Her iki siyasî parti de siyasî iktidarı elde edebilmek için kendilerine bağlılığı bulunmayan, merkezde yer alan ve yüzen oylar olarak adlandırılan çevre oylarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum, iki partinin de aşırılıklarını törpülemeleri ve siyasî merkeze yaklaşımları neticesini doğurmaktadır. İki partili sistem, bu açıdan siyaset dilinin ılımlılaşmasını ve ortak görüşlerin ön plâna çıkarılmasını sağlamaktadır (Özbudun, 1977: s. 131-132).

Parlamenter sistemde hayatî bir niteliğe sahip olan parti disiplini iki partili sistemler bakımından da oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. İki partili sistemin görüldüğü ülkelerde siyasî iktidar iki büyük partiden biri tarafından kullanılacağı ve bu partilerden birisinin iktidardan uzaklaşması hâlinde diğerinin iktidarı elde edeceği düşünüldüğünde hükümetin dayandığı parlamento çoğunluğunun güvenini kaybetmemesi gerekmektedir. Bu durumun hükümet partisine mensup

milletvekillerinin disiplinsiz davranışlardan kaçınması sonucunu doğuracağı yukarıda ifade edilmiş bulunmaktadır. Bir hükümet sorununun ortaya çıkması hâlinde hükümet partisinin meclis grubuna mensup parlamenterler ve üyeler parti yönetimine muhalif olsalar da muhalefetlerini dile getirmekten kaçınabilmektedirler. Grup kararlarına uymamakta direnen parlamenterler bakımından en doğru hareket, genel kurulda yapılacak olan ve hükümetin devamlılığının sağlanması için büyük bir önemi haiz bulunan bir oylama öncesi istifa etmektir. Parlamenterler açısından parti grubunda alınan kararlara uyulması bu bakımdan *siyasî fazilet* olarak nitelendirilebilir (Teziç, 1976: s. 102-103).

İki partili sistemin parti disiplinine etkisinin daha net bir şekilde görülmesi bakımından sorumlu parti hükümeti doktrininin incelenmesi gerekmektedir. Hükümet politikalarının belirlenmesinde en büyük ağırlığın siyasî partilerde olması gerektiğini savunan ve Anglo-Amerikan literatüründe “*sorumlu parti hükümeti*” olarak adlandırılan doktrinin üç ana unsuru vardır: Birinci ana unsur açık, tutarlı ve birbirlerinden yeterince farklı parti programlarıdır. İkinci ana unsuru parti tutarlığı ve disiplini; üçüncüsünü ise tercihen iki parti sistemi teşkil etmektedir. Sorumlu parti hükümeti modelinde, parti disiplini ve tutarlığı sayesinde çoğunluk partisinin seçmenlere vadettiği programın tam olarak yerine getirilebilmesi mümkün olmaktadır. Bir çoğunluk partisinin yeterli disipline sahip olmaması hâlinde seçmen kendisine vadedilen projelerin yerine getirilmesi açısından tereddüte düşecektir. Sağlam ve disiplinli bir parlamento çoğunluğuna sahip olan bir hükümet, tutarlı ve uzun vadeli politikalar izleme imkânına kavuşacak ve böylelikle modern devletin çeşitli ve birbirine yakından bağlı faaliyetleri arasındaki gerekli koordinasyon sağlanabilecektir. Böylelikle koalisyon pazarlıkları ya da parti içi disiplinsizlik nedeniyle çoğunluk partisinin programının bütünlüğü ve tutarlığı bozulmayacaktır (Özbudun, 1977: s. 147-148). Sorumlu parti hükümeti sisteminde yetkiler, hükümeti teşkil eden çoğunluk partisinin lider kadrosunun elinde toplanır. Bu durum da klasik yasama-yürütme ayrılığının yerini hükümeti teşkil eden çoğunluk partisi disiplininin ortaya çıkardığı kuvvetler birliğinin alması sonucunu doğurur (Özbudun, 1977: s. 150).

1. 2. 3. Çok Partili Sistemler Bakımından Parti Disiplini

Batı Avrupa ülkelerinin siyasî hayatının belirgin bir özelliğini teşkil eden *çok partili sistem* (Duverger, 1974: s. 303), kendi içerisinde *ılımlı çok partili sistemler* ve *aşırı çok partili sistemler* şeklinde iki alt gruba ayrılmaktadır (Özbudun, 1977: s. 133; Teziç, 2016: s. 412).

Bir ülkedeki siyasî partiler arasında ideolojik anlamda derin ayrılıkların bulunmaması ve mevcut siyasî partilerden sağ ve sol uçlarda bulunanların güçlü olmaması hâlinde *ılımlı çok partili sistemden* bahsedilir. Bu sistemde partiler arasındaki kutuplaşmaların da derin olmadığı söylenebilir. *Aşırı çok partili sistemlerde* ise ülkenin temel meselelerine ilişkin siyasî partilerin yaklaşımları birbirinden oldukça farklı olup sağ ve sol uçtaki partiler çok yönlü bir kutuplaşmaya neden olmaktadır. Sağ ve sol uçtaki siyasî partilerin varlığı uzlaşma ihtimalini zayıflatmakta ve bu durum da merkez partilerin, uçta bulunan bu partilerle işbirliği yapmasını engellemektedir. Dolayısıyla bu sistem *merkez sağ* ya da *merkez sol* hükümetlerin kurulmasını mümkün kılmaktadır (Teziç, 2016: s. 412).

ılımlı çok partili sistemin uygulandığı parlamenter rejimlerde sistem siyasî partileri disiplinli olmaya teşvik etmekteyken aşırı çok partili sistemin görüldüğü ülkelerde merkez partilerin disiplini zayıflamaktadır (Özbudun, 1968: s. 147). Merkez sağın Türkiye'deki temsilcilerinden ANAP'ta, başta 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın kardeşi Yusuf Bozkurt Özal olmak üzere üç milletvekilinin önce partilerinden istifa etmesi ve akabinde Yeni Parti adıyla partileşmeleri bu duruma verilebilecek örnekler arasında bulunmaktadır (TBMM Bülteni, 1993: s. 5).

Çok partili sistemin uygulandığı bir ülkede parlamentoda temsil edilen partilerden herhangi birinin güvenoyu alacak sandalyeye sahip olmaması hâlinde koalisyon hükümetlerinin kurulması gerekmektedir. Bu durumda iki ya da daha fazla partinin bir araya gelmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Hükümet ortaklığı yapan siyasî partilerin disiplinli bir niteliğe sahip olması ve bu niteliklerini muhafaza etmeye çalışması, kurulan koalisyon hükümeti için bir istikrar unsuru hâline gelebilmektedir. Koalisyon hükümetinde temsil edilen partilerin disiplinli olmaması

hâlinde hükümetin devamlılığı açısından problemler doğabilir. Hükümetin devamlılığı probleminin ortaya çıkması siyasî iktidarın hükümet etme yeterliliğinin ortadan kalkması ve buna bağlı olarak da hükümetin güvensizlik oyuyla düşürülmesi sonucunu doğurabilir (Turan, 1968: s. 88). Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi (DYP) arasında kurulan ve Refahyol olarak adlandırılan hükümetin TBMM’de sahip olduğu desteği kırmak üzere DYP içerisinde ortaya çıkan bölünme sonucu Demokrat Türkiye Partisi (DTP) kurulmuş ve DTP 50 milletvekili ile TBMM’de temsil edilmiş (TBMM Bülteni, 1997: s. 5) olsa da Refahyol hükümeti herhangi bir güvensizlik oylaması neticesinde düşürülmüş değildir.

1. 3. Siyasî Sistem

Bir ülkede siyasî partilerin disiplinli olup olmamalarını etkileyen faktörler arasında o ülkedeki siyasî sistem de bulunmaktadır. Bu başlık altında seçim sistemlerinin partilerin disiplinli olup olmamaları üzerinde nasıl bir etkiye sahip oldukları, federatif yapıya sahip olan ülkelerde partilerin serbest yapıda olmalarının bir zorunluluk olup olmadığı ve yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirlerinden sert ya da yumuşak bir şekilde ayrılmasının parti disiplinine nasıl etkide bulunduğu sorularına cevap aranacaktır.

1. 3. 1. Seçim Sistemi

Arendt Lijphart’a göre seçim sistemlerinin tanımlanması ve tasnif edilmesi, seçim sistemlerinin siyasî etkilerinin anlaşılması açısından büyük bir öneme sahip bulunmaktadır (Aktaran: Erdoğan, 2013: s. 12). Bir ülkedeki siyasî sistemin ve özgürlükler rejiminin bir parçasını oluşturan ve bunlardan bağımsız olarak düşünülmesi mümkün olmayan *seçim sistemi*; seçme ve seçilme hakkı, seçim çevreleri, adaylık başvurusundan seçmenlerin oy kullanması ve seçim sonuçlarının açıklanmasına kadar yapılan tüm işlemler, bu işlemleri gerçekleştiren kişiler ve siyasî partiler, seçim sürecini yöneten ve denetleyen seçim kurulları ile ilgili kurallardan teşekkül etmektedir (Türk, 2006: s. 76).

Seçim sistemleri ülkelere göre farklılıklar göstermektedir. Seçimlerin tek dereceli ya da iki dereceli olması, seçim çevrelerinin nasıl belirlendiği ve seçim çevrelerinden kaç temsilcinin seçileceği, seçim çevresi ve ülke barajı gibi kurallar seçim sistemlerinin birbirinden ayrılmasını sağlamaktadır (Dikmen Caniklioğlu, 1999: s. 20).

Anayasamız tarafından kabul edilen demokrasi anlayışına göre, “siyasal sistemdeki temel siyasal karar organlarının genel oya dayanan serbest seçimlerle oluşması, serbestçe örgütlenen siyasal partiler arasında eşit şartlarla yürütülen iktidar yarışması ve tüm vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinin tanınmış ve hukuki güvence altına alınmış olması” bu rejimin vazgeçilmez şartları arasındadır (Özbudun, 2014: s. 89). Seçimlerin yapılması, millî iradenin yasama organına tam olarak yansımaları sağlayan bir irade açıklamasıdır (Tuncay, 1996: s. 84). Seçimlerle birlikte demokrasilerde rejimin ve yönetenlerin meşruiyet temeli olan seçim sistemlerinin iki farklı işlevi bulunmaktadır. Seçim sistemlerinin işlevlerinden ilki, yapılan seçimlerle parlamentoda bir çoğunluğun oluşturulması ve ülkeyi yönetecek olan hükümetin belirlenmesi; ikincisi ise toplumdaki farklı görüşlerin parlamentoya yansımalarının sağlanmasıdır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2016: s. 229).

Seçim sistemleri, temsil ve iktidarın kullanılma biçimleri üzerinde farklı etkilere sahip olduğu (Kaboğlu, 2016: s. 193) gibi partilerin iç işleyişleri üzerinde de farklı etkilere sahip bulunmaktadır. Nitekim bir ülkede uygulanan seçim sisteminin siyasî partilerin yapısını ve sistemini etkilediği belirtilmekte ve bu etkinin parti disiplini üzerinde de yansımaları olduğu ifade edilmektedir. (Yanık, 2013: s. 72). Parti disiplini kuvvetlendirici etkisi mutlak olmamakla birlikte liste usulünün ve orantılı temsili bu yönde bir etkide bulunduğu söylenebilir. Parti teşkilatının vereceği desteğin zafer veya yenilgiyi tayin ettiği liste usulünde partiye bağlılığın arttığı iddia edilmektedir. Buna karşılık aday listelerinin parti teşkilatlarınca belirlendiği ve buna parti genel merkezlerinin müdahale etme imkânı bulamadığı adem-i merkezîyetçi olarak nitelenebilecek olan partilerde yerel teşkilatlar güçlenirken genel merkez yönetimleri bu durumdan güçlenme yönünde bir etki ile etkilenmemektedirler. Bu durum yerel teşkilatların güçlenmesinin siyasî partinin

disiplin yönünde bir gelişim göstermesi ile sonuçlanmadığını göstermektedir (Özbudun, 1968: s 131-132).

Parti disiplini üzerinde çeşitli yansımaları sahip olan seçim sistemleri arasında bulunan *nisbî (orantılı) temsil sisteminde* milletvekillikleri, seçime katılan listeler arasında listelerin aldıkları oy oranına göre paylaştırılarak belirlenir. Bu sistem tek turlu listeli seçimi zorunlu kılmaktadır. Nisbî temsil sisteminde toplumdaki bütün siyasî eğilimler, aldıkları oy oranları nisbetinde yasama organında temsil edilebilme imkânına erişmekte olduklarından bu sistemin seçim adaletini gerçekleştirdiği söylenebilir. Siyasî hayatta oynadıkları rolün belirleyici olmamasına rağmen küçük partiler parlamentoda temsil edilebilme imkânı bulmakta, fakat bu durumda zaman zaman çoğunluğa dayalı bir hükümet oluşturmanın güçleştiği görülmektedir (Teziç, 2016: s. 349). Nisbî temsil sisteminde demokrasinin boyutları genişlemekte ve siyasî partiler mahallî teşkilatlarının taleplerini daha fazla yerine getirmeye çalışmaktadırlar (Tuncay, 1996: s. 86). Fakat nisbî temsil sisteminde seçim çevreleri büyüdükçe, milletvekili aday listelerinin oluşturulmasında parti genel merkezlerinin etkinliği artmaktadır. Bu durum milletvekili adaylarının seçmenler tarafından tanınarak değerlendirilmesini zorlaştıran bir sonuç doğurmaktadır (Küçük, 2015: s. 255-257).

Nisbî temsil sisteminde üç farklı aday listesi usulü bulunmaktadır. Bunlardan *blok liste usulünde* seçmenler liste üzerinde herhangi bir değişiklik yapma hakkına sahip değillerken, *tercihli oy usulünde* seçmenler partiler tarafından hazırlanan aday listesi üzerinde adayların sıralarını değiştirebilme imkânına sahiptirler. Nisbî temsil sisteminde görülen son oylama şekli ise seçmenlere farklı listelerin adaylarından oluşan karma bir liste yapabilme imkânının verildiği *karma liste usulüdür* (Küçük, 2015: s. 258).

Blok liste usulünde seçmen oyunu kullandığı esnada adaylara ilişkin herhangi bir değerlendirme yapma imkânı bulamamakta ve oyunu adaylara değil, herhangi bir partiye vermektedir (Teziç, 2016: s. 356). Bu usulün uygulandığı seçimlerde partiler yarışmakta ve seçmenler adayların belirlenmesi sürecine dâhil olma imkânına sahip

olamamaktadırlar. Ayrıca nisbî temsil sisteminde hemen her siyasî partinin gücü nisbetinde parlamentoda temsil edilebilme imkânına sahip olması, bir seçim bölgesinde blok liste usulüyle hazırlanmış olan bir milletvekili aday listesinde alt sıralarda kendisine yer verilen adayların seçilebilme ihtimalini oldukça azaltmaktadır. Listenin üst sıralarında olup da milletvekili seçilenlerin bir sonraki genel seçimde tekrar milletvekili olabilmeleri yine listenin üst sıralarında kendilerine yer verilmesi hâlinde söz konusu olabilecektir. Bu durum milletvekillerinin parti genel merkezlerine bağımlı hâle gelmesi ihtimalini içerisinde barındırmaktadır (Küçük, 2015: s. 258-261). Nitekim blok liste uygulamasının görüldüğü Türkiye’de ön seçim zorunlu olmadığı için partilerin genel merkez yönetimleri adayları istedikleri şekilde sıralandırabilmektedirler (Yanık, 2013: s. 128). Blok liste usulüyle seçilen bir milletvekilinin parti genel merkezinden farklı bir fikir beyan etmesi, bu milletvekilinin parti politikalarına veya parti yönetimine muhalif tavır aldığı gerekçesiyle disiplin yaptırımlarına tâbi tutulmasına neden olabilmektedir. Bu durum parti içi demokrasinin hayata geçirilmesi bakımından olumsuz neticeler doğurmakta ve parti yönetimlerinin milletvekilleri üzerinde hâkimiyet kurmalarını sağlayarak partilerin disiplinli yapılarını kuvvetlendirmektedir. Ayrıca bazı durumlarda parti yönetimleri disiplinsiz davrandıkları gerekçesiyle milletvekillerini hukukî yaptırımlarla değil, aday göstermeme ya da seçilemeyeceği yerlerden aday gösterme gibi fiilî yaptırımlara da tâbi tutabilmektedirler.

Tercihli oy usulünde seçmenler aday listesi üzerinde herhangi bir değişiklik yapmamakla birlikte listede belirtilen adayların isimlerinin karşısına kanunda belirtilen özel bir işareti koymak suretiyle tercih yapmaktadırlar (Teziç, 2016: s. 357). Örneğin Türkiye’de tercihli oy yönteminin uygulandığı dönemde seçmenler “X” işaretini koyarak adaylar arasında tercih yapma imkânına sahip olmuşlardır (Kuzu, 2006: s. 287). Bu uygulama seçmenlerin aday tercihlerini daha fazla yansıtmaya özelliğine sahiptir (Tosun, 2015: s. 18). Çünkü listeli seçimlerde adayların kişiliğinin etki gücü çok sınırlı kalmaktadır. Bu sorunun çözümü için nisbî temsil sisteminde tercihli oy usulü önerilmiştir (Günel, 2005: s. 52). Tercihli oylar parti hâkimiyetine ilişkin eğilimi zayıflatabilme potansiyeline sahiptir. Örneğin İtalya’da 1958’de

yapılan genel seçimlerde tercihli oy sisteminin kullanılması parti disiplini üzerinde olumsuz etkiler doğurmuş ve bunun sonucunda parti içerisinde hizipleşmiş güçlü ve tutarlı bir grup, parti içerisindeki mevcudiyetini devam ettirebilmiştir (Özbudun, 1968: s. 132-133).

Türkiye’de 1991 yılında yapılan genel seçimlerde uygulanan tercihli oy usulünden daha sonra vazgeçilmiştir. Seçmenlere tercihli oy hakkının tanınması millî iradenin meclise yansımaları bakımından daha sağlıklı sonuçların alınmasını sağlayacaktır. Ayrıca tercihli oy usulünün kullanılması parti içi demokrasinin de hayata geçirilmesine önemli katkılar sunacaktır (Sağlam, 1999: s. 199). Çünkü milletvekillerinden bazıları, parti yönetimince aday listesinde alt sıralara yerleştirilmiş olsalar da seçmenlerin oyuyla meclise girmiş olacaklarından parti yönetimine karşı güçlü bir borçluluk hissi yaşamayacaklardır. Milletvekillerinin parti yönetimlerine karşı borçluluk hissetmemeleri, milletvekillerinin yasama faaliyetlerine daha serbest bir şekilde katılmalarını kolaylaştıracak ve seçmenlerin taleplerinin daha fazla dile getirilmesini sağlayacaktır.

Tercihli oy usulü, siyasî partilerin aday gösterdiği isimlerin birbirine rakip hâle gelme ve adayların birbirleri aleyhine çalışma ihtimaline neden olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin temelinde, ortaya çıkması muhtemel bu durumun partinin bütünlüğünü bozabilme ve parti disiplinini zayıflatabilme ihtimali yatmaktadır. Bu usulün kullanıldığı seçimler esnasında adayların birbirleri aleyhine çalışmaları söz konusu olabilir. Fakat burada yapılması gereken bu usulün terk edilmesi değil, partinin bütünlüğünü bozan adaylar hakkında disiplin işlemlerine başlanmasıdır. Ayrıca siyasî partiler, ortaya koydukları temel ilkeleri benimsemeyen isimleri kolay kolay aday göstermeyecekleri için partiye ciddi anlamda zarar verecek olanların aday listesinde kendilerine yer bulabilmesi oldukça zor görünmektedir. Dolayısıyla milletvekili adayı olarak gösterilmenin şartlarından biri, belki de ilki, parti disiplinine aykırı hareket etmemektir (Küçük, 2015: s. 265).

Karma liste usulünde ise seçmen farklı siyasî partilerin listelerinden isimleri işaretlemek suretiyle yeni bir liste hazırlamakta ve böylelikle seçmen partilerle

kişiler arasında bir denge kurmaktadır (Teziç, 2016: s. 356). Bu usulün kullanılacağı seçimlerde partiler adaylarını belirlerken seçmenle iyi ilişkilere sahip olan kimseleri incelemek zorunda kalacaklardır. Seçmenlerin isteklerinin ölçülebileceği en iyi yerin partilerin mahallî teşkilatları olduğu düşünüldüğünde mahallî teşkilatların, adayların belirlenmesinde sahip oldukları etkinliğin artacağı söylenebilir. Fakat nisbî temsil sisteminin uygulandığı ülkelerde bu sistemin partilerin temsili amacını güdüyor olması, kişilerin seçilmesini amaçlayan karma liste usulünün terk edilmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca bu sistemin bir diğer dezavantajı, seçmenlerin hangi partiyi tercih ettiklerinin tespitinin güçleşmesidir. Bu sistemin uygulanması hâlinde bir seçmenin oluşturacağı listede birbirinden çok farklı görüşlere mensup kimselerin milletvekili olmaları söz konusu olabilecek ve bu durum parti disiplinini işlevsizleştirme ihtimalini ortaya çıkacaktır (Küçük, 2015: s. 265-266).

Tek isimli tek turlu çoğunluk sisteminde seçmenler oldukça dar olan seçim çevresinden tek bir temsilci seçebileceklerdir. “*Dar bölge sistemi*” olarak da adlandırılan bu sistemde bir adayın milletvekili seçilebilmesi için oyların basit çoğunluğunu alması yeterli olmaktadır. Bu nedenle seçmenler genellikle seçilebilme ihtimali daha yüksek olan iki büyük partinin adaylarına yönelmektedirler. Bu sistemde bütün seçim çevrelerinin toplamında en çok oyu almış olan partinin parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğuna sahip olamaması da ihtimal dâhilindedir (Teziç, 2016: s. 339-340).

Tek isimli tek turlu çoğunluk sisteminde siyasî partilerin gösterecekleri adayların seçimde karşılık bulması ve bu durumun sandığa yansması aday belirleme sürecinde katılımcı bir yaklaşımın benimsenmesine bağlıdır. Adayların belirlenmesinde katılımcılığın sağlanması açısından ön seçim yöntemi önemli bir işleve sahip bulunmaktadır. Fakat ön seçimin uygulanması bazı olumsuz durumlara neden olabilmektedir. Üye sayısının az olduğu siyasî partilerde ön seçim yönteminin uygulanması hâlinde üyeler üzerinde baskı kurulması ihtimali gündeme gelmektedir. Ayrıca bu sistemde seçim çevrelerinin çok küçük olması etnik ya da mezhepsel grupların bir seçim bölgesinde toplanması sonucunu doğurabilmektedir. Bu durum

adayların belirlenmesinde kullanılacak ön seçim yöntemini işlevsiz kılma ihtimaline sahiptir (Küçük, 2015: s. 268-269).

Tek turlu çoğunluk sisteminin uygulanması hâlinde ortaya çıkması muhtemel iki parti sistemi, partilerin daha disiplinli olması sonucunu doğurabilecektir. Bu durum da parti içi demokrasiye aykırı uygulamaların doğmasına neden olabilme ihtimaline sahiptir. Bu sistemde iki partili bir yapının oluşması, siyasî katılım açısından azınlıkta kalan grupların tepkilerinin partinin iç yapısına taşınıp dile getirilebilmesi ihtimalini zayıflatacaktır. Siyasî partilerin merkezîyetçi yapılaraya bürünmesi sonucunu doğurma ihtimalini içerisinde taşıyan bu durum parti içi demokrasi açısından olumsuz görüntülerin ortaya çıkmasına sebep olabilecektir (Tuncay, 1996: s. 86).

Tek isimli iki turlu çoğunluk sisteminde bir adayın ilk turda milletvekili seçilebilmesi aday olduğu seçim çevresinde salt çoğunluğun ve bu seçim bölgesinde kayıtlı bulunan toplam seçmen sayısının 1/4'ünün desteğini almasına bağlıdır. Bu iki şartı sağlayamayan adaylar bir hafta sonra yapılacak olan ikinci turda basit çoğunluğu elde etmeleri hâlinde seçilirler. İkinci tur seçimlerine katılabilmek için ilk turda adayların belli bir oy oranının (Fransa'da %12,5) üzerinde seçmen desteğine sahip olmaları gerekir. Bu sistemde ilk turda seçmenler seçme işlemini yaparlarken ikinci turda ise adayları eleme süzgecinden geçirirler. Bu yüzden bu sistemde ikinci turda seçim pazarlıkları yapılması gündeme gelmektedir. Özellikle mahallî güce sahip partiler, bu pazarlıkların da etkisiyle varlıklarını devam ettirebilme imkânına sahip olmaktadır. Ayrıca ikinci turda yapılan pazarlıklar ve ulaşılan anlaşmalar dolayısıyla partiler disiplinsiz ve birbirlerine bağımlı hâle gelebilmektedir. Seçim çevrelerinde aday olarak gösterilen ve milletvekili olarak seçilmeye hak kazanan güçlü isimler, kişisel prestijlerinden dolayı parti teşkilatı ve parti disiplininden uzaklaşmaya başlayabilmektedirler (Teziç, 2016: s. 343-345). Bununla birlikte bu sistemde merkez partiler güçlü konumlara gelebilmekte ve partilerin iç yapılarında kurdukları koalisyonlar uzlaşmayı gerektirdiğinden parti içi demokrasinin boyutlarının gelişmesi söz konusu olabilmektedir (Tuncay, 1996: s. 86).

1. 3. 2. Federalizm

Federalizm, “devlet iktidarının federal devlet ile federe devletler arasında anayasayla güvence altına alınmış bir şekilde paylaşılmasını öngören ilkedir” (Gözler, 2011, s. 496). Federalizm ilkesinin uygulandığı devlet sisteminde bütün iktidar merkezleri hukukî bakımından birbirine eşit olan siyasî birimlerdir. Bu siyasî birimlerin her biri kurumsal bağımsızlığa sahip durumdadırlar. Federal sistemin uygulandığı devletleri ifade etmek üzere *federasyon* terimi kullanılmaktadır. Federasyonlarda ülkenin ne tek bir parlamentosu ne de tek bir anayasası bulunur (Uygun, 2012: s. 93). Federasyonlar, “federal devlet” ve “federe devletler”den oluşmaktadır. *Federal devlet*, merkezî devleti ifade etmekte olup federe devletlerin üzerinde ve onlardan ayrı olan devlettir. *Federe devletler* ise, federasyonu oluşturan ve genellikle *eyalet* olarak adlandırılan federasyonun alt düzeyindeki devletleri ifade etmektedir. ABD ve Federal Alman Cumhuriyeti, federasyon şeklinde örgütlenmiş devletlere verilebilecek örneklerdendir (Gözler, 2011: s. 498). Federal devlet sisteminin ayırt edici özelliklerinden biri *iktidarın bölünmesi ilkesidir*. Bu ilkeye göre “ulusal ölçekte kurulan federe yönetimler, kendi yetki alanlarına giren konular bakımından nihai karar verme yetkisine sahiptirler” (Uygun, 2012: s. 94). Federal devlet ile federe devletler arasında iktidarın bölünmesi, siyasî partilerin disiplinli olup olmamaları üzerinde etkili bir faktör hâline gelebilmektedir.

Federalizmin ABD’deki siyasî partilerin disiplin bakımından serbest nitelikte oluşları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bazı siyaset bilimciler tarafından ifade edilmektedir. Federalizmde devlet iktidarı, federal devlet ile federe devletler arasında bölündüğünden siyasî parti içerisindeki iktidarın da kendi içerisinde bölünerek farklı iktidar merkezlerinin birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir. Ayrıca yerel menfaat gruplarının federe devletlerde önemli ölçüde etkin olması söz konusu grupları güçlendirmekte ve bu durum siyasî partilerin birleştirici bir niteliğe sahip olmalarını engellemektedir. Fakat federalizmin uygulandığı her yerde partilerin disiplinsiz olduğunu söyleyebilmek güçtür. Örneğin Almanya’da federal sistem uygulanıyor olsa da Alman siyasî partileri disiplinli bir şekilde hareket etmektedirler. Her iki örnekten yola çıkarak, federatif yapıdaki

devletlerde siyasî partilerin disiplin bakımından serbest olmaya eğilim gösterdikleri, fakat bazı önemli unsurların bu etkiyi önemli ölçüde kırarak siyasî partileri disiplinli olmaya sevk ettiği ifade edilebilir (Özbudun, 1968: s. 136-137). Örneğin federatif yapıya sahip olan Almanya'da Sosyal Demokrat Parti (SPD) üyesi Thilo Sarrazin, Müslüman göçmenler ve Yahudiler ile ilgili olarak yaptığı açıklamalardan dolayı SPD Yönetim Kurulu'nca partiden ihraç istemiyle parti disiplin kuruluna sevk edilmiştir (Deutsche Welle Türkçe, 2010). Fakat Sarrazin'in parti ilkelerine bağlı kalma sözü vermesi ile ihraç talebinde bulunan SPD'liler geri adım atmışlar ve bu şekilde Sarrazin partiden ihraç edilmekten kurtulmuştur (Deutsche Welle Türkçe, 2011).

1. 3. 3. Hükümet Sistemleri

Hükümet sistemleri, yasama kuvveti ile yürütme kuvvetinin birbirleriyle olan ilişkileri çerçevesinde sınıflandırılmaktadır. Yasama kuvveti ile yürütme kuvvetinin aynı organda toplanması kuvvetler birliği sistemlerine işaret etmektedir. Kuvvetler birliği sistemleri, yasama ve yürütme kuvvetlerinin toplandığı organa göre farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Bu iki kuvvetin yürütme organı elinde toplanması hâlinde mutlak monarşi veya diktatörlükten, yasama organında toplanması hâlinde ise meclis hükümeti sisteminden bahsedilir (Özbudun, 2014: s. 357).

Hükümet sistemleri, hem parti disiplini hem de parti içi demokrasi üzerinde çeşitli etkilere sahip bulunmaktadır. Kuvvetler birliğine dayanan sistemler, parti içi demokrasi için çeşitli tehditleri ihtiva etmektedir (Yanık, 2013: s. 124). Kuvvetler birliğine dayanan bir sistemde kuvvetlerin tek bir elde toplanması, parti içi demokrasinin ortaya çıkmasını engelleyecektir. Çünkü böyle bir durumda vatandaşların siyasî katılım özgürlüklerini serbest bir şekilde kullanabilmelerine imkân tanıyacak partilerin varlığından bahsedebilmek kolay olmayacaktır (Küçük, 2015: s. 283). Nitekim yukarıda da anlatıldığı üzere, Türkiye'de yaşanan tek parti döneminde CHP sıkı bir disiplinle hareket etmiş ve bu dönemde parti içi demokrasiye aykırı çeşitli uygulamalar söz konusu olmuştur. Demokrat Parti'nin, parti içi demokrasi talebiyle ortaya çıkan milletvekillerinin disiplin yaptırımlarına

muhatap kılınması ile ortaya çıkmış olması bu açıdan önemli bir örneği teşkil etmektedir.

“(D)evlet iktidarını sınırlandırarak vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, devlet iktidarını yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üçe bölüp bunlardan her birini(n) birbirinden bağımsız olan üç ayrı organa verilmesi gerektiğini savunan” kuvvetler ayrılığının (Gözler, 2011: s. 538) niteliği hem parti disiplini hem de parti içi demokrasi üzerinde oldukça etkilidir (Yanık, 2013: s. 72). Yukarıda da bahsedildiği üzere, başkanlık sisteminin parti disiplinini zayıflattığı, parlamenter sistemin ise parti disiplinini teşvik ettiği genel olarak kabul edilmektedir. Bu genel kabulde, parlamenter sistemde kurulan bir hükümetin görevde kalmaya devam edebilmesinin parlamentonun çoğunluğu tarafından desteklenmesine bağlı olması ve bu yüzden hükümeti oluşturan parti ya da partilere mensup parlamenterlerin verdikleri oyların sadece bir kanunun kabulü ya da reddi manasına gelmeyip hükümetin iktidarda kalmaya devam edip etmeyeceği manasını da ihtiva etmesi bulunmaktadır. Bu durum iktidarda bulunan parti ya da partileri disiplinli olmaya teşvik ederken iktidar partisi mensubu parlamenterleri de genel kurulda yapılan oylamalarda hükümeti zora sokacak davranışlarda bulunmaktan uzaklaştırmaktadır. İktidar partisine mensup parlamenterlerin hükümeti zora sokacak davranışlardan uzak olması bu kimseler bakımından bir zorunluluğu ifade etmektedir. Bu parlamenterlerin aksi yöndeki davranışları hükümeti zora sokacağı gibi bu kimselerin iktidarın nimetlerinden yoksun kalmalarına ve bir daha seçilme imkânı bulamamalarına da yol açabilmesi ihtimal dâhilindedir. Bu yüzden söz konusu parlamenterlerin parti disiplinine uygun davranışları rasyonel olarak nitelenebilir. Parti disiplininin hükümetin devam etmesi açısından oynadığı hayatî rol, disiplinin siyasal bir erdem olarak nitelenmesini sağlamaktadır. Ayrıca parlamenter sistemde başbakanın bakanları tespit etmesi de parti disiplini üzerinde etkilidir. Çünkü bakanlık makamına oturmak isteyen parlamenterlerin başbakan ve partisi ile ters düşmemesi gerekmektedir. Başbakan, bakan ataması yaparken sadıkları mükâfatlandırarak bakanlık koltuğuna oturtabilmekte ve bu durum da bakan olmak isteyen parlamenterleri sadakatten ayrılmamaya yöneltmektedir (Özbudun, 1968: s.

137-139). Kuvvetlerin yumuşak bir şekilde ayrıldığı parlamenter sistemlerde parti disiplininin oynadığı bu hayati rol, partilerin disiplin uygulamalarına sıklıkla başvurmaları sonucunu doğurmaktadır. Parti disiplini aşırılık, parti içi demokrasiyi olumsuz etkileyecektir. Bu yüzden siyasî partilerin, parti disiplini ile parti içi demokrasi arasındaki dengeyi kurabilmeleri gerekmektedir (Özcan ve Yanık, 2014: s. 220). Parti disiplini ile parti içi demokrasi arasındaki dengenin sağlanmasında Siyasî Partiler Kanunu ve parti tüzükleri kadar parti yönetimlerinin tavır ve tutumlarının da etkili olduğu unutulmamalıdır.

Başkanlık sisteminde ise yürütmeyi teşkil eden başkanın iktidarının Kongre çoğunluğuna bağlı olmaması ve başkanın Kongre tarafından görevden alınabilmesinin oldukça zor şartlara bağlı bulunması serbest partileri teşvik etmektedir. Bu hükümet sisteminde siyasî iktidarın başkanla Kongre arasında bölünmüş olması ve Kongre komisyon başkanlarının kıdem esasına göre belirlenmesi kongre üyelerinin başkana bağımlı hâle gelmesini önlemektedir. Bu durum da başkanın hem Kongre'deki liderlerle hem de bütün partilerle işbirliği yapması sonucunu doğurmaktadır (Özbudun, 1968: s. 138-139). Ayrıca başkanın genel siyasetini yürütmek üzere ihtiyaç duyduğu kanunların Kongre tarafından çıkarılmaması durumunda bir hükümet buhranı ile karşı karşıya kalınması söz konusu olabilecektir. Kongre'deki çoğunluğun başkanın partisine ait olmaması ve her iki taraf arasında da uzlaşma sağlanamaması hâlinde ortaya çıkması muhtemel olan buhranın önlenmesi isteği disiplinsizlik yönünde sonuç doğurmaktadır (Turan, 1968: s. 97). Nitekim disiplinsizlik yönünde ortaya çıkan bu durum başkanlık sisteminde lider egemenliğinin zayıflamasına (Özcan ve Yanık, 2014: s. 220) neden olmakta ve partiler içerisinde farklı seslerin kolaylıkla seslendirilebilmesine imkân tanımaktadır. Amerikan siyasî partilerinin disiplinsiz olmalarında başkanlık sisteminin uygulanıyor olmasının etkisi büyüktür. Bu durum da bir hükümet sistemi olarak başkanlık sisteminin parti içi demokrasiye etkisini göstermektedir.

1. 4. Yaptırımlar

Parti disiplini, siyasî partilerin bütünlüğünü sağlayan ve parlamenter sistem bakımından vazgeçilmez bir konumda bulunan bir faktör olarak parti içi demokrasiyi önemli ölçüde etkilemektedir. Siyasî partilerin parti içerisinde oluşan muhalefete karşı sıklıkla disiplin kurulları vasıtasıyla disiplin mekanizmalarını çalıştırıyor olmaları, parti disiplininin parti içi demokrasiyi önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Demokrat Parti'nin, CHP içerisinde parti içi demokrasi talebini dile getiren milletvekillerine karşı CHP yönetiminin disiplin uygulamaları sonucu kurulmuş olması parti disiplini ile parti içi demokrasi arasındaki ilişkinin görülmesi açısından önem arz etmektedir. Benzer bir şekilde Demokrat Parti içerisindeki disiplin uygulamalarının Hürriyet Partisi'nin doğmasına yol açmış olması da bu duruma verilebilecek örnekler arasında yer almaktadır. Parti disiplini uygulamaları güncelliğini koruduğundan parti içi demokrasinin sağlanmasında disiplin uygulamalarının olumsuz etkilere sahip olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Bu sorunun cevaplandırılması büyük bir öneme sahip bulunmaktadır.

Siyasî partilerin disiplin uygulamalarına başvurmalarının temel nedeni parti içi demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlememesidir. Parti içi demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesi hâlinde parti üyelerinin çeşitli disiplin yaptırımlarına muhatap kılınmaları söz konusu olmayacaktır. Parti içerisinde kararların alttan üste doğru tartışılarak alınması karar alma süreçlerini demokratikleştirecek ve parti içi demokrasiye riayet edilmesi, disiplin sorunlarının azaltacaktır (Yanık, 2007a: s. 108). Buradan hareketle "*parti içi demokrasi ile parti disiplini uygulamaları arasında ters orantının bulunduğu*" söylenebilir.

Bir siyasî parti her ne kadar homojen bir yapıdaymış gibi bir görüntü veriyor olsa da her siyasî partinin içerisinde mutlaka farklı yaklaşımlara sahip olan üyeler bulunmaktadır. Parti içerisinde farklı yaklaşımlara sahip olan üyeler, bazen genel merkez yönetimlerinin açıkladıkları fikirlerin dışında bazı açıklamalar yapabilmektedirler. Siyasî parti üyelerinin kişisel görüşleri ile parti politikasının çatıştığı durumlarda parti üyelerinin kişisel görüşlerinden feragat ederek parti

politikasına uyması gerekecektir. Bu durumun demokrasiye aykırı olduğunu söylemek yanlıştır. Burada önemli olan demokratik gelişim sürecine uygun olarak ortaya çıkmış olan parti disiplininin demokratik olmayan maksatlarla kullanılmamasıdır (Bosuter, 1969: s. 109-110). Bu açıklamalardan hareketle parti disiplininin parti içi demokrasiyi olumsuz etkilediği yönünde bir sonuca varmanın doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Parti içi demokrasinin hayata geçirilmesi partilerin iç yapılarının demokratikleştirilmesini sağlayacak olup, bu durum parti disiplininin artması sonucunu doğuracaktır (Küçük, 2015: s. 186-187). Parti disiplini, parti içi demokrasinin gerçekleştirilmesi için “*sine qua non (olmazsa olmaz)*” şartlardan birisini teşkil etmektedir (Yanık, 2007a: s. 108-109). Bu nedenle “*parti disiplini kavramı ile parti içi demokrasi kavramının birbirinden ayrı düşünülebilmesi mümkün gözükmemektedir*”.

Siyasî parti yönetimleri, disiplinsiz davranışlarda bulunduğunu düşündükleri üyelerini bir daha aday göstermeyerek veya aday gösterse de seçilemeyecekleri yerlerden listeye koyarak cezalandırabilmektedirler (Yanık, 2013: s. 74). Bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden arasında yukarıda da zikredilen 1 Mart Tezkeresi’ne red oyu veren ya da oylamada çekimser kalan milletvekillerinin yeniden aday yapılmaması bulunmaktadır.

Partilerin genel merkez yönetimleri, disiplinli üyelerini ise seçilebilecekleri yerlerden aday göstererek ödüllendirme yöntemine sıklıkla başvurmaktadır (Yanık, 2013: s. 74). Parti yönetimlerinin disiplinli üyelerini merkez karar yönetim kurulu üyeliği ya da genel başkan yardımcılığı gibi önemli görevlere getirdikleri ve bu şekilde bu üyelerini ödüllendirdikleri sıklıkla gözlemlenmektedir.

Siyasî partilerin kendi içlerinde disiplini sağlamalarında kullandıkları yaptırımlar; siyasî, iktisadî, sosyal veya hukukî nitelikte olabilmektedir. Bu yaptırımların sonuçları birbirini destekleyicidir. Hukukî nitelikte olan yaptırımlar kınama yaptırımında görüldüğü üzere manevî nitelikte olabileceği gibi parlamenterlerin ya da parti üyelerinin partiden geçici veya kesin ihracı şekillerinde de tezahür edebilmektedir. Bu yaptırımlar disiplin kurulları tarafından

kararlaştırılmaktadır. Bu cezalara anlam kazandıran ise cezaların uygulanması ile ortaya çıkan sonuçlarıdır. Örneğın üyesi olduğu partiden geçici olarak ihraç edilen bir üyenin ya da milletvekilinin verilen bu ceza ile parti içerisindeki nüfuzu kırılmaktadır (Turan, 1968: s. 93-94).

Kanun koyucu, Siyasî Partiler Kanunu'nda kınama, geçici ihraç ve kesin ihraç yaptırımlarına yer vermiştir. Siyasî Partiler Kanunu'nda gösterilen bu yaptırımların hangi hâllerde uygulanacağına ilişkin ise kanun koyucu tarafından herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Kanun koyucu yaptırımların hangi hâllerde söz konusu olacağına parti tüzüklerince düzenleneceğini hüküm altına almış bulunmaktadır. Kanun koyucunun bu tutumu, yaptırımlar konusunda siyasî partilerin takdirî bir şekilde düzenleme yapabilmesine imkân tanımakta ve bu durum parti içi demokrasinin hayata geçirilmesini engelleyen önemli bir faktörü teşkil etmektedir. Bu yüzden kanun koyucunun yaptırımların uygulanacağı hâllere ilişkin keyfiliğı önleyecek sınırlamaları kanunlaştırması gerekmektedir.

1. 4. 1. Kınama

1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun "Sekizinci Bölüm"ü kanun koyucu tarafından "Disiplin İşleri"ne ayrılmıştır. "Disiplin suçları ve cezaları" başlığını taşıyan Siyasî Partiler Kanunu'nun 53. maddesi, siyasî partilerde disiplin kurullarınca verebilecek cezalar arasında "*kınama*" yaptırımını da saymıştır. Siyasî Partiler Kanunu'nda kınama yaptırımının hangi hâllerde uygulanacağına ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer vermeyen kanun koyucu, parti tüzüklerinde kınama cezasını gerektiren hâllerin düzenlenmesine imkân tanımıştır. Siyasî partiler, tüzüklerinde kınama cezasına ilişkin çeşitli hükümlere yer vermiş olsa da çoğunlukla bu ceza ayıplamanın ötesine geçmemektedir.

Manevî nitelikte olan kınama cezası yaptırımı, bazı hukukî sonuçlar da doğurabilmektedir. Örneğın CHP İzmir İl Başkanlığı, yerel seçimlerde parti aleyhine çalıştıkları iddia edilen üç parti üyesini Yüksek Disiplin Kurulu'na (YDK) sevk etmiş ve bu üç üye hakkında kınama cezası verilmiştir. Bu karar, kınama cezası alan üç üyenin iki yıl boyunca seçme ve seçilme haklarını kaybetmelerine yol açmıştır

(Gerçek Gündem, 2015). CHP’de benzer bir örnek İzmir milletvekili Muharrem Toprak’ın parti genel merkezine muhalif olan ve genel başkanlığa aday olması beklenen Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül’ün Mersin’de düzenlediği mitinge katılması nedeniyle kınama cezasına çarptırılması olayıdır. Kınama cezası alan Toprak, bir yıl boyunca parti organlarında görev alamamış ve oy kullanamamıştır (Yeni Asır, 2005). Kınama cezası, milletvekillerinin partileriyle olan bağlarının zayıflamasına ve milletvekillerinin parti içerisinde sahip oldukları nüfuzlarının kırılmasına neden olmaktadır.

1. 4. 2. Geçici İhraç Yaptırımı

Siyasî Partiler Kanunu’nun 53. maddesinin 7. fıkrasında partiden geçici olarak ihraç yaptırımı düzenlenmiştir. Kanun koyucu, hakkında geçici çıkarma cezası verilen üyelerin parti faaliyetlerine katılamayacağını hüküm altına almıştır. Ayrıca aynı fıkra hükmünde geçici ihraç yaptırımına muhatap kılınmış olan bir parti üyesinin, kendisini cezalandıran partinin organlarına herhangi bir teklif veremeyeceği de belirtilmiştir. Parti içerisinde görev almaları yasaklanan geçici ihraç cezası verilen parti üyeleri, partinin tüzüğüne, programına, parti organlarının bağlayıcı kararlarına ve partinin diğer mevzuatlarındaki hükümlere uymak zorundadırlar. Hangi hâllerde geçici ihraç yaptırımına başvurulacağını göstermeyen Siyasî Partiler Kanunu, bu yaptırım türüne ilişkin parti tüzüklerinde düzenleme yapılmasına imkân tanımıştır.

Geçici ihraç yaptırımına ülkemizde çok fazla başvurulmamaktadır. Fakat bu yaptırıma başvurulması hâlinde partiden geçici olarak ihraç edilen parlamenter ya da üyenin bir sonraki seçimlerde aday yapılması ihtimali oldukça zayıflamaktadır. Örneğin 23. Dönem Kahramanmaraş milletvekillerinden Avni Doğan hakkında yaptığı bazı açıklamalar nedeniyle AK Parti Müşterek Disiplin Kurulu tarafından 4 ay süreyle geçici ihraç kararı verilmiştir. Geçici ihracına karar verilen Doğan, her ne kadar kendisi hakkında verilen kararı saygıyla karşıladığını ve meclisteki oylamalarda partisiyle birlikte hareket edeceğini açıklamış (Hürriyet, 2010) olsa da bir sonraki dönemde milletvekili aday listesinde kendisine yer verilmemiştir.

Geçici ihraç yaptırımına başvurulması, partide lider egemenliğinin artmasına neden olabilmekte ve bu durum da parti içerisinde farklı fikirlerin dile getirilmesini engelleyebilme ihtimalinin mevcudiyetini göstermektedir. Ayrıca kanun koyucunun, hangi hâllerde parti üyelerinin geçici ihraç cezasına çarptırılacağını düzenlememiş olması siyasî partilerin tüzüklerinde bu yaptırım türüne ilişkin geniş düzenlemeler yapmalarına imkân vermekte ve bu durum parti içi demokrasi ilkesinin zedelenmesine neden olmaktadır.

1. 4. 3. Kesin İhraç Yaptırımı

Siyasî Partiler Kanunu'nun 53. maddesinde sayılan disiplin cezalarından birisi olan kesin ihraç yaptırımı, partilerin disiplin kurulları tarafından verilen bir karar neticesinde uygulanma imkânı bulur. Kanunun 53. maddesinin 5. fıkrasında, *“Bir partiye mensup milletvekilinin; o partinin Türkiye Büyük Millet Meclisi grubu üyeliğinden kesin olarak çıkarılması, partiden çıkarılmayı ve partiden kesin olarak çıkarılması da Türkiye Büyük Millet Meclisi parti grubu üyeliğinden çıkarılmayı gerektirir”* hükmüne yer verilmiştir. Partilerin disiplin kurullarının toplanabilmesi, üye tamsayısının en az üçte ikisinin hazır bulunması ile mümkün olup disiplin kurullarının kesin ihraç cezası verebilmesi, Siyasî Partiler Kanunu'nun 55. maddesinde üye tamsayısının çoğunluğunun bu yönde karar vermesine bağlanmıştır. Buna göre 11 kişiden oluşan bir disiplin kurulunun⁸, parti üyelerinden birisini partiden kesin olarak çıkarabilmesi için 6 üyenin bu yönde oy kullanması gerekmektedir. Böylesine önemli bir kararın salt çoğunluk ile alınabilmesi, bu yetkinin kötüye kullanılabilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle kesin ihraç yaptırımına ilişkin kararın nitelikli çoğunlukla alınmasının kanunlaştırılması yerinde olacaktır (Yanık, 2007a: s. 111).

Kanunun *“disiplin cezalarına itiraz”* başlığını taşıyan 57. maddesinde disiplin kurulları tarafından verilen kararlara ilişkin itiraz usulü gösterilmiştir: *“Hakkında partiden veya gruptan geçici veya kesin çıkarma cezası verilen parti üyesi, bu cezaya karşı disiplin kuruluna sevkeden organ veya merci veya disiplin*

---

⁸ Siyasî partilerin disiplin kurulları genellikle 9 ya da 11 kişiden oluşmaktadır.

kurulunun görev ve yetkisizliği veya alınan kararların kanuna, parti tüzüğüne ve içyönetmeliğe şekil ve usul bakımından aykırı bulunduğu iddiasıyla, parti itiraz yollarını kullandıktan sonra nihai karar niteliğindeki son karara karşı otuz gün içinde nihai kararı veren merciin bulunduğu yer asliye hukuk mahkemesine itiraz edebilir. Mahkeme bu itirazları, diğer işlerden önce ve en geç otuz gün içinde basit muhakeme usulüne göre inceleyerek karara bağlar, bu karar kesindir”.

Siyasî Partiler Kanunu’nda ayrıntılı olarak düzenlenen ve bir parti üyesinin yükselmesinin partiye bağlı olduğu yerlerde oldukça güçlü bir silah olarak kullanılan kesin ihraç yaptırımı (Turan, 1968: s. 94) ülkemizde sık sık başvurulmuş disiplin cezalarından birisidir. Siyasî Partiler Kanunu’nda hangi hâllerde kesin ihraç yaptırımına başvurulabileceği gösterilmemiş, bu konuda gerekli düzenlemelerin parti tüzüklerince yapılacağı hüküm altına alınmıştır. Kanun koyucunun kesin ihraç gerektiren hâlleri düzenlememiş olması, parti yönetimlerinin keyfî bir şekilde davranmalarına neden olabilmektedir. Kanun koyucunun bu yaptırım türüne ilişkin herhangi bir sınırlama öngörmemiş olması, parti yönetimlerinin kendilerine muhalif olan isimleri saf dışı etme amacına hizmet etmektedir. Ayrıca parti yönetimlerinin kesin ihraç yaptırımına sıklıkla başvuruyor olmaları, partilerin disiplinli yapılarını arttırmakta ve parti içi demokrasinin hayata geçirilmesini engellemektedir.

Kesin ihraç yaptırımı genellikle parti içerisindeki muhalif isimlerin partiden uzaklaştırılması amacıyla matuf bir silah olarak kullanılıyor olsa da bazı durumlarda bu amacın dışına çıkıldığı da gözlemlenmektedir. 2016 yılı içerisinde CHP’de yaşanan bir olay bu duruma verilebilecek bir örneği teşkil etmektedir: CHP Ankara milletvekili ve Parti Meclisi üyesi Aylin Nazlıaka’nın CHP’li bir milletvekili tarafından makam odasındaki Atatürk resminin indirildiğine dair iddiası ile parti içerisinde bir tartışma başlamıştır (Cumhuriyet, 2016). Bu olay üzerine CHP Parti Meclisi, Nazlıaka’nın kesin ihraç talebiyle YDK’ya sevkini görüşmek üzere parti genel merkezinde toplanmış ve Parti Meclisi kesin ihraç talebiyle Nazlıaka’yı YDK’ya sevk etmiştir (Milliyet, 2016).

Parlamentar sistem içerisinde, siyasî partilerin bütünlüğünde önemli bir rol oynayan parti disiplini uygulamaları arasında en ağır sonuçlara sahip olan kesin ihraç yaptırımının son çare olarak başvurulabilecek bir ceza olması gerekmektedir (Yanık, 2007a: s. 113). Fakat kesin ihraç yaptırımlarına sıklıkla başvuruluyor olması parti yönetimlerinin bu hususu pek de dikkate almadığını göstermektedir. Bu nedenle kesin ihraç kararına sıklıkla başvurulması parti içi demokrasinin işler kılınmasının önündeki en büyük engellerden birisini teşkil etmektedir.

1. 5. Kadın Kotası

Kadın kotası, “seçimlerde kadınlara tahsis edilen pay veya oran” olarak tanımlanabilir. Kadın kotası kavramı yerine zaman zaman “*cinsiyet kotası*” kavramı da kullanılmaktadır. Kota uygulamaları cinsiyet bazlı zayıf temsili arttırmayı amaçlamaktadır (Sitebölükbaşı, 2007: s. 15). Birçok demokratik devlet siyasal katılım açısından cins eşitliği konusu üzerinde durmaktadır. Cins eşitliğinin sağlanması açısından kota, bir pozitif ayrımcılık uygulamasıdır (Dinçkol, 2005: s. 103). Bu uygulamanın gündeme gelmesinde kadınlara seçme ve seçilme hakkının hukuken tanınmış olmasına rağmen kadınların bu haktan etkin bir şekilde faydalanamamış olmaları etkilidir (Küçük, 2015: s. 238). Siyasette cinsiyet kotası Türkiye’de ilk defa 1980 sonrasında gündeme gelmiştir. İlk gündeme geldiği zamanlarda sosyal demokrat partiler tarafından sahiplenilen kadın kotası, 2000’li yıllarda daha fazla konuşulmuştur (Cansun, 2012: s. 81-82). Kadınlara yönelik kota uygulamaları ile katılımın yükü kadınlara değil, bu süreci kontrol edenlerin üzerine yüklenmektedir (Altındal, 2007: s. 26).

Parti içi demokrasiyi etkileyen kota türleri milletvekili adaylığına ilişkin kota ve parlamentonun kendisi için yasal kota uygulamalarıdır. Bu kota türlerinin haricinde farklı kota türlerinden de bahsedilebilir. Kota düzenlemesi ile milletvekilliğine aday adaylığı başvurusu yapanların listeye girme ihtimalleri cinsiyetlerine göre farklılık gösterecektir. Dolayısıyla kota uygulamalarının seçimlerin eşitliği ilkesini ihlâl edeceği ve parti üyelerinin milletvekillerini belirlerken oylarını serbest bir şekilde kullanmalarının engelleneceği söylenebilir.

Kota uygulamasının kanun tarafından tanınması hâlinde kurumsal parti özgürlüğünün zedelenebilmesi ihtimali de doğacaktır. Fakat kota uygulamalarının kadınların temsilini arttırma işlevi görmesi, kota uygulamalarının parti içi demokrasiye aykırılık taşımadığı sonucuna varmayı gerektirmektedir (Küçük, 2015: s. 244-246).

Türkiye’de kanun koyucu Siyasî Partiler Kanunu’nda kadınlara yönelik kota uygulamasına yer vermemiştir. Siyasî partiler tüzüklerinde bazı düzenlemelere yer vermek suretiyle kadınların temsilini arttırmayı amaçlamışlardır. Bu yönde yapılan düzenlemelere CHP’nin uygulamaları örnek olarak verilebilir. CHP Tüzüğü’nün 61a maddesi “Cinsiyet Kotası” başlığını taşımaktadır. Tüzüğün bu maddesine göre milletvekili genel seçimlerinde merkez yoklamasıyla adayların belirlenmesinde en az %33 cinsiyet kotasının uygulanacağı hükme bağlanmıştır. Bu kota uygulamasını sadece milletvekili adaylarıyla sınırlı tutmayan CHP; Parti Meclisi, yerel teşkilatların yönetim organları, belediye meclisi üyelikleri ile kongre ve kurultay delegelerinin belirlenmesinde de kota uygulamalarına yer verileceğini belirtmiştir. CHP Tüzüğü’nün 61b maddesinde ise yukarıda sayılan birimlere seçilecek üyelerin tespitinde en az %10 gençlik kotası uygulanacağı hükme bağlanmıştır. Gençlik kotasından yararlanabilecek olanlar adaylık tarihi itibarıyla partinin gençlik kollarına üye olma şartına tâbi tutulmuşlardır (CHP Tüzüğü, 2016: s. 95-96).

1. 6. Adayların Tespiti

Partinin iç düzeni ile ilgili olan partiyi temsil edecek adayların belirlenmesi (Tanilli, 1981: s. 230), parti içi demokrasi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Seçimlerde aday olmak isteyenler, bir siyasî partiden adaylıklarını koyabilecekleri gibi herhangi bir siyasî partiye bağlı olmayarak da aday olabilirler (Küçük, 2015: s. 200). Bağımsız adayların seçilmesi genellikle partili adayların seçilmesine nazaran daha zordur. Örneğin 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan genel seçimlerde milletvekilliğine bağımsız adaylığını koyan isimlerden herhangi biri meclise girmeye hak kazanamamıştır.

Siyasî partilerin adayların tespitine ilişkin uyguladıkları yöntemin demokratikliği parti içi demokrasinin vazgeçilmez bir unsurudur. Çünkü adayların tespiti millî iradenin oluşumuna doğrudan etki etmektedir (Yanık, 2013: s. 170). Millî iradenin oluşumunda demokratik yöntemlerin kullanılması yasama organının hem meşruiyetini güçlendirecek hem de milletvekillerinin yasama işlemlerinde kendilerini seçenlerin taleplerini daha fazla dikkate almalarını sağlayacaktır.

Anayasa Mahkemesi tarafından verilen bir kararda, siyasî partilerin aday belirlenmesinin parti içi demokrasiyi doğrudan ilgilendirdiği vurgulanmıştır.⁹ Adayların belirlenmesi açısından demokratik kurallara riayet önemli olmakla birlikte adaylığın varlıklı kimselere özgü bir imtiyaz hâline getirildiği zaman zaman gözlemlenmektedir. Bu durumun doğuracağı birçok sakınca mevcuttur (Bosuter, 1969: s. 97-98). Varlıklı kimselerin aday listelerinde seçilecekleri yerlerde kendilerine yer bulması, yıllarca partiye emek veren üyelerin maddî imkânsızlık nedeniyle ya aday listesine girememelerine ya da seçilemeyecekleri yerlerden aday gösterilmelerine neden olmaktadır. Bu durum siyasî partiler içerisinde varlıklı kimselere avantaj sağlamak ve parti yönetimlerinin parti tabanının taleplerine değil, varlıklı üyelerin taleplerine karşılık vermeleri sonucunu doğurabilmektedir.

Siyasî partiler, adaylarını nasıl belirleyeceklerini tüzüklerine koydukları hükümlerle tespit etmektedirler. Türk siyasî partileri farklı aday belirleme yöntemleri kullanmaktadırlar. Bu yöntemler arasında teşkilat yoklaması, merkez yoklaması ve ön seçim yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemlere ilişkin açıklamalara ve karşılaşılan problemlere üçüncü bölümde yer verilmiştir.

2. DİĞER FAKTÖRLER

Parti disiplini ve parti içi demokrasi etkileyen ve hukukî nitelikte olmayan sosyal yapı, siyasî kültür, yönetsel yapı ve bürokrasi, ekonomik yapı, baskı grupları ve kamuoyu ile lider sultas faktörleri bu başlık altında incelenecektir.

---

⁹ Anayasa Mahkemesi, 9 Ekim 1987 tarih ve E. 1987/23, K. 1987/27 sayılı Karar, *RG*, 14 Ekim 1987, Sayı 19604.

2. 1. Sosyal Yapı

Sosyal değerler, siyasî partilerin disipline olan yatkınlıklarını etkileyen faktörlerden birisidir. Bir sosyal değerın siyasî partilerin sahip oldukları disiplin üzerindeki etkisi farklı toplumlarda farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin bir sosyal değer olarak “çevreye uyum”a İngiliz toplumuna nazaran Türk toplumunun daha çok önem verebileceği düşünülebilir. Bununla birlikte İngiliz partilerinin Türk partilerine nazaran disipline daha az yatkın olduklarını söyleyebilmek mümkün değildir. Benzer bir şekilde disiplini teşvik edici bir niteliği haiz bulunan bir sosyal değer olarak “uzlaşma”ya, pratik fikir ve çıkar alışverişi yapmakta beis görmeyen İngiliz toplumu oldukça yatkındır. Türk toplumu bakımından ise uzlaşma zaman zaman tutum değiştirmek ve taviz vermek gibi olumsuz anlamlar içeren yorumlara tâbi tutulabilir (Turan, 1968: s 99).

Sınıflar arasındaki kutuplaşma, parti tutarlığı ve disiplini üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Buradan hareketle sınıf kutuplaşması ile parti disiplini arasında genel bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılabilir. Örneğin 1850’lerden sonra İngiliz parti sisteminde kutuplaşmanın artması parti disiplininin kuvvetlenmesi ile sonuçlanmıştır (Özbudun, 1968: s. 155). Parti disiplininin kuvvetlenmesi ise parti içi demokrasinin azımsanmayacak ölçüde rafa kaldırılması sonucunu doğurabilir.

Sosyal yapının parti içi demokrasi üzerindeki etkisi, siyasî yapının sosyal yapının izdüşümü olmasıyla bağlantılıdır. Sosyal yapının siyasî yapıya yansımaları açısından parti içi demokrasi büyük bir rol oynamaktadır. Örneğin kadınların yeteri kadar siyasî yapıda kendilerine yer bulamamaları sosyal yapının siyasî yapıya tam mânâsıyla yansımadağını göstermektedir (Yanık, 2013: s. 133-134). Sosyal yapının siyasî yapıda karşılık bulması, siyasî katılımı arttıracak gibi parti içi demokrasi bakımından da olumlu sonuçlar doğuracaktır. Böylelikle farklı sosyal kesimlerin siyasî yapıda daha fazla temsil edilmesi ile demokrasinin partilerde yerleşmesi mümkün olacak ve partilerdeki disiplin uygulamaları önemli ölçüde azalacaktır.

2. 2. Siyasî Kültür

Sosyal süreçlerle yakından ilişkili olan siyasî kültür (Sitembölükbaşı, 1997: s. 252), bir ülkenin siyasî ve kültürel anlamda diğer ülkelerden farklılaşmasını sağlamaktadır. Siyasî kültür, bir toplumda yaşayan insanların siyasî olana ilişkin sahip oldukları değerleri, ritüelleri, sembolleri ve inançları bir bütün olarak ifade etmektedir (Okur Çakıcı, 2016: s. 9). Toplumun genel kültürünün bir parçası olan siyasî kültür, siyasî sistemlerin incelenmesindeki başlıca değişkenlerden birisini teşkil etmektedir (Özbudun, 1968: s. 162).

Siyasî partilerin disiplinli olmalarında siyasî kültür önemli bir role sahip bulunmaktadır. Bir toplumda, disiplinli olmanın gerekliliğine ve bu disiplinin meşruiyetine ilişkin var olan değer ve yargılar siyasî partileri disiplinli olmaya yöneltebilmektedir (Özcan ve Yanık, 2014: s. 133). Örneğin Alman toplumu için disiplinli olmak oldukça önemlidir. Almanya'da Ekonomi eski Bakanı Wolfgang Clement, disiplinsiz davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle 38 yıldır üyesi olduğu SPD'den ihraç edilmiştir. Clement'in partiden ihracına Hessen'deki eyalet seçimleri öncesinde SPD tarafından aday gösterilen Andrea Ypsilanti'nin enerji konusunda ortaya koyduğu görüşlerini eleştirmesi ve dolaylı olarak seçmenleri SPD'nin adayına oy vermemeye çağırması neden olmuştur. Kuzey Ren Vestfalya Eyalet parti tahkim komisyonu tarafından verilen bu karara ilişkin bu eyaletteki SPD teşkilatı başkanı, Clement'in parti içi dayanışmayı çığnemesinden dolayı tahkim komisyonunca ihraç kararı verildiğini ifade etmiştir (Deutsche Welle Türkçe, 2008).

Parti disiplini, siyaset felsefesi açısından ciddi itirazlarla karşılaşmamakta ve siyasî sistem içerisinde olağan bir durum olarak görülmekte olmasına rağmen, parti disiplinine uymayı sınırlayan bir siyasî kültür çevresinin varlığından söz edilmesi gerekmektedir. Bazı durumlarda parti liderleri, parti yönetiminin aldığı karara aykırı davranan üyelere hoşgörü ile yaklaşabilmekte, hatta bazen parti üyelerinin bazılarının parti yönetiminin kararına aykırı olarak oy kullanabilmesine bizzat müsaade edebilmektedirler (Turan, 1968: s. 99). Örneğin 2015 yılında İngiltere'de ana muhalefetteki İşçi Partisi, İngiltere'nin Suriye'de düzenlenen hava saldırılarına

katılması ile ilgili İngiliz Parlamentosu'nda yapılacak oylamaya ilişkin grup kararı almamış ve İşçi Partili milletvekilleri, Genel Başkan Jeremy Corbyn tarafından serbest bırakılmıştır (BBC Türkçe, 2015). Türk siyasî hayatında ise bu durumun tersi örneklerle sıklıkla karşılaşılabilmektedir. Örneğin 2000 yılında MHP Aksaray milletvekili ve Devlet Bakanı Sadi Somuncuoğlu cumhurbaşkanlığına aday olma kararı almış ve adaylık başvurusu yapmak için TBMM'ye geldiğinde MHP'li milletvekilleri tarafından kaba kuvvet kullanılması suretiyle engellenmeye çalışılmıştır. Bu olayın ardından Sadi Somuncuoğlu bakanlık görevinden alınmıştır. 2001 yılında ise bir diğer Devlet Bakanı Abdulhaluk Çay, somut hiçbir neden gösterilmeksizin bakanlık görevinden azledilmiştir (Özcan ve Yanık, 2014: s. 126-127).

Siyasî kültür, parti disiplini üzerinde olduğu gibi parti içi demokrasi ve merkeziyetçilik derecesinin belirlenmesinde de oldukça önemli bir role sahiptir. Bir toplumda siyasî kültürün gelişmesi, parti içi demokrasinin yerleşebilmesi açısından büyük bir öneme sahip bulunmaktadır (Özcan ve Yanık, 2014: s. 217). Demokratik siyasî sistemlerde bulunması gereken değerlerin ve kurumların varlığı, demokratik siyasî kültürün belirleyicisi olma görevini üstlenmektedir. Nitekim demokratik siyasî kültüre sahip olan bir toplumda, demokratik siyasî sistemin kurulup işletilebilmesi daha kolay olacaktır (Gülsoy, 2000: s. 85). Demokratik siyasî rejimin, demokratik siyasî kültür ile kurduğu ilişki, parti içi demokrasi bakımından da söz konusu olmaktadır. Toplumun demokrasiyi tam mânâsıyla benimsemesi hâlinde demokratik kurumsallaşma gerçekleşecek olup bu durum parti içi demokrasinin hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynayacaktır (Küçük, 2015: s. 334). Ayrıca bir rejimin demokratik olarak nitelenebilmesi için siyasî kurumsallaşma bir ön şart olarak düşünülebilir. Bu nedenle siyasî kurumsallaşmanın sağlanamadığı ülkelerde parti içi demokrasinin hayata geçirilmesinin mümkün olamayacağı sonucuna varmak gerekmektedir (Yanık, 2013: s. 121).

2. 3. Yönetmel Yapı ve Bürokrasi

Bürokrasi, demokrasi açısından bir ölçü niteliğine sahiptir. Bürokratik engellerin bulunduğu bir devlet yapısında büyük çapta demokratik engellerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Demokratik sistemlerin uygulandığı ülkelerdeki kurumlarda da güçlü bürokratikleşme eğilimlerinin bulunduğu söylenebilir. Demokratik sistemlerde bulunan kuralların ve kurumların işletilmesinin tabandan tavana olması gerektiği düşünüldüğünde tabanın (yönetilenlerin) taleplerinin tavana (yönetenlere) ulaşması demokratik bir hakkı ifade etmektedir. Tabanın taleplerinin tavana ulaşmaması hâlinde ortaya çıkması muhtemel kopukluğun giderilmesi bürokrasi eliyle mümkün olacaktır. Çünkü bürokrasinin görevi siyasî kararları uygulamaktır. Bu nedenle bürokratikleşmeden kaynaklı muhtemel sorunları çözmek için milleti temsil eden milletvekillerinin devreye girerek seçmen hizmetlerine yönelmesi gündeme gelmektedir. Nitekim milletvekilleri çoğu zaman mesailerini seçmen hizmetlerine ayırmakta ve seçmenlerin sorunlarıyla ilgilenmektedirler (Tuncay, 1996: s. 91-95).

Demokrasi açısından bir ölçü niteliğine sahip olan bürokrasinin ve bürokrasi ile sıkı bir ilişkiye sahip olan yönetmel yapının demokratik rejimlerin işleyişi üzerinde çok önemli etkileri bulunmaktadır. Demokratik devletlerde halk tarafından seçilen kimselerin yanında atanmış kimseler de bulunduğundan demokratik devletler bakımından bürokrasi önemli işlevlere sahip olmaktadır. Bürokrasinin oynadığı önemli roller, bürokrasi ile demokrasi arasında bir otorite sorununun doğmasına ve bu durumun demokrasiyi tehdit etmesine neden olmaktadır. Bürokrasiyi teşkil eden kimselerin halka karşı herhangi bir sorumluluğunun olmaması bürokrasinin, seçmenlerin siyasî katılım imkânlarını daraltması ya da yok etmesi ile sonuçlanmaktadır (Yanık, 2013: s. 130). Bürokrasinin, siyasî katılım imkânlarını daraltması ya da yok etmesi hâlinde parti içi demokrasi ilkesi büyük ölçüde zarar görmektedir.

2. 4. Ekonomik Yapı

Ekonomik koşullar, siyasî yapıyı etkilediği gibi siyasî koşullar da ekonomik yapıyı etkilemektedir. Siyasî düzenler, kendi yapılarına uygun düşen ekonomik düzenleri üretmektedirler. Ekonomik açıdan gelişmemiş olarak nitelenen ülkelerde görülmekte olan otoriter rejimler, demokrasinin kurumsallaşmasını engellemekte ve siyasî iktidarın bazı zengin sınıfların tekeline girmesine neden olabilmektedirler. Ayrıca gelir düzeyi yüksek olan kesimlerin siyasî rejim üzerindeki etkileri yadsınamaz bir gerçeği ifade etmektedir (Tuncay, 1996: s. 98).

Siyasî sistemler, kendilerini doğuran ortamdan etkilendikleri için siyasî yapının oluşmasında önemli katkılara sahip olan siyasî partilerin de bu durumdan etkilenmesi tabiidir (Gülsoy, 2000: s. 76). Siyasî yapının, ekonomik yapı üzerindeki etkisi düşünüldüğünde siyasî partilerin özellikle seçim dönemlerinde yaptıkları önemli miktarlardaki harcamalar gündeme gelmektedir. Bu harcamaların finanse edilmesinde siyasî partilerin kullandıkları gelir kaynakları arasında üyelik aidatı, özel bağışlar ve devlet yardımı yöntemleri sayılabilir.

Parti teşkilatlarının sahip oldukları malî güç ve parti faaliyetlerinde kullanılmak üzere finansman sağlamaları parti disiplini etkileyen önemli faktörler arasında bulunmaktadır (Yanık, 2013: s. 71). Parti finansmanının en demokratik ve meşru yolunu teşkil eden *üyelik aidatları*, siyasî partilerin klasik gelir kaynaklarından birisini teşkil etmektedir (Delice, 2016: s. 77). Üyelik aidatı, siyasî partiler tarafından parti üyelerinden belli aralıklarla alınmaktadır. Ülkemizde siyasî partilerin üye kayıtlarının sağlıklı bir şekilde tutulmuyor olması, üyelik aidatları vasıtasıyla partilerin finanse edilmesinin sınırlı bir düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Bu durum parti üyelerinin, partinin siyasî faaliyetlerine katılımını önemli ölçüde sınırlamaktadır. Parti üyelerinin siyasî katılımının sınırlanması, üyelerin parti kurullarının belirlenmesi başta olmak üzere parti içerisinde söz sahibi olmalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu etki, parti içi demokrasinin işler kılınmamasına neden olmaktadır.

Siyasî partilerin finanse edilmesinde kullanılan ikinci yöntem *özel bağışlardır*. Özel bağışların miktarlarında farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Bir kimse 1.000 TL bağış yapabileceği gibi 1.000.000 TL, hatta daha da fazla bağış yapabilir. Yasamayı etkilemenin etkin bir aracı olarak nitelenebilecek olan özel bağışlar, özellikle yüksek miktarlarda bağış yapanlar bakımından geleceğe dönük bir yatırım olarak görülmektedir (Delice, 2016: s. 80). Ayrıca siyasî partilere yüklü miktarlarda bağış yapanların milletvekili aday listelerinde seçilebilecekleri yerlere parti genel merkezleri tarafından yerleştirildikleri sıklıkla gözlemlenmektedir. Bu durum malî güce sahip kimselerin milletvekili adaylığı bakımından avantajlı duruma gelmesine yol açmaktadır. Finansal mânâda güçlü olanların avantajlı hâle gelmeleri parti içi demokrasi bakımından sakıncalı bir durumu ifade etmektedir. Malî güce sahip varlıklı kimselerin milletvekili aday listelerinin tepesine “paraşütle inmesi”, parti üyelerinin iradesinin dikkate alınmadığını göstermekte ve parti içi demokrasinin sağlanmasını engellemektedir.

Siyasî partilerin özel bağışlar vasıtasıyla seçim kampanyalarını yürütmeleri parti içi demokrasinin sağlanmasını engellediği gibi parti disiplinini de zayıflatmaktadır. Seçim kampanyasını bu şekilde yürüten adaylar, parti liderlerinden ziyade kendisini destekleyen menfaat gruplarına bağımlı hâle gelmektedirler (Özbudun, 1968: s. 115). Ayrıca bu durumda siyasî katılım önemli ölçüde azalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle Amerikan Federal Yüksek Mahkemesi, Buckley-Valeo kararında daha fazla adayın seçimlere katılabilmesi için özel bağışlara sınırlama getirilebileceğini kararlaştırmıştır. Amerikan Federal Yüksek Mahkemesi'nin verdiği bu kararda dayandığı argümanlar arasında seçmenlerin seçimlere eşit bir şekilde katılımlarının sağlanması ve yozlaşmanın önlenmesi de bulunmaktadır (Delice, 2016: s. 83). Nitekim birçok ülkede özel bağışlara ilişkin çeşitli sınırlamalar öngörülmüştür. Örneğin Almanya ve Avusturya'da siyasî partilerin özel şirketler ve kamu kurumu niteliğindeki kuruluşlardan bağış alabilmesi söz konusu değildir. Benzer bir şekilde Kanada'da da derneklerin ve sendikaların siyasî partilere bağış yapmaları yasaklanmıştır. ABD, Fransa ve Japonya'da ise bireylerin ve kurumların yapabilecekleri bağış miktarlarına ilişkin bir üst sınır

belirlenmiştir (Gençkaya, 2000: s. 156-157). Ülkemizde de Siyasî Partiler Kanunu'nun 66. maddesinde bazı kamu kurumları ve özel kurumların siyasî partilere bağışta bulunamayacakları hükme bağlanmıştır. Kanun koyucu aynı maddede, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, sendikalar, dernekler ve vakıfların siyasî partilere bağış yapabilmelerine imkân tanımıştır. Kanunda sayılan kurumların dışında kalan gerçek ve tüzel kişilerin yapacakları aynî veya nakdî bağışlara ilişkin aynı yıl içerisinde iki bin lirayı geçmeme şartı getirilmiştir. Ayrıca kanun koyucu, yabancı devletlerin, uluslararası kuruluşların, yabancı gerçek ve tüzel kişilerin siyasî partilere bağışta bulunamayacağını belirtmiştir.

Siyasî partilerin kendi içlerinde demokrasiyi gerçekleştirebilmeleri için malî yönden bağımsızlıklarını sağlamış olmalarının bir gerekliliği ifade ettiği açıktır. Bu yüzden siyasî partilere devlet yardımı yapılması gündeme gelmiştir (Yanık, 2013: s. 132). Sağlıklı ve işleyen bir demokrasi için seçimlerin kamu tarafından finanse edilmesi çok büyük bir öneme sahip bulunmaktadır. John Rawls, kamunun siyaseti finanse etme zorunluluğunun olduğunu ifade etmiş ve sağduyulu kamusal siyasetin kamusal finansmandan geçeceğini belirtmiştir. Bu nedenle siyasî partilerin devlet tarafından finanse edilmesi, demokrasinin finanse edilmesi olarak görülmektedir (Aktaran: Delice, 2016: s. 73-74). Nitekim siyasî partilere *devlet yardımı* yapılması yöntemi birçok ülkede uygulanmaktadır. Siyasî partilere devlet yardımı yapılmasının gerekçeleri arasında siyasî partilerin demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olması ve siyasî partilerin malî bakımdan güçlü kimselerin etkisinden ve yolsuzluklardan kurtarılması amacı bulunmaktadır (Uzun, 2014: s. 12-13).

Siyasî partilere hazine yardımı, partilerin düzenli finansmanlarının ana kaynaklarından birisini teşkil etmektedir (Gençkaya vd., 2016: s. 17). Anayasa koyucunun siyasî partilere hazineden yardım yapılabilmesine imkân tanınması ilke olarak yerindedir. Fakat bu düzenlemede herhangi bir üst sınırın öngörülmemiş olması ölçünün kaçırılmasına neden olabilme ihtimalini taşımaktadır. Nitekim Alman Anayasa Mahkemesi tarafından verilen bir kararda da bu duruma vurgu yapılmıştır (Sağlam, 1999: s. 91).

Siyasî partilere devlet yardımı, 1995 yılında yapılan değişikliklerle anayasal güvenceye kavuşturulmuştur. Siyasî Partiler Kanunu'nun "devletçe yardım" başlığını taşıyan Ek 1. maddesine göre, "Milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların %3'ünden fazlasını alan siyasi partilere de Devlet yardımı yapılır". Kanunun bu hükmü 2014 yılında değiştirilmeden önce siyasî partilerin devlet yardımından yararlanabilmesi için, yapılan son genel seçimlerde en az %7 oranında oy alması gerekmekteydi. Yapılan bu değişikliğin adayların tespitinde zenginliğin bir ölçüt olarak kullanılması durumunu önemli ölçüde etkileyeceği açıktır. Fakat bu durum devlet yardımı alan siyasî partilerde de partiye yüksek miktarlarda malî yardımda bulunan isimlerin seçilebilecekleri yerlerden aday olarak gösterilmesini engellemeyecektir.

Siyasî Partiler Kanunu'nun son genel seçimlerde %3 ve üzeri oranında oy alan partilere devlet yardımı yapılacağına ilişkin düzenlemesi Batılı ülkelerdeki örneklere yakındır (Uzun, 2014: s. 24). Siyasî partilerin devlet yardımından faydalanabilmesi için %3 oranında oy almaları gerekliliği, milletvekili seçim barajının %10 olarak uygulanmaya devam ediyor olmasından dolayı demokrasinin yerleşmesi bakımından kalıcı sonuçlar doğurmayacaktır (Gençkaya vd., 2016: s. 8). Bu açıklamalardan hareketle siyasî partilerin hazine yardımı almasının iki farklı sonuç doğurabilme ihtimaline sahip olduğu söylenebilir: Siyasî partiler, devlet yardımı sayesinde seçim kampanyalarını finanse edebilme imkânına sahip olduklarından adayların tespitinde zenginlik bir ölçüt olmaktan çıkabilecektir. Bununla birlikte siyasî partilerin devlet yardımından yararlanmaları karşısında üyelik aidatları parti gelirleri bakımından küçük bir orana tekâbül edeceğinden üyelerin, partinin karar alma süreçlerine katılımını azaltabilme potansiyeline sahip olabilecektir.

Parti içi demokrasi açısından ekonomik yapının etkisi, yukarıda da anlatıldığı üzere, özellikle seçim dönemlerinde adayların tespit edilmesi esnasında kendisini göstermektedir (Tuncay, 1996: s. 106). Milletvekili ya da belediye başkan adayı olmak için çaba gösteren aday adayları, amaçlarına ulaşabilmek için çeşitli propaganda araçlarını kullanmaktadırlar. Bu araçların kullanılmasında belli

maliyetler ortaya çıkmakta ve maliyetler aday adaylarının kendileri tarafından karşılanmaktadır. Aday adayları genellikle broşür ve afiş hazırlama gibi meslekî desteği gerektirecek yöntemleri kullanmaktadırlar (Küçük, 2015: s. 235). Ayrıca siyasî partilerin çoğu, aday adaylığı başvurusu yapanlardan bir miktar ücret almaktadır. Siyasî partilerin aday adaylığı başvurusunda aldıkları “adaylık başvurusu ücreti”nin miktarına ilişkin kanun koyucu herhangi bir sınırlandırma öngörmemiştir. Ayrıca adaylık başvurusunda bulunanlardan ücret alan partilerin aldıkları ücretin miktarı da farklılık göstermektedir.

Seçim kampanyalarında ihtiyaç duyulan kaynakların adayların kendi servetlerinden karşılanması parti disiplinini zayıflatan finansman sağlama yöntemleri arasında sayılmaktadır (Özbudun, 1968: s. 115). Çünkü bu durumda adaylar kendilerini parti yönetimine karşı sorumlu hissetmemektedirler. Bu nedenle adayların kendi servetlerinden yaptıkları harcamalarla partilerinin seçim kampanyalarına malî destek sağlamaları, seçilmeleri hâlinde yaptıkları harcamaları gündemlerinde tutmalarına neden olmaktadır. Bu durum da ilgili kişilerin parti yönetimine karşı daha disiplinsiz hareket edebilmelerine neden olabilmektedir.

2. 5. Baskı Grupları ve Kamuoyu

“Baskı grupları, ortak menfaatler etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasal otoriteler üzerinde etki yapmaya çalışan örgütlenmiş gruplar” olarak tanımlanabilir” (Kapani, 2011: s. 212). Baskı grupları sürekli baskı yapmak suretiyle siyasî karar organlarının kendi istedikleri yönde kararlar almalarını sağlamayı amaçlamaktadırlar. İktidar olmayı amaçlayan siyasî partilerden bu bakımdan ayrılan baskı gruplarının tek uğraş alanını siyaset oluşturmamaktadır. Halbuki siyasî partilerin esas uğraş alanını siyaset teşkil etmektedir. Ayrıca baskı grupları belirli ve dar menfaatlerin etrafında toplanmış olan kimselerden teşekkül ederken, siyasî partilerde birbirinden farklı menfaatlerin temsilcileri bir arada bulunmakta ve bu kimseler hep birlikte faaliyetlerde bulunmaktadırlar (Özer, 1996: s. 534-535).

Herhangi bir konu hakkında toplumun konuya ilişkin görüşünü ifade eden *kamuoyu* ise, baskı gruplarının siyasî iktidarı etkileme yöntemleri arasında bulunmaktadır. Medya, kamuoyu oluşturulmasında önemli bir göreve sahiptir. Bu açıdan medya, parti içi demokrasiyi de önemli ölçüde etkilemektedir. Siyasî partilerin aldığı bazı kararlara ya da eylemlere karşı toplumda oluşan tepki ve duyarlılık medya sayesinde gündemde kendisine yer bulmaktadır. Siyasî partilerin kamuoyunda oluşan bu hassasiyetleri göz önünde bulundurmaları zorunludur. Söz konusu hassasiyetleri dikkate almayan siyasî partiler, üyelerinin ve seçmenlerinin desteğini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu açıdan baskı gruplarının ve kamuoyunun parti içi demokrasinin hayata geçirilmesi bakımından olumlu katkılarda bulunduğu söylenebilir. Ancak baskı gruplarının hukuk dışı yolları kullanmak suretiyle siyasî partilere baskı yapması, partilerin demokratik iç düzenlerini tehdit eder ve partinin iradesini belirleyecek boyuta ulaşırsa partilerin demokratik karar alma mekanizmaları bozulacaktır (Yanık, 2013: s. 122-123). Partilerin demokratik karar alma mekanizmalarının bozulması, parti yönetimlerinin keyfi davranışlarda bulunmalarına neden olabilecek ve bu keyfi davranışlar parti üyelerine karşı disiplin yaptırımlarına haksız yere başvurulması sonucunu doğurabilecektir.

Baskı gruplarına üye kimselerin siyasî partilere üye olması ve hatta parti teşkilatlarında görev alması parti içi demokrasinin boyutlarını genişletecek bir niteliğe sahiptir. Çünkü baskı gruplarının kazandıkları tecrübeler bu şekilde partilere aktarılmakta ve böylelikle baskı grupları partilerin karar alma süreçlerine dâhil edilmektedirler (Tuncay, 1996: s. 129). Siyasî partiler oylarını azamîleştirmek için baskı gruplarına mensup bazı isimlere aday listelerinde yer vermektedirler. Baskı gruplarına mensup kimselerin siyasî partiler tarafından aday olarak gösterilmesi, partilerin baskı gruplarına mensup kitlelerce desteklenmesi ve böylelikle partilerin farklı toplum kesimlerinden oy alması imkânını sağlamaktadır. Aynı zamanda bu durum baskı gruplarının taleplerinin siyasî arenaya taşınması sonucunu da doğuracaktır. Fakat bu noktada baskı gruplarının partinin karar alma mekanizması üzerindeki etkisinin sınırlı kalması parti içi demokrasinin sağlanması bakımından

önem kazanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere baskı gruplarının partilerin karar alma mekanizmaları üzerinde hâkimiyet kurması sadece baskı gruplarının menfaatlerinin korunmasına hizmet edecektir. Bu durum da parti üyelerinin iradesinin yok sayılması neticesini doğurabileceği gibi partilerin farklı toplum kesimlerine ulaşmasının önünde büyük bir engel oluşturma potansiyeline de sahip olabilecektir.

2. 6. Lider Sultası

Demokratik kurumlar bakımından özel bir öneme sahip olan liderlerin tutum ve davranışları birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların nedenleri arasında liderlerin sahip olduğu siyasî kültürün, eğitim düzeyinin ve ekonomik imkânların farklı olması bulunmaktadır (Tuncay, 1996: s. 73). Liderlerin kitleleri peşinden sürüklemesine ve kitlelere yön verebilmesine imkân sağlayan kişisel üstün niteliklerinin bulunması olarak tanımlanan “karizmatik liderlik”, parti liderlerini geniş halk kitlelerinden farklı kılmaktadır (Küçük, 2015: s. 355). Liderler sahip oldukları karizma sayesinde partileri üzerinde hâkimiyet tesis edebilmekte ve bu durum hem parti disiplinini hem de parti içi demokrasiyi etkileyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Siyasî partilerde liderlik birçok bakımdan diğer teşkilatlı yapılardan ayrılmakta ve bu teşkilatlı yapılara göre daha büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle parti liderlerinin karizmatik kişilikleri, partilerinin büyümesinde ve başarıya ulaşmasında büyük bir etkiye sahip bulunmaktadır (Tuncay, 1996: s. 184). Karizmatik kişiliğe sahip bir parti lideri, karizması sayesinde kendisini seçen üyelerin önemli bir kısmının desteğini muhafaza etmeyi başaracaktır. Bu durum parti içi iktidarın kişiselleşmesi sonucunu doğurabilmektedir. Parti üyeleri, parti içi iktidarın kişiselleşmesi karşısında genellikle sistematik bir muhalefet içerisine girmemektedirler. Çoğu zaman parti üyeleri, liderin karizmasını kullanmak suretiyle partilerine oy istemekte ve böylelikle partilerini iktidara getirmeye çalışmaktadırlar (Küçük, 2015: s. 354-355). Ayrıca siyasî partilerin milletvekili, belediye başkanı ve belediye meclis üyesi adaylarının parti liderleri tarafından belirleniyor olması lider

egemenliğinin güçlenmesine hizmet etmektedir. Dolayısıyla bu durumda parti içi demokrasi zayıflamaktadır (Çağatay ve Çakır, 2014: s. 35). Lider hâkimiyetinin bu şekilde parti içerisinde güçlenmesi karşısında partili milletvekili ve belediye başkanlarının disiplinsiz davranışlarının cezalandırılacağı kuvvetli bir ihtimali oluşturduğundan partilerin disiplinli yapılarının artması söz konusu olacaktır. Bu durum parti içerisinde farklı fikirlerin dile getirilebilmesinin önündeki büyük bir engeli teşkil etmektedir. Dolayısıyla farklı fikir beyanında bulunan parti üyelerinin parti disiplin kurulları tarafından cezalandırılmaları lider hâkimiyetinin doğal bir sonucu olarak nitelenebilecektir.

Partileri üzerinde hâkimiyet kuran liderlerin sahip oldukları bu güç, otoriter anlayışın partilerde varlığını devam ettirdiğini göstermektedir (Çağlayan ve Çakır, 2014: s. 32). Duverger'ye göre (1974: s. 210) parti liderliğinin oligarşik biçim alma eğiliminde olması liderliğin doğasında bulunmaktadır. Ayrıca Robert Michels, “teşkilât; seçilenlerin seçenler, vazifelendirilenlerin vazifelendirenler, delegelerin onları tayin edenler üzerinde kurdukları hâkimiyetin anası” olarak tanımladığı “oligarşinin demir kanunu”na bütün partilerin kaçınılmaz olarak tâbi olduklarını ifade etmektedir (Aktaran: Bosuter, 1969: s. 10-11).

Her ne kadar yukarıda lider egemenliğinden bahsedilmiş olsa da, “parti liderleri”, sadece partilerin genel başkanlarından oluşmamaktadır. Bir siyasî parti içerisinde partinin lideri konumundaki kişi, genel başkan olabileceği gibi genel başkanın dışında herhangi bir kimse de olabilir. Ayrıca bir siyasî partiye liderlik edenlerin tek bir kişiden oluştuğunu söylemek isabetli olmayacaktır. Nitekim siyasî partilerde özellikle adayların belirlenmesi ve parti teşkilatlarının istenen şekilde düzenlenmesini sağlayan “a takımı” niteliğindeki kadrolar parti liderlerini ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle *parti profesyonelliği* kavramı ile ifade edilebilecek olan lider kadrosu içerisinde bulunan ya da lider kadrosu ile yakın mesai yapma imkânına sahip olan ve özellikle partinin mevcut ideolojisinin ve parti yönetiminin korunmasına hizmet eden kişiler gündeme gelmektedir.

Parti profesyonelleri, genellikle parti genel merkezinde görev yapan ve genel merkez tarafından finanse edilen kişilerdir. Parti profesyonelleri, özellikle partinin mahallî teşkilatlarıyla kurdukları sıkı ilişkiler vasıtasıyla parti yönetimine karşı oluşması muhtemel muhalif hareketlerin önlenmesinde önemli vazifeler yapmaktadırlar. Genellikle partinin amaçlarının gerçekleşmesi yönünde önemli faaliyetler yürüten parti profesyonelleri, buldukları konum itibarıyla partideki değişim taleplerinin karşısında duvar olmaktadır. Çünkü partide gerçekleşmesi muhtemel değişim ile birlikte parti profesyonelleri işlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır. Bu nedenle parti profesyonellerinin söz konusu tavırlarının profesyonelliklerinden kaynaklandığı kolaylıkla söylenebilir. Parti profesyonelleri, partinin bütünlüğünün ve disiplininin sağlanmasına yardım etmekte, fakat parti profesyonellerinin disiplinin boyutlarını genişletmesi parti içi demokrasinin hayata geçirilmesi bakımından büyük bir handikapa neden olmaktadır.

Türk siyasî hayatı açısından parti genel başkanlarının değişmesinin zor olması parti içerisinde liderlerin kurdukları hâkimiyetin açık bir göstergesidir. Bu durumun ortaya çıkmasında tek parti döneminin lider egemenliğine dayanan parti anlayışının bugünlere aktarılması bulunmaktadır. CHP'den ayrılanlar tarafından kurulan Demokrat Parti örneğinde bu durumu gözlemlemek mümkündür. Turan'a göre Demokrat Parti'nin, "güçlü bir toplumsal hareketin yaygın katılımcı bir mücadelesinin ürünü olmaması, partinin kolaylıkla lider egemenliğine girmesine, liderin mevkiinin sorgulanmadan benimsenmesine, dolayısıyla lider yenilenmesinin gündeme girmemesine" neden olmuştur. Örneğin 1972 yılında yapılan kurultayla 23 yıldır CHP'de genel başkanlık vazifesini yürüten İsmet İnönü'yü yenerek genel başkanlığa seçilen Bülent Ecevit'in "Genel Başkan Sayın İnönü'nün kendi kişiliğine bağlı hukuk üstü, tüzük üstü yetkileri bulunduğunu biliriz ve kabul ederiz. Bu CHP'nin bir geleneğidir, bir gerçeğidir. CHP'nin yazılı olmayan hukukunun gereğidir. CHP gibi bir lider partisinde böyle durumlar doğal sayılabilir" şeklindeki açıklamaları lider egemenliğinin ne denli güçlü olduğunu göstermektedir (Turan, 2011: s. 4-5,8). Liderlerin parti üzerindeki egemenliğinin anlaşılabilmesinde Türkiye'de liderlerin partilerden daha fazla tanındığı gerçeğinin hatırlanması

yardımcı olabilecektir (Zariç, 2011: s. 104). Örneğin her ne kadar güçlü bir lider profili çizmiş olmamasına rağmen Hüsamettin Cindoruk'un genel başkanlığında kurulan "Demokratik Türkiye Partisi"nin halk tarafından ismi dahi hatırlanmamakta, hatta çoğu kimse bu parti hakkında partinin logosundan hareketle "Cindoruk'un şemsiye partisi" ifadesini kullanmaktadır.

Yukarıda anlatıldığı üzere, lider egemenliğine dayanan bir parti yapısı ile oligarşik eğilimlerin yönetime yansımalarının Anayasa'da kabul edilen parti içi demokrasi ilkesine aykırılık teşkil ettiği sonucuna varmak gerekmektedir. Çünkü lider egemenliği altında bulunan bir partinin halka verdiği demokratik temsil sözüne uygun davranabilmesi mümkün gözükmemektedir (Aliefendioğlu, 1999: s. 107). Bu açıklamalardan hareketle lider sultanı, ülkenin demokrasi kültüründeki eksikliğin bir göstergesi olarak nitelenebilecek olup (Sağlam, 1999: s. 147) lider sultanının disiplin uygulamalarını arttırdığı ve parti içi demokrasi ilkesini zedelediği söylenebilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SİYASÎ PARTİLER KANUNU ÇERÇEVESİNDE
PARTİ DİSİPLİNİ VE PARTİ İÇİ DEMOKRASİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. PARTİ KURULLARININ BELİRLENMESİ

Bir siyasî partinin iktidar olabilmesi için milletvekilliği genel seçimlerine katılması ve seçimlerde başarılı olması gerekmektedir. Bir siyasî partinin seçimlere katılabilmesi için ise Siyasî Partiler Kanunu'nda oy verme işleminin yapılacağı günden en az altı ay önce illerin en az yarısında teşkilatlanması gerektiği belirtilmiştir. Siyasî partiler açısından oldukça önemli olan teşkilatlar, genel merkez teşkilatları ve mahallî teşkilatlardan oluşmaktadır. Bu nedenle “genel merkez yönetimleri” ve “mahallî teşkilat yönetimleri” ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

1. 1. Genel Merkez Yönetimleri

1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun “partilerin genel merkez teşkilatı” başlığını taşıyan 13. maddesi, “*Siyasi partilerin merkez organları büyük kongre, genel başkan ile diğer karar, yönetim, icra ve disiplin organlarından ibarettir*” hükmüne yer vermiştir. Kanunun bu düzenlemesinden hareketle bu başlık altında “büyük kongre veya kurultay”ın nasıl toplandığı, “merkez karar yönetim kurulu veya genel idare kurulu” ve “genel başkan”ın nasıl belirlendiği üzerinde durulacaktır.

1. 1. 1. Büyük Kongre veya Kurultay

Siyasî Partiler Kanunu'nun partilerin merkez organları içerisinde saydığı ilk organ “büyük kongre”dir. Kanun 14. maddesinde büyük kongreyi “siyasî partinin en yüksek organı” olarak nitelemekte ve büyük kongrenin seçilmiş ve tabîi üyelerden oluştuğunu belirtmektedir. Kanun, büyük kongrenin seçilmiş üyelerinin sayısının TBMM üye tamsayısının iki katını geçemeyeceğini ifade etmektedir. Büyük

kongrenin seçilmiş delegeleri, il kongreleri tarafından seçilen üyelere oluşmakta ve bu delegeler parti tüzüklerinde belirtilen usullerle belirlenmektedirler. Büyük kongrenin tabî üyeleri ise genel başkan, merkez karar ve yönetim kurulu üyeleri, merkez disiplin kurulu üyeleri, partiye üye bakanlar ve milletvekilleri ile seçilmiş üyelerin %15'inden fazla olmaması ve parti üyeliklerinin devam etmesi şartıyla kurucular kurulu üyelerinden oluşmaktadır. Kanunun saydığı bu kimselerin ayrıca il kongreleri tarafından delege olarak seçilmelerine gerek bulunmamaktadır.

Kanun koyucu, bir siyasî partinin tüzel kişilik kazanmasından itibaren iki yıl içerisinde büyük kongreyi toplaması gerektiğini ve büyük kongre ilk toplantısını yapana kadar büyük kongrenin yetkilerinin kurucular kurulu tarafından kullanılacağını hükme bağlamıştır. Kurucular kurulu; partinin kurucu üyeleri, genel başkanı, parti kurucusu olmak için kanunda öngörülen şartları taşıyan merkez karar ve yönetim kurulu ve merkez disiplin kurulu üyelerinden oluşmaktadır.

Büyük kongre, üye tamsayısının salt çoğunluğu ile toplanır. İlk çağrıda toplantı yeter sayısına ulaşılamazsa ikinci çağrıda toplantı yeter sayısı aranmaz. Kanunun 29. maddesi, partilerin tüzüklerinde yapacakları düzenlemeler ile büyük kongrenin ilk toplantısı bakımından toplantı yeter sayısının azaltılabileceğini belirtmiştir. Çünkü büyük kongrenin ikinci toplantısı için herhangi bir çoğunluk aramamıştır. Kanunun 109. maddesinde, büyük kongre tarafından partinin kapanmasına ilişkin karar alınabilmesi toplantı yeter sayısının parti tüzüğünde düzenlenmesi şartına bağlanmıştır. Böyle önemli bir kararın alınmasında esas alınacak olan toplantı yeter sayısının azaltılması değil, yükseltilmesi gerekmektedir (Kanadoğlu, 2010: s. 154). Siyasî Partiler Kanunu, kanunda ve tüzükte nitelikli bir çoğunluk öngörülme hâllerde büyük kongrelerin salt çoğunlukla karar alabileceğini düzenlemiştir.

Siyasî Partiler Kanunu, siyasî partilerin en yüksek organı olan büyük kongrelere çok önemli yetkiler vermiştir. Bu yetkiler arasında parti genel başkanının, merkez karar ve yönetim kurulunun ve merkez disiplin kurulunun seçilmesi de bulunmaktadır. Söz konusu bu organları belirleyecek olan seçimlerin gizli oyla

yapılacağı kanun koyucu tarafından kayıt altına almıştır. Büyük kongrelerin görevleri arasında partilerin tüzük ve programlarında değişiklik yapılmasına karar verilmesi de bulunmaktadır. Partilerin iç işleyişini ilgilendiren parti tüzüklerinin yapım sürecine böylelikle delegeler de dâhil olma imkânına sahip olmaktadırlar. Delegelerin parti tüzüğünün yapımı sürecine katılması parti içi demokrasinin hayata geçirilmesi bakımından önem taşıyor olsa da genellikle parti yönetimleri istedikleri tüzük değişikliklerini büyük kongre delegelerine sunmakta ve onlardan onay almaktadırlar. Bu durum büyük kongre delegelerinin iradelerini sağlıklı bir şekilde ortaya koymalarına engel olmaktadır.

Kanunun büyük kongrelere tanıdığı diğer görevler ise şu şekildedir: Partinin gelir-gider kesin hesabını kabul etmek ve merkez karar ve yönetim kurulununun ibrasına karar vermek, kanunun belirttiği konularda temenni kararları veya bağlayıcı kararlar almak, kanunda ya da tüzükte belirtilen konuları karara bağlamak, partinin başka bir partiyle birleşmesine veya kapanmasına karar vererek hukukî varlığını sona erdirmek ve bu durumlarda partiye ait malların tasfiye veya intikalinin nasıl yapılacağına karar vermek.

Siyasî Partiler Kanunu'nun 14. maddesinin 6. fıkrası, büyük kongrelerin toplanma usulünü düzenlemiştir. Kanun koyucu büyük kongrelerin hangi süreler içerisinde toplanacağına parti tüzüklerince düzenlenmesine imkân tanımıştır. Fakat kanun koyucu, büyük kongrelerin toplanma süresine ilişkin iki yıllık alt sınır ve üç yıllık üst sınır tespit ederek parti tüzüklerini bu konuda sınırlandırmıştır. Kanunda belirtilen bu süreler içerisinde büyük kongrelerin toplanması “olağan toplantı” usulüdür. Kanun aynı fıkra hükmünde büyük kongrelerin “olağanüstü toplantı” usulünü de göstermiştir.

Büyük kongrelerin olağanüstü toplanabilmesi için ilk ihtimali genel başkanın olağanüstü büyük kongrenin toplanmasına gerek duyması oluştururken, ikinci ihtimali merkez karar ve yönetim kurulunun bu yönde bir gereklilik olduğuna ilişkin karar vermesi oluşturmaktadır. Kanun koyucu üçüncü ihtimal olarak büyük kongre delegelerinin en az beşte birinin yazılı istemi ile olağanüstü büyük kongrenin

toplanabileceğini hükme bağlamıştır. Kanun koyucu bu üç durumdan herhangi birisinin varlığı hâlinde olağanüstü büyük kongrenin yapılacağını belirtmektedir.

Genel başkanın olağanüstü büyük kongreyi toplantıya çağırması, genellikle parti içi muhalefeti hazırlıksız yakalama niyetinden kaynaklanmaktadır. Bu duruma CHP'nin 2005 yılında yapılan 13. Olağanüstü Kurultayı örnek olarak verilebilir. 13. Olağanüstü Kurultay öncesi CHP'de genel başkanlığa aday olması beklenen Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül YDK'ya sevk edilmiş, fakat YDK Sarıgül'ün ihraç edilmemesi yönünde oyçokluğuyla karar vermiştir. YDK tarafından verilen bu karar üzerine CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, genel başkanlık dâhil parti organlarının yeniden belirlenmesi için CHP Tüzüğü'nün ilgili maddeleri uyarınca olağanüstü kurultayı toplantıya çağıracağını açıklamıştır (Sabah Gazetesi, 2005). Bu açıklamadan yaklaşık bir hafta sonra da rüşvet iddialarında adı geçen iki YDK üyesi disipline sevk edilmiştir (NTV, 2005). 13. Olağanüstü Kurultay'da Baykal'ın yeniden genel başkanlığa seçilmesi ve parti yönetim kurullarında Baykal ve ekibinin ağırlıkta olması Sarıgül'ün ihracını tekrar gündeme getirmiş ve YDK yaptığı toplantı sonucunda oybirliği ile Sarıgül'ün ihracına karar vermiştir (Hürriyet, 2005).

Kanun koyucunun büyük kongrelerin olağanüstü toplantıya çağırılmasına ilişkin düzenlediği diğer bir yöntem olan delegelerin en az beşte birinin yazılı istemde bulunması yöntemi, parti üyelerinin siyasî katılma haklarını kullanabilmelerine imkân sağlamakta ve parti üyelerinin bu haklarını koruma altına almaktadır (Kanadoğlu, 2010: s. 147-148). Büyük kongrelerin olağanüstü toplantıya çağrılabilmesi için gerekli olan delegelerin "en az beşte bir"inin yazılı istemi şartının parti tüzükleri ile azaltılabilmesi mümkünken, bu nisabın parti tüzükleri aracılığıyla arttırılabilmesi söz konusu değildir. Kongre hangi gündem ile toplantıya çağrılırsa çağrılınsın, olağanüstü büyük kongrenin toplanabilmesi için kanunun belirttiği nisap miktarının sağlanmış olması gerekmektedir. Parti tüzüklerinin bu nisap miktarını arttırmaya dönük düzenlemeleri, kanunun öngörmediği bir sonucun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Ayrıca böyle bir durumun söz konusu olması, parti içerisinde sayıca azınlıkta kalan delegelere tanınan bir hakkın sınırlandırıldığı sonucuna varmayı gerektirecektir (Küçük, 2015: s. 383).

Türkiye’de son yıllarda siyasî partilerin içerisindeki muhalifler büyük kongre delegelerinden topladıkları imzalarla büyük kongreyi olağanüstü toplantıya çağırmaya çalışmışlardır. Kimi zaman tüzük değişikliği gündemiyle, kimi zamansa genel başkan veya merkez karar ve yönetim kurulunun seçilmesi gündemiyle olağanüstü toplantının yapılmasına çalışan parti içi muhalefet, bazen amacına ulaşabilmiş bazense başarılı olamamıştır. Özellikle 2010 yılında Saadet Partisi’nde yaşanan süreç bu açıdan oldukça dikkat çekicidir.

11 Temmuz 2010 tarihinde toplanan Saadet Partisi 4. Olağanüstü Kongresi sonrası parti yönetimine muhalif delegeler olağanüstü büyük kongrenin toplanması talebinde bulunmuşlardır. 650 delegenin talebini içeren noter onaylı dilekçeler toplu olarak, 150 delegenin noter onaylı talebi de münferit olarak parti genel merkezine sunulmuş, fakat parti yönetimi 33 delegenin imzasını geri çektiğini ifade ederek nisap miktarına ulaşamadığı gerekçesiyle bu talebi reddetmiştir. Saadet Partisi Genel İdare Kurulu tarafından verilen bu karar sonrasında partinin kurucular kurulu üyesi ve büyük kongre delegesi Muhammet Polat tarafından “olağanüstü büyük kongre çağrısı için görevlendirme talebi” ile Ankara 10. Sulh Hukuk Mahkemesi’nde dava açılmıştır.¹⁰ Ankara 10. Sulh Hukuk Mahkemesi, olağanüstü kongre talebinde bulunan 650 delegenin 8’inin imzalar genel merkeze teslim edilmeden önce, 25 delegenin ise imzalar parti genel merkezine ulaştırıldıktan sonra imzalarını çektiğini tespit etmiştir. Anayasa Mahkemesi’nde CHP hakkında açılan bir davada¹¹ parti

---

¹⁰ Ankara 10. Sulh Hukuk Mahkemesi, 22 Eylül 2010 tarih ve E. 2010/1751, K. 2010/2066 sayılı Karar.

¹¹ CHP’de 348 kurultay delegesi, tüzük değişikliği talebiyle kurultayı olağanüstü toplantıya çağırılmış, fakat daha sonra 78 delege bu taleplerinden vazgeçtiklerini beyan etmiştir. Partinin genel başkanı tarafından tüzüğün kendisine verdiği yetkiye dayanılarak kurultay olağanüstü toplantıya çağırılmış olsa da tüzük değişikliği talebi gündeme alınmamıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, gerekli koşullar olduğu hâlde kurultayın olağanüstü toplantıya çağırılmaması nedeniyle Anayasa Mahkemesi’nden CHP’ye ihtar verilmesini talep etmiştir. Anayasa Mahkemesi yaptığı değerlendirmede, kurultayın olağanüstü toplantıya çağırılmasından vazgeçen delegelerin nisap miktarına etkisi üzerinde durmuştur. Mahkeme verdiği kararda “belirlenen sürede oluşan istem, yenilik doğurucu olduğundan sonraki vazgeçmelerin hukuken geçerli olduğunun kabul edilemeyeceği” ve “bu nedenle, belirli süreden sonra gerçekleşen vazgeçmelerle beşte bir oranın altına düşülmesi halinde, toplu karar biçimindeki sonucun önceden doğmuş olması ve bağlayıcı olan özelliği nedeniyle parti yönetiminin Genel Kurulu olağanüstü toplantıya çağırmasının gerektiği” sonucuna varmıştır (Anayasa Mahkemesi, 25 Temmuz 2005 tarih ve E. 2004/2 (Siyasî Parti-İhtar), K. 2005/4 sayılı Karar, *RG*, 6 Ağustos 2005, Sayı 25898)

genel merkezine teslim edilen olağanüstü kongre talebini içeren dilekçelerin genel merkeze iletilmesinden sonra geri çekilmesinin herhangi bir sonuç doğurmayacağı yönündeki kararından hareketle yerel mahkeme görmekte olduğu dava bakımından nisap miktarına ulaşıldığı sonucuna varmıştır. Mahkeme tarafından yapılan inceleme sonucunda Türk Medenî Kanunu'nun 75. maddesi uyarınca kongrenin toplanması için çağrı yapmak üzere davacı tarafından önerilen üç isim görevlendirilmiştir. Mahkeme gerekçeli kararında Kongre Çağrı Heyeti'nin görevini şu şekilde belirtmiştir: Açılış, kongre divan teşkili, tüzük ve program tadil komisyonları teşekkülü, tüzük ve program tadil komisyonlarının raporlarının okunması, genel başkan, genel idare kurulu asil ve yedek üyelerinin, yüksek disiplin kurulu asil ve yedek üyelerinin seçimi.

Mahkeme tarafından verilen karardan açık bir şekilde anlaşıldığı üzere burada bir siyasî partinin kayyım devredilmesi söz konusu değildir. Mahkeme kararında belirtilen işleri yapmakla sınırlı olarak görev yapacak olan heyet, olağanüstü kongrenin toplanması için oluşturulmuştur. Ankara 10. Sulh Hukuk Mahkemesi verdiği bu kararla az sayıda delegenin imzasını geri çekmesi karşısında delegelerin önemli bir kısmının aynı yönde ortaya çıkan iradelerini dikkate alarak parti içi demokrasi açısından çok önemli bir karara imza atmıştır.

Kanun koyucunun, Saadet Partisi'nde yaşanan ve tekrarlanması muhtemel bu ve benzeri süreçleri göz önünde bulundurarak Siyasî Partiler Kanunu'nda düzenleme yapmasına ihtiyaç olduğu açıktır. Bu bağlamda söz konusu olağanüstü kongre taleplerinin parti yönetimleri tarafından reddedilmesi durumunda açılacak davaların tek hâkimli sulh hukuk mahkemesi yerine çok hâkimli Yargıtay'da görülerek karara bağlanması ve bu karara ilişkin itirazların Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nda kanunda belirtilecek makul sürelerde sonuçlandırılmasının hem parti yönetimi hem parti içi muhalefet hem de kamuoyu nezdinde daha doğru sonuçlar doğuracağı açıktır. Ayrıca bu yönde yapılacak bir kanunî düzenleme ile parti üyelerinin genel merkez yönetimlerinin aleyhine ortaya çıkan iradesine ilişkin disiplin yaptırımlarına başvurulması ihtimali de azalacak ve böylelikle parti içerisinde demokrasinin yerleşmesi imkânı doğacaktır.

1. 1. 2. Genel Başkan

Siyasî Partiler Kanunu'nun 15. maddesi "*genel başkan*" başlığını taşımaktadır. Siyasî partilerin merkez teşkilatının zorunlu bir organı olan genel başkan, fonksiyonel bir parti teşkilatı için vazgeçilmez bir niteliğe sahip bulunmaktadır (Kanadoğlu, 2010: s. 173).

Kanun koyucu, siyasî partiler açısından çok önemli bir yere sahip olan genel başkanlık makamına aday olabilmek için kaç delegenin desteğinin sağlanması gerektiğini kanunda düzenlememiştir. Kanunda bu konuya ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiş olması, siyasî partilerin tüzüklerinde bu hususun düzenlenmesine imkân tanımaktadır. Siyasî partiler genel başkanlığa aday olabilmek için gereken delege desteği açısından tüzüklerinde farklı düzenlemelere yer vermektedirler. Kanunda genel başkan adaylığı bakımından delege desteğine ilişkin herhangi bir alt sınır gösterilmemiş olması parti tüzüklerinde konunun keyfi bir şekilde düzenlenebilmesine neden olabilme potansiyeline sahip bulunmaktadır (Küçük, 2015: s. 402). Korkut Kanadoğlu'na göre (2010: s. 173) genel başkan adaylığına ilişkin teklif yeter sayısı, kanunun büyük kongrede teklifte bulunmayı düzenleyen 14. maddesinin son fıkrasında belirtilen "büyük kongre üyelerinin en az yirmide biri"dir. Bu açıdan genel başkan adaylığına ilişkin parti tüzüklerinde büyük kongre delegelerinin %5'inden daha yüksek bir oranın belirlenmesi hâlinde kanuna aykırılık söz konusu olacaktır.

Parti tüzüklerinde, kanunun 14. maddesinde belirtilen büyük kongrede teklifte bulunmaya ilişkin %5'lik yeter sayıdan daha yüksek bir oranın belirlenmesi büyük kongre delegelerinin iradelerinin parti yönetimine yansımaları engelleyici niteliktedir. Büyük kongre delegelerinin kanunda belirtilen bu orandan daha yüksek bir oranla kayıtlandırılması parti içerisinde demokrasinin yerleşmesine engel olmaktadır.

Kanun koyucu, genel başkan seçilebilmek için ilk iki turda büyük kongre delegelerinin salt çoğunluğunun desteğinin alınmasını şart koşmuştur. İlk iki turda salt çoğunluğun herhangi bir aday tarafından sağlanamaması hâlinde üçüncü turda en

çok oy alan adayın genel başkan olacağı da kanunun 15. maddesinin 1. fıkrası hükmünde kendisine yer bulmuştur. 15. maddenin 2. fıkrasında büyük kongrede seçilen genel başkanın görev süresinin en fazla üç yıl olduğu belirtilmiştir. Genel başkanın görev süresine ilişkin üç yıllık üst sınırın getirilmiş olması, parti tüzüklerinde genel başkanın görev süresinin daha kısa bir süre olarak belirlenmesine imkân sağlamaktadır.

Türk siyasî partilerinde Genel başkanların seçimlerde başarısız olmaları hâlinde istifa etmeleri, sık rastlanılan bir durum olmadığından genel başkan seçilenler uzun yıllar boyunca bu görevi yürütebilmektedirler (Kanadoğlu, 2010: s. 172). Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller, partilerinde uzun yıllar boyunca genel başkanlık görevini yürütmüş olmakla beraber 2002 genel seçimlerinde başarısız oldukları için görevlerinden istifa etmişlerdir (Özbudun, 2010: s. 119).

Türkiye’de genel başkan seçimine ilişkin görülen bir diğer sorunu ise genel başkanlığa aday olan partililerin kongrede aday olmasının engellenmesi teşkil etmektedir. Genel başkanlığa aday olmak isteyen parti üyelerinin engellenmesine MHP’nin 2007 yılında yapılan 8. Olağan Kongresi örnek olarak verilebilir. Bu kongrede Ümit Özdağ genel başkanlığa aday olmak istemiş, fakat MHP yetkilileri uzun süre Ümit Özdağ’ın MHP’ye üye olmadığını ve dolayısıyla genel başkanlığa aday olabilmemesinin de hukuken mümkün olmadığını iddia etmişlerdir (Yanık, 2007: s. 111). MHP Genel Merkezi, Özdağ’ın geçici üyelik sıfatına sahip olduğunun Yargıtay kararlarıyla sabit olduğunu ve 5 Kasım 2006 tarihinde MHP Merkez Yönetim Kurulu’nca tedbirli olarak Merkez Disiplin Kurulu’na sevk edildiğini belirtmiştir (Haber7, 2006). MHP Genel Merkezi, kongreye iki gün kala cuma günü akşam üzeri Özdağ’ın partiden ihraç edildiğini açıklamıştır. Daha önce Özdağ’ın partiye üye olmadığı açıklanmışken Özdağ’ın partiden ihraç edilmesi sorgulanması gereken bir mesele olup, söz konusu ihraç kararının mesainin bitmesine az bir süre kala hafta sonuna girilirken verilmesi de oldukça manidardır (Yanık, 2007: s. 111). Fakat bununla birlikte Türk siyasî hayatında aksi yönde örneklerle de rastlanılmaktadır. Örneğin 14 Mayıs 2000 tarihinde gerçekleştirilen Fazilet Partisi’nin 1. Olağan Kongresi’nde iki farklı genel başkan aday ve Genel İdare

Kurulu listesi yarışmış, kongrede yapılan seçimi Abdullah Gül'e karşı Mehmet Recai Kutan kazanmıştır (Yeni Şafak, 2000). Fazilet Partisi'nde yeni seçilen yönetim, muhaliflere karşı herhangi bir disiplin uygulamasına başvurmamıştır. Hatta parti içi muhalefete bayraktarlık eden isimler parti içerisinde görevlerini yapmaya devam etmişlerdir. Örneğin kongre öncesinde Fazilet Partisi'nin grup başkanvekilliği vazifesini yürüten Bülent Arınç, Abdüllatif Şener ve Salih Kapusuz kongre sonrasında da bu görevlerine devam etmişlerdir. Bu örnek Türk siyasî hayatı açısından isitisnaî bir durumu ifade etmektedir. Çünkü çoğu siyasî partide genel başkanlığa aday olan kişilerin parti yönetimleri tarafından partilerinden ihraç edildiğine şahit olunmaktadır.

Siyasî partilerde genel başkanların değişmesinin kolay kolay mümkün olmaması nedeniyle genel başkanların görevde kalmalarının üst üste en fazla üç dönemle sınırlandırılması yönünde bazı öneriler dile getirilmiştir (Kanadoğlu, 2010: s. 172). AK Parti Tüzüğü'nde "Parti Genel Başkan'ı, büyük kongre tarafından gizli oyla seçilir. Aynı kişi, kurucu Genel Başkanlık hariç, kesintisiz en fazla dört olağan dönem Genel Başkan seçilebilir. Ancak, ara veren kimseler tekrar aynı göreve seçilebilir" hükmüne yer verilmiştir (AK Parti Tüzüğü, m. 75). Bu maddeye göre, genel başkanın seçimi için kesintisiz dört dönem kuralının getirildiği görülmektedir. AK Parti, belediye başkanları ve milletvekilleri bakımından ise kesintisiz en fazla üç dönem görev yapabilme imkânı tanımıştır (AK Parti Tüzüğü, m. 132/1).

Genel başkan, siyasî partinin bütünleştirici unsuru ve dışarıya karşı temsil eden organıdır. Nitekim Siyasî Partiler Kanunu'nun 15. maddesinin 3. fıkrası, partiyi temsile yetkili olanın genel başkan olduğunu ve parti adına dava açma yetkisinin kural olarak genel başkan tarafından kullanılabileceğini belirtmiştir. Parti genel başkanlarına partiyi temsil yetkisi kanun koyucu tarafından verilmiş olmasına rağmen, bu yetkinin çerçevesini büyük kongre ve merkez karar ve yönetim kurulu kararları oluşturmaktadır. Fakat ülkemizde genel başkanların konumu, kanun tarafından kendilerine tanınan yetkilerin oldukça üzerindedir (Kanadoğlu, 2010: s. 174-175).

Kanun koyucu, Siyasî Partiler Kanunu'nun 16. maddesinde ise iki büyük kongre arasında karar alma yetkisine sahip parti organları arasında genel başkana yer vermemiştir. Bu durum parti içi demokrasi açısından oldukça önemlidir (Küçük, 2015: s. 403). Kanunun 15. maddesinin 4. fıkrasında ise genel başkanın merkez karar ve yönetim kurulunun tabîi başkanı olduğu ve aynı maddenin 5. fıkrasında genel başkana yardımcı olması için genel sekreter ve genel başkan yardımcıları atanabileceği kanun koyucu tarafından kararlaştırılmıştır.

Siyasî Partiler Kanunu'na göre, "Genel başkanlığın herhangi bir sebeple boşalması halinde, büyük kongre toplanıncaya kadar, merkez karar ve yönetim kurulu partiyi temsil yetkisini kendi içinden seçeceği bir üyeye tevdi eder ve en geç kırkbeş gün içerisinde büyük kongreyi toplantıya çağırır" (Siyasî Partiler Kanunu, m. 15/6). Anayasa Mahkemesi, Saadet Partisi Genel Başkanlığı makamı boşaldığı hâlde, Siyasî Partiler Kanunu'nun yukarıda verilen hükmüne uygun olarak kırk beş gün içerisinde büyük kongrenin toplantıya çağrılmaması nedeniyle Saadet Partisi'nin kanununun 104. maddesi uyarınca ihtar edilmesine karar vermiştir.¹²

Siyasî Partiler Kanunu'nda 2014 yılında yapılan değişiklikle siyasî partilere, tüzüklerinde sayısı ikiyi geçmemek şartıyla eş genel başkanlık uygulamasına yer verebilme imkânı sağlanmıştır. Eş genel başkanların, genel başkanları ilgilendiren kanun hükümlerine tâbi olacağı kanun koyucu tarafından belirtilmiştir (Siyasî Partiler Kanunu, m. 15/7). Eş genel başkanlık uygulaması, parti içerisinde güçlü bir genel başkanın tüm parti üzerinde hâkimiyet sağlamasını engelleyici bir niteliğe sahip olabileme potansiyeline işaret etmektedir. Ayrıca uygulamada eş genel başkanların birisinin erkek, diğerinin ise kadın olması söz konusu olmaktadır. Bu durum kadınların temsilini arttırıcı bir niteliğe sahiptir.

1. 1. 3. Merkez Karar Yönetim Kurulu veya Genel İdare Kurulu

Merkez karar, yönetim ve icra organları kanun koyucu tarafından Siyasî Partiler Kanunu'nun 13. maddesinde partinin zorunlu organları arasında sayılmıştır.

---

¹² Anayasa Mahkemesi kararı, E. 2004/3 (Siyasî Parti İhtar), K. 2005/3, 20.7.2005, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 41, s. 335.

Kanunun 16. maddesi, “merkez karar, yönetim ve icra organları” başlığını taşımakta olup kanunun bu maddesi ile belirli bir süre için büyük kongre delegeleri tarafından seçilerek meşrulaştırılan bir kurul oluşturulmuştur. Kanun koyucu yaptığı bu düzenleme ile büyük kongre delegeleri, üyeler ve merkez karar organı arasında bir vekâlet ilişkisi öngörmüştür (Kanadoğlu, 2010: s. 182).

Kanun koyucu, partilerin büyük kongrece seçilen merkez organlarının üye sayısının alt sınırını 15 olarak tespit etmiştir. Kanunun 16. maddesinde partilerin merkez karar, yönetim ve icra organlarının isimlerinin ve üye sayılarının parti tüzüklerinde belirlenebilmesine imkân tanınmıştır. Nitekim Türk siyasî partileri de merkez karar organlarını farklı şekillerde isimlendirmekte ve bu organlarına farklı sayılarda üye seçmektedirler: AK Parti, merkez karar organını “Merkez Karar ve Yönetim Kurulu” olarak adlandırmakta ve tüzüğün 73. maddesinin 1. fıkrasına göre bu kurul 50 asil, 25 yedek üyeden oluşmaktadır (AK Parti Tüzüğü, m. 73/1). CHP ise merkez karar organını “Parti Meclisi” olarak adlandırmakta ve CHP Tüzüğü’ne göre Parti Meclisi 60 asil, 15 yedek üyeden oluşmaktadır (CHP Tüzüğü, m. 37/1). MHP Tüzüğü’nde merkez karar organı “merkez yönetim kurulu” olarak adlandırılmaktadır. MHP Tüzüğü’nde Merkez Yönetim Kurulu’na büyük kongrenin 75 asil, 25 yedek üye seçeceği belirtilmiştir (MHP Tüzüğü, m. 53/1). Saadet Partisi ise merkez karar organını “Genel İdare Kurulu” şeklinde adlandırmakta ve bu kurul büyük kongre tarafından seçilen 75 asil, 30 yedek üyeden oluşmaktadır (Saadet Partisi Tüzüğü, m. 23/1).

Siyasî Partiler Kanunu’nun 16. maddesinin 2. fıkrasına göre, siyasî partilerin merkez karar, yönetim ve icra organları, partiyi ilgilendiren konularda karar alma yetkisine sahip kılındıkları gibi alınan kararları uygulamakla da yetkili kılınmışlardır. Bu maddenin 3. fıkrasında kanun koyucu tarafından merkez karar organlarına büyük kongrenin toplanamaması hâlinde büyük kongreye ait yetkileri kullanma imkânı da verilmiştir. Burada kanun koyucu üç farklı sınırlama öngörmüştür. Bu sınırlamalar arasında partinin hukukî varlığına son verilmesi, parti tüzüğünün değiştirilmesi ve parti programının değiştirilmesi bulunmaktadır. Merkez karar organları, burada belirtilen üç yetki hariç büyük kongreye ait bütün yetkileri kullanabilmektedirler.

Kanun koyucu her ne kadar karar alma yetkisini merkez karar ve yönetim organlarına vermiş olsa da uygulamada merkez icra organlarına karar alma yetkisinin devredildiği görülmektedir. Merkez icra organları, karar alma yetkisine sahip bulunmayan yürütme organları olmalarına rağmen bu yetkiyi kullanmaktadırlar. Siyasî Partiler Kanunu'nda bu konuya ilişkin açık bir hüküm bulunmamaktadır. Kanun koyucu, karar alma yetkisinin merkez icra organına devredilmesini yasaklamamış olmakla birlikte bu yetkinin devrine açıkça izin vermiş de değildir. Merkez icra organlarına karar alma yetkisinin verilmesinin parti içi demokrasi ilkesine uygun olması için merkez icra organı üyelerinin düşüncelerini ifade edebilmeleri sağlanmalı ve alınan kararlar içerik olarak demokrasiye aykırı olmamalıdır. Merkez icra organlarının sınırsız karar alma yetkisiyle donatılması parti içerisinde tek bir yapının güçlenmesi ve parti yönetiminin oligarşik bir nitelik kazanmasına neden olacaktır (Küçük, 2015: s. 398). Bu nedenle merkez icra organına sınırsız karar alma yetkisinin tanınması parti içi demokrasi ilkesiyle bağdaşmayacaktır.

Kanun koyucu, merkez karar ve yönetim organlarının büyük kongre delegelerince seçileceğini hüküm altına alırken, diğer merkez organlarının seçim usulünün parti tüzüklerince belirlenmesine imkân tanımıştır (Siyasî Partiler Kanunu, m. 16/5). Kanun koyucunun bu yaklaşımı oldukça önemlidir. Merkez karar ve yönetim organlarını ilk elden düzenleyen kanun koyucu, büyük kongre delegelerinin bu organların belirlenmesine katılımını şart koşarak parti içi demokrasinin işlerlik kazanmasını sağlamaya çalışmıştır. Kanunda diğer merkez organlarının teşekkülüne ilişkin herhangi bir hükme yer verilmemesi ve bu hususun düzenlenmesinin parti tüzüklerine bırakılması da kanun koyucunun parti içi demokrasinin sağlanmasını amaçladığını göstermektedir. Çünkü parti tüzükleri, büyük kongre delegeleri tarafından hazırlanmakta ve büyük kongre delegelerinin vereceği oylarla yürürlüğe girmektedir. Fakat burada her ne kadar delegelerin bu sürece dâhil edilmesi amaçlanıyor olsa da fiilî uygulama parti yönetimleri tarafından hazırlanan tüzüklerin delegelere onaylatıldığını göstermektedir.

Kanun koyucu, merkez karar organına ilişkin 16. madde hükmünün kabul edilmesine gerekçe olarak etkin bir denetime imkân sağlama amacını göstermiş ve iki büyük kongre arasında görev yapacak olan bu organın geniş yetkilere sahip kılınmasında yarar ve zaruret gördüğünü ifade etmiştir (Kanadoğlu, 2010: s. 181).

Siyasî Partiler Kanunu, merkez karar ve yönetim organının büyük kongre delegelerinin oylarıyla seçileceğini hükme bağlamış ve siyasî partilere merkez karar ve yönetim organlarının hangi yöntemle belirleneceğini tüzüklerinde düzenleme imkânı vermiştir. Siyasî partilerin merkez karar ve yönetim organları genellikle iki şekilde belirlenmektedir: Blok liste ve çarşaf liste.

Blok liste uygulamasına göre, delegeler (aslında genel başkan adayları ve muhtemel yönetimleri) tarafından hazırlanan ve büyük kongreye sunulan listeler üzerinde herhangi bir değişiklik yapılabilmesi mümkün değildir. Bu yöntemle hazırlanan listeler delegeler tarafından bütünüyle kabul edilmekte ya da reddedilmektedir. Türkiye’deki neredeyse bütün siyasî partiler bu yöntemle merkez karar ve yönetim organlarını belirlemektedir. Türk siyasî partiler uygulamasında siyasî partilerin büyük kongrelerine genellikle tek listenin sunulduğu ve yapılan oylamada bu listelerin neredeyse delegelerin tamamının desteğini alarak seçildiği sıklıkla gözlemlenmektedir.¹³ Blok liste uygulaması, delegeleri merkez karar ve yönetim organlarına istedikleri kişileri seçebilme imkânından mahrum bırakmakta ve bu durum delegelerin iradesinin bu organlara tam olarak yansımalarının önünde engel oluşturmaktadır.

Çarşaf liste uygulamasına göre, büyük kongre delegelerinden isteyenler merkez karar ve yönetim organına aday olabilmektedirler. Bu yöntemde merkez karar organına aday olan delegelerin arasından, bu organın üye sayısı kadar, en çok oy alanlar üye olarak seçilirler. Delegelerin, merkez karar organlarına aday olan isimler arasından seçim yapabilmesini kolaylaştırmak amacıyla genellikle genel başkan adayları tarafından “anahtar liste”ler hazırlanmaktadır. Çarşaf liste

---

¹³ Yukarıda da anlatıldığı üzere, Saadet Partisi’nin 11 Temmuz 2010 tarihinde gerçekleştirilen 4. Olağanüstü Büyük Kongresi’nde iki farklı Genel İdare Kurulu listesi yarışması bu duruma verilebilecek aksi yöndeki örneklerden biridir.

uygulaması, delegelere farklı anahtar listelerde yer alan veya herhangi bir anahtar listede kendisine yer verilmemiş olan isimlerin partinin merkez karar organlarına üye olarak seçilmesine imkân vermektedir.

Parti Meclisi üyelerinin, çarşaf liste yönteminin kullanılması suretiyle belirlendiği CHP'nin 2016 yılında gerçekleştirilen kurultayında, parti genel başkanı tarafından hazırlanıp delegelere dağıtılan anahtar listede bulunan 19 isim seçimleri kazanmamıştır. Delegelere sunulan diğer anahtar listelerde bulunan isimler Parti Meclisi üyesi olmaya hak kazanmışlardır (BBC Türkçe, 2016). CHP'de yaşanan bu örnekten de anlaşılacağı üzere, partilerin merkez karar organlarının çarşaf liste uygulaması ile belirlenmesi büyük kongre delegelerinin iradesinin daha sağlıklı bir şekilde ortaya konmasına imkân tanımaktadır. Bu yöntemle merkez karar organının belirlenmesi, genel başkan tarafından bu organın içerisinde seçilecek üyelere oluşacak merkez yönetim organının oluşturulmasında parti genel başkanının zorlanmasına neden olabilecektir. Ayrıca bu şekilde oluşturulmuş bir merkez yönetim organında karar alma ve alınan kararları uygulama açısından bazı sorunların ortaya çıkması söz konusu olabilecektir. Fakat çarşaf liste yöntemiyle seçilen bir merkez karar organı içerisinde oluşturulacak merkez karar organında diğer anahtar listelerde kendisine yer verilen isimlere de görev verilmesi çoğulcu bir yönetim anlayışının oluşmasına yol açabilme potansiyeline de sahip olacaktır.

Siyasî Partiler Kanunu, merkez karar ve yönetim organının büyük kongre delegelerince seçileceğini belirtmiş olsa da bazı siyasî partiler tüzüklerine koydukları hükümlerle genel başkanlarına kota uygulama yetkisi vermektedirler. CHP Tüzüğü'nde Parti Meclisine seçilecek 8 asil üyenin bilim ve kültür platformu üyeleri arasından genel başkan tarafından önerilecek 12 isim arasından büyük kongre delegelerince belirlenmesi hükmüne yer verilmiştir (Küçük, 2015: s. 395-396). Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, CHP tüzüğünün yukarıda verilen kota uygulamasının Siyasî Partiler Kanunu'na aykırılığı iddiasıyla CHP'nin ilgili kuralı kanuna uygun hâle getirmesini talep etmiş, fakat CHP tarafından bu talep yönünde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bunun üzerine Anayasa Mahkemesi'nde CHP'nin ihtar edilmesi istemiyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından dava

açılmıştır. Anayasa Mahkemesi yaptığı değerlendirmede, “ekonomik ve sosyal nedenlerle siyasî hayata aktif olarak katılamayan belirli sınıf ya da meslekten olanların seçilmesini sağlamak amacıyla Genel Başkan'ın isteği doğrultusunda Kurultay'a sınırlı sayıda aday gösterilmesi eşitlik ve demokrasi ilkelerine aykırılık oluşturmaz” sonucuna varmıştır. Ayrıca bilim ve kültür platformu üye sayısı, toplam üye sayısına oranlandığı zaman kurultayın yetkilerinin devredildiği sonucuna varılamayacağını belirten Anayasa Mahkemesi, bilim ve kültür platformu üyelerinin genel başkanın önerisi ile kurultayca seçilmesinin parti içi demokrasiye aykırılık teşkil etmediği sonucuna varmıştır.¹⁴ Kanadoğlu'na göre (2010: s. 189-190), burada asıl sorunun oran sorunu değil, eşitlik ilkesine aykırılık olduğunu ve genel başkan kotasının bu nedenle kanuna aykırılık taşıdığını vurgulamaktadır. Kanununun 93. maddesinde parti organları için yapılacak seçimlerin partinin tüzüğüne, partili üyeler arasındaki eşitlik ilkesine ve demokrasi esaslarına aykırı olamayacağı hükmüne karşılık genel başkana kota uygulaması imkânı verilmesi genel başkanın merkez karar organı için göstereceği adaylar bakımından avantaj sağlamak ve diğer partili üyelerin haklarına müdahale edilmesine neden olmaktadır.

1. 1. 4. Merkez Disiplin Kurulu

Siyasî partiler içerisinde partilerin temel ilkelerine aykırılık taşımamak şartıyla farklı düşüncelere sahip üyelerin bulunması ve bu üyelerin düşüncelerini dile getirebilmeleri parti içi demokrasi ilkesinin hayata geçirilmesi ile mümkün olmaktadır. Farklı düşüncelere sahip parti üyelerinin, çoğunluğun kendileri hakkındaki haksız yaptırım taleplerine karşı korunmalarını sağlamak üzere parti disiplin kurulları oluşturulmaktadır. Disiplin kurullarının işlevi, parti karşısında üyelerinin sahip olduğu hakların güvencesini oluşturmak olup disiplin kurulları Anayasamızın 2. maddesinde kendisine yer verilen hukuk devleti ilkesini destekleyici niteliktedir (Kanadoğlu, 2010: s. 194).

Siyasî Partiler Kanunu'nun 17. maddesinde merkez disiplin kurulunun kuruluş şekli kanunda belirtilen hükümlere göre parti tüzüğüne bırakılmıştır. Kanun

---

¹⁴ Anayasa Mahkemesi, 22 Ocak 2003 tarih ve E. 2002/4, K. 2003/2 sayılı Karar, RG, 12 Temmuz 2003, Sayı 25166.

koyucunun bu şekilde bir düzenleme yapmasının partilere kendi bünyelerine uygun bir disiplin mekanizmasına sahip olma imkânı verdiğini (Bosuter, 1969: s. 113) söyleyebilmek mümkünse de parti yönetimlerinin istedikleri kimselerin disiplin kurullarında bulunması ve bazı keyfi uygulamaların ortaya çıkması muhtemeldir.

Partilerin Merkez Disiplin Kurulu üyeleri de büyük kongre delegeleri tarafından seçilmektedir. Merkez Disiplin Kurulu üyelerinin belirlenmesine ilişkin seçim, merkez karar organlarının belirlendiği seçimle beraber yapılmakta olup, burada da uygulanan yöntem önem kazanmaktadır. Siyasî partiler, Merkez Disiplin Kurulu üyelerini blok liste ile belirleyebilecekleri gibi bu kurulu çarşaf liste uygulaması ile de belirleyebilirler. Merkez Disiplin Kurulu üyelerinin belirlenme yöntemi, özellikle disiplin uygulamaları bakımından önem kazanmaktadır. Merkez Disiplin Kurulu üyelerinin parti genel başkanlarının istedikleri kimselerden oluşması, parti içi muhalefetin disiplin kurullarına sevk edilmesi hâlinde partiden ihraçlarına karar verilmesine yol açacaktır. Merkez Disiplin Kurulu üyelerinin çarşaf liste uygulaması ile belirlenmesi hâlinde ise aksi yönde bir karar çıkması da ihtimal dâhilinde olacaktır. Örneğin 2017 yılı içerisinde CHP Mersin Milletvekili Fikri Sağlar, kesin ihraç istemiyle YDK'ya sevk edilmiş olmasına karşılık YDK, Fikri Sağlar'a kınama cezası verilmesine oybirliğiyle karar vermiştir (Milliyet, 2017). Bu örnekten hareketle CHP'de YDK üyelerinin çarşaf liste yöntemi ile tespit edilmesinin, YDK'nın parti yönetiminin talebi doğrultusunda karar vermeye mecbur bırakılmadığını gösterdiği söylenebilir.

Merkez Disiplin Kurulu üyelerinin büyük kongre tarafından seçilmiş olması kurul üyelerinin partiye karşı bazı yükümlülüklerle sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Merkez Disiplin Kurulu'nun bağımsız bir şekilde davranması ve kararlarını hukuk devleti ilkesine uygun bir şekilde alması ve partilerin Merkez Disiplin Kurulu üyelerine herhangi bir şekilde emir veya talimat verilememesi gerekmektedir. Bu nedenle söz konusu esasların kanun koyucu tarafından Siyasî Partiler Kanunu'nda güvence altına alınması gerekmektedir. Ayrıca siyasî partilerin de tüzüklerinde Merkez Disiplin Kurulu üyelerinin bağımsız bir şekilde

çalışabilmelerini sağlayacak bazı düzenlemeler yapmaları gerekmektedir (Kanadoğlu, 2010: s. 196-197).

1. 2. Mahallî Teşkilat Yönetimleri

Siyasî partilerin mahallî teşkilatları il kongreleri ve il yönetimleri ile ilçe kongreleri ve ilçe yönetimlerinden oluşmaktadır. Bu yüzden “il kongreleri ve il yönetimlerinin belirlenmesi” ile “ilçe kongreleri ve ilçe yönetimlerinin belirlenmesi” farklı başlıklar altında inceleme konusu yapılacaktır.

1. 2. 1. İl Kongreleri ve İl Yönetimlerinin Belirlenmesi

Siyasî Partiler Kanunu'nun 19. maddesinde siyasî partilerin il teşkilatının il kongresi, il başkanı, il yönetim kurulu ve il disiplin kurulundan oluştuğu belirtilmiştir. Kanun; il başkanı, il yönetim kurulu ve il disiplin kurulu üyelerinin tespitini sağlayacak olan il kongre delegelerinin, ilçe kongrelerinde seçilen delegelerden oluşacağını ve il kongre delegelerinin sayısının altı yüzden fazla olamayacağını düzenlemiştir. İlçe kongrelerince seçilen delegelere ek olarak ilgili ilin milletvekilleri ile yönetim ve disiplin kurulları başkan ve üyelerinin il kongresinin doğal üyeleri oldukları kanun koyucu tarafından belirtilmiştir (Siyasî Partiler Kanunu, m. 19/1-2).

TBMM parti grubuna mensup milletvekillerinin il kongresinin doğal üyeleri olarak kanun koyucu tarafından gösterilmesi çifte temsile yol açmaktadır. Partili milletvekilleri il kongresinin doğal üyesi oldukları gibi partinin büyük kongresinin de doğal üyesi konumundadırlar. Ayrıca doğrudan seçmenler tarafından seçilen milletvekilleri ile parti üyeleri tarafından seçilen ilçe kongresi delegeleri arasında bir temsil ilişkisinin kurulması mümkün bulunmamaktadır. Bu nedenle parti üyelerinin iradesi, merkez yönetim organlarına tam mânâsıyla yansıtılamayacak ve bu durum parti içi demokrasi bakımından olumsuz sonuçlar doğuracaktır (Kanadoğlu, 2010: s. 203).

Kanuna 1987 yılında eklenen Ek 2. madde ile büyükşehir belediye başkanlarının il kongresinin doğal üyesi oldukları kabul edilmiştir. Fakat kanunda il

başkanın, il kongresinin üyesi olduğuna dair herhangi bir hükme yer verilmediği gibi, il başkanının il yönetim kurulunun doğal başkanı olduğuna ilişkin de herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayıdır ki, il başkanlığına aday olabilmek için ya yönetim kurulu üyesi olmak ya da il kongresi delegesi olmak gerekmektedir (Kanadoğlu, 2010: s. 202).

Siyasî Partiler Kanunu, il yönetim kurulu üye sayısına ilişkin alt sınır olarak bu kurulun üyelerinin yediden az olamayacağını belirtmiş olmakla birlikte herhangi bir üst sınır göstermemiştir. Kanun koyucu, il yönetim kurulu üye sayısının parti tüzüklerince belirlenmesine imkân sağlamıştır (Siyasî Partiler Kanunu, m. 19/4).

İl kongre delegeleri tarafından demokratik usullerle seçilen il başkanları ve il yönetim kurullarının işten el çektirilmesi parti içi demokrasi bakımından önemli bir probleme işaret etmektedir (Küçük, 2015: s. 410). Siyasî partilerin yönetimleri, partilerinin disiplinli olmalarını istediklerinden parti tüzüğü, programı ve kongrelerin bağlayıcı kararlarına il teşkilatları tarafından uyulmaması hâlinde işten el çektirme yaptırımına başvurmaktadırlar. Parti yönetimlerinin bu amaçla işten el çektirme yaptırımına başvurmalarının antidemokratik olarak nitelendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu amaç çerçevesinde işten el çektirme yaptırımının uygulanmaması hâlinde parti içerisinde istediği gibi hareket eden yapılar ortaya çıkacak ve bu yapılar nedeniyle partide demokratik olmayan bir düzen söz konusu olacaktır (Bosuter, 1969: s. 86). Bu nedenle partilerin, il teşkilatlarına işten el çektirmesi parti disiplini ve dolayısıyla partinin tutarlığının korunması açısından bir zorunluluk arz etmektedir (Özbudun, 2002: s. 55).

Kanun koyucu, merkez karar ve yönetim kurulunca il başkanlarının ve il yönetim kurullarının hangi hâllerde ve nasıl işten el çektirileceğinin düzenlenmesini parti tüzüklerine bırakmıştır. İl başkanlarının ve il yönetim kurullarının işten el çektirilebilmesi için yetkili kurulların gizli oyla bu yönde bir karar alması gerekmektedir. Burada kanun koyucu, yetkili kurulların üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunun işten el çektirme yönünde karar vermiş olmasını aramaktadır (Siyasî Partiler Kanunu, m. 19/5). Kanun koyucu tarafından işten el çektirmeye yetkili

kılınmış olan organların üçte iki çoğunlukla ve gizli oyla karar alma zorunluluğu önemli bir güvencedir (Sağlam, 1999: s. 197). Merkez karar ve yönetim kurulunca işten el çektirme yönünde usulüne uygun bir şekilde alınan kararın il yönetim kuruluna bildirilmesi ve bu bildirimden itibaren kırk beş gün içerisinde il kongresinin toplanması gerekmektedir. Kanun koyucunun bu şartı getirmiş olması parti içerisinde ortaya çıkması muhtemel oligarşik eğilimlerin ve merkez yönetimlerinin aşırı bir otorite sağlamalarının önlenmesine yardım etmeyi amaçlamaktadır (Bosuter, 1969: s. 86). Anayasa Mahkemesi konuya ilişkin verdiği bir kararında il yönetim kurullarının işten el çektirilmesinden sonraki kırk beş günlük yasal süre içerisinde il kongrelerinin toplanmadığını tespit etmiş, ancak bu sürenin bitiminden sonra il kongrelerinin toplanması karşısında ilgili siyasî partiye ihtar verilmesi hakkında karar verilmesine gerek olmadığını hükme bağlamıştır.¹⁵

İl başkanlarının ve il yönetim kurullarının, parti merkez karar ve yönetim kurulları tarafından görevden alınmasının parti içi demokrasinin bir istisnasını teşkil ettiği (İyimaya, 2006: s. 170) iddia edilmektedir. Küçük'e göre ise işten el çektirme parti içi demokrasinin hayata geçirilmesinin önündeki engellerden birisini oluşturmaktadır (Küçük, 2015: s. 411). Siyasî parti genel merkez yönetimleri, parti politikasından farklı herhangi bir açıklama yapan ya da parti içi muhalefet bayrağını çeken il başkanlarını ve il yönetim kurullarını işten el çektirmek suretiyle saf dışı etmeye çalışmaktadırlar. Örneğin 2005 yılında CHP'de kurultay öncesi Genel Başkan Deniz Baykal'ın rakibi olan Zülfü Livaneli'yi destekleyen İzmir İl Başkanı Alaattin Yüksel, kurultayda Deniz Baykal'ın yeniden seçilmesi sonrasında görevden alınmıştır (Vatan Gazetesi, 2005). CHP İzmir örgütünde 2007 yılında benzer bir durum bir daha yaşanmıştır. Parti genel merkezinden İzmir İl Başkanlığı'na gönderilen evrakta İzmir örgütünün feshedildiği yönünde bir kararın alındığı belirtilmiştir. Fakat daha sonra bu yönde bir kararın olmadığı anlaşılmıştır (Yanık, 2007a: s. 111).

Kanun koyucunun, siyasî partilere il başkanları ve il yönetim kurullarını hangi hâllerde ve nasıl işten el çektirilebileceklerini tüzüklerinde belirleme imkânı

---

¹⁵ Anayasa Mahkemesi, 1 Ekim 2009 tarih ve E. 2005/2, K. 2009/1 sayılı Karar.

vermiş olması bazı otoriter uygulamaların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Kanun koyucunun bu noktada genel bir düzenleme yapması, ortaya çıkması muhtemel otoriter uygulamaların önüne geçilmesini sağlayacaktır. Ayrıca Siyasî Partiler Kanunu, işten el çektirme yöntemini uygulayacak organ olarak partinin merkez karar ve yönetim kurulunu göstermiştir. Kanun koyucu burada merkez karar ve yönetim kurulu yerine merkez disiplin kurulunu işten el çektirme yöntemini uygulayacak organ olarak belirlemiş olsaydı, bu yönde alınacak kararlara karşı parti içi bir başvuru imkânından bahsedilebilirdi (Kanadoğlu, 2010: s. 207-208).

Siyasî Partiler Kanunu, il disiplin kurulunun kurulmasını zorunlu kılmış ve bu kurulunun il teşkilatının bir parçası olduğunu belirtmiştir. İl disiplin kurulları, kuruldukları yerlerde partinin disiplinini sağlamakla görevlidirler. İl disiplin kurullarına verilen bu görev, il disiplin kurullarının verdikleri kararların oldukça önemli sonuçlar doğurmasını sağlamaktadır. İl disiplin kurulları, partinin il teşkilatına üye olanlar hakkında kesin ihraç cezası dâhil birçok yaptırımın uygulanmasına neden olabileceklerdir. Bu nedenle il disiplin kurullarının il ve genel merkez yönetimlerinin baskısı altında kalması ve keyfî bir şekilde hareket etmesi engellenmelidir. İl disiplin kurullarının verecekleri kararların daha sağlıklı sonuçlar doğurabilmesi için kurul üyelerinin blok liste yöntemi ile değil, çarşaf liste yöntemi ile belirlenmesi gerekmektedir. İl disiplin kurulu üyelerinin blok liste ile belirlenmesi, kurul üyelerinin parti il yönteminin istediği yönde karar verebilmesi ihtimalini arttırmaktadır. Blok liste yöntemi ile belirlenen il disiplin kurulunun, aynı şekilde genel merkez yönetimlerinin etkisi altında kalabilmesi de ihtimal dâlinde bulunmaktadır. İl disiplin kurullarının çarşaf liste yöntemi ile belirlenmesi hâlinde ise il kongre delegelerinin kurul üyelerini tek tek seçmesi mümkün olacağından kurul üyelerinin verecekleri kararların daha sağlıklı sonuçlar doğurması söz konusu olabilecektir. İl disiplin kurulu üyelerinin çarşaf liste yöntemi ile belirlenmesi, parti içi demokrasi ilkesine uygun olsa da kurulunun az sayıda üyeden oluşması, kurul üyelerinin baskı altına alınabilmesine yol açabilecektir. Fakat yine de kurulun çarşaf liste yöntemi ile belirlenmesi hâlinde disiplin yaptırımlarına keyfî bir şekilde başvurulması ihtimalinin azalacağı söylenebilir.

1. 2. 2. İlçe Kongreleri ve İlçe Yönetimlerinin Belirlenmesi

Siyasî Partiler Kanunu'nun 20. maddesi, "ilçe teşkilatı" başlığını taşımaktadır. Kanuna göre ilçe teşkilatı; ilçe kongresi, ilçe başkanı ve ilçe yönetim kurulundan oluşmaktadır. Ayrıca kanun koyucu, kurulmuş ise belde teşkilatlarının da ilçe teşkilatına dâhil olduğunu belirtmiş ve beldelerde teşkilat kurulmasını zorunlu tutmamıştır. Kanuna göre ilçe disiplin kurulunun oluşturulması ise parti tüzüklerince öngörülebilir (Siyasî Partiler Kanunu, m. 20/1). İl disiplin kurulunun kanun koyucu tarafından il teşkilatının zorunlu bir unsuru olarak sayılmasına karşılık ilçe disiplin kurulunun kurulmasına ilişkin böyle bir zorunluluk öngörülmemiştir.

İlçe kongre delegeleri, partinin seçime katılıp katılmamasına göre farklı şekillerde belirlenir. Eğer parti seçimlere katılmışsa yapılan son genel seçimde partinin almış olduğu oy oranına göre ilçe kongresinin delegeleri belirlenir. Eğer parti yapılan son genel seçimlere katılmamışsa delegeler, sayısı 400'ü aşmayacak şekilde partinin üye sayısı esas alınarak belirlenir. Kanun koyucu, ilçe kongresinin doğal üyeleri arasında ilçe yönetim kurulu başkan ve üyelerini saymıştır. Ayrıca ilgili ilçede disiplin kurulu teşkil edilmiş ise ilçe disiplin kurulunun başkan ve üyelerinin de ilçe kongresinin doğal üyeleri arasında bulunacakları hükme bağlanmıştır (Siyasî Partiler Kanunu, m. 20/2). Kanun koyucu, ilçe kongresi delegelerinin seçilmesinde yargı gözetiminin bulunmasını kabul etmemiştir. Hâlbuki büyük kongre ve il kongresi delegelerinin seçiminin yargı gözetiminde yapılacağı Siyasî Partiler Kanunu'nun 21. maddesinin 1. fıkrasında hüküm altına alınmıştır (Küçük, 2015: s. 407). Kanunda ilçe kongre delegelerinin seçimine ilişkin yargı gözetiminin öngörülmemiş olması parti içi demokrasinin kurumsallaşmasını engelleyici bir niteliğe sahip bulunmaktadır.

Kanun koyucu, ilçe yönetim kurulunun üye sayısının belirlenmesini parti tüzüklerine bırakmış olmakla birlikte il yönetim kurulunda olduğu gibi üye sayısına ilişkin bir alt sınır da öngörmüştür. İl yönetim kurulunun en az yedi kişiden oluşacağını hükme bağlayan kanun koyucu, ilçe yönetim kurulları için alt sınırı beş kişi olarak belirlemiştir (Siyasî Partiler Kanunu, m.20/8). Ayrıca kanun koyucu ilçe

başkanlarının en fazla üç yıl için seçileceğini belirtmiştir (Siyasî Partiler Kanunu, m. 20/10).

İlçe başkanlarının ve ilçe yönetim kurullarının hangi hâllerde ve nasıl işten el çektirilebileceği kanunun 20. maddesinin 9. fıkrası hükmü ile parti tüzüklerine bırakılmıştır. İşten el çektirme gibi ağır bir önleme başvurulabilmesi için partinin temel ilkelerinin ve düzeninin ağır bir şekilde ihlâl edilmiş olması gerekmektedir. Parti içerisinde, merkez yönetiminden farklı düşüncelere sahip olan üyelerin bu düşüncelerini dile getirmelerinden dolayı işten el çektirilmeleri parti içi demokrasi ilkesine aykırılık teşkil etmektedir (Kanadoğlu, 2010: s. 229).

İlçe başkanlarının ve ilçe yönetim kurullarının, merkez karar ve yönetim kurullarınca işten el çektirilmesi hâlinde bu kararın ilçe yönetim kuruluna bildirilmesi gerekmektedir. Bu bildirim yapıldığından itibaren otuz gün içerisinde ilçe kongresinin toplanması ve yeni bir ilçe yönetim kurulunun delegeler tarafından seçilmesi gerekmektedir (Siyasî Partiler Kanunu, m. 20/9). İşten el çektirme durumunda ilçe kongresinin otomatik olarak toplanması siyasî dinamiklerin bir gereğidir. Fakat genel merkez yönetimlerinin hoşuna gitmeyen ilçe yönetimlerini görevden alma yetkisinin kötüye kullanılması hâlinde parti üyelerinin iradesi rafa kaldırılmaktadır. Çünkü ilçe kongre delegeleri, kendilerinden kaynaklanmayan sebeplerden dolayı delegeliklerini kaybetmektedirler. Kanadoğlu'na göre, bu durumda kurumsal bir yöntemle parti delegeliğinin içi boşalmaktadır (Kanadoğlu, 2010: s. 230).

İlçe başkanlarının ve ilçe yönetim kurullarının işten el çektirilmesine ilişkin düzenlemelerin tamamen parti tüzüklerine bırakılması keyfî bazı uygulamaların söz konusu olmasına neden olabilmektedir. Genellikle Türk siyasî partilerinde, genel merkez yönetimiyle görüş ayrılığına düşen ilçe yönetimlerinin görevden alındığına şahit olunmaktadır. Örneğin 2016 yılı içerisinde MHP'de, parti içi muhalefetle hareket ettiği için Burdur Merkez ilçe yönetim kurulu görevden alınmıştır (Hürriyet, 2016). Benzer bir örnek 2017 yılı içerisinde Büyük Birlik Partisi'nde (BBP) de söz konusu olmuştur. 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen referandumda parti genel

merkezinin aldığı karara uymayacağını söyleyen BBP Muğla İl Başkanı ve il yönetim kurulu, BBP Genel Merkezi tarafından görevden alınmıştır (Hürriyet, 2017).

İlçe başkanlarının ve ilçe yönetim kurullarının işten el çektirilmesine ilişkin yetkinin merkez karar yönetim kuruluna verilmiş olması, kararın muhataplarının parti içerisinde herhangi bir itiraz yoluna başvurabilmelerine engel teşkil etmektedir (Kanadoğlu, 2010: s. 229). Ayrıca bazı siyasî partiler, işten el çektirmeye ilişkin verilen kararların kesin olduğunu tüzüklerinde belirtmek suretiyle bu kararlara ilişkin yargı denetimini engellemeye çalışmaktadırlar. Bu yöndeki tüzük hükümleri parti içi demokrasiye aykırılık teşkil etmektedir. Nitekim parti içi yolların tüketilmesi sonrasında işten el çektirme kararına muhatap partililerin yargı denetimi yoluna başvuramamaları anayasa tarafından güvence altına alınan hak arama özgürlüğünü kısıtlayıcı bir sonuç doğuracaktır (Küçük, 2015: s. 414-415).

Siyasî Partiler Kanunu her ne kadar partilerin ilçe disiplin kurulu kurmasını zorunlu kılmış olmasa da siyasî partiler genellikle ilçe disiplin kurullarına teşkilat yapılarında yer vermektedirler. İlçe disiplin kurulları, kuruldukları ilçede partinin disiplinini sağlamakla görevli olduklarından ilçe disiplin kurullarının verdikleri kararlar oldukça önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle ilçe disiplin kurullarının hangi yöntemle belirlendiği büyük bir önem taşımaktadır. İlçe disiplin kurulu üyelerinin blok liste ile belirlenmesi hâlinde bu üyelerin parti ilçe, il ve dolayısıyla genel merkez yönetiminin istedikleri yönde karar verebilme ihtimalleri artmaktadır. İlçe disiplin kurullarının çarşaf liste yöntemi ile ilçe kongresinde tek tek seçilmesi hâlinde ise üyelerin verecekleri kararların daha sağlıklı sonuçlar doğurabileceği söylenebilir. Fakat ilçe disiplin kurulunun az sayıda üyeden oluşması, her iki durumda da kurul üyelerinin baskı altına alınabilmesine yol açabilecektir.

2. PARTİ ÜYELİĞİ

Parti üyeliği kavramı, seçmen ve taraftar kavramlarından farklılık göstermektedir. *Seçmen* kavramı, partiye oy veren kimseleri ifade etmekte iken (Yanık, 2013: s. 162); *taraftar* kavramı, partinin savunduğu görüşleri benimsemiş, fakat partinin teşkilat yapısı içerisinde yer almayan kimseleri ifade etmektedir. *Parti*

üyeliği kavramı ise partiye resmî bir bağ ile bağlı olan kimseleri karşılamak için kullanılmaktadır. Bir siyasî partiye üyelik bağı ile bağlı olan bir kimse, aidat ödeme gibi bazı yükümlülükler altına girmektedir (Teziç, 1976: s. 45).

Anayasa'nın 68. maddesinin 1. fıkrasının 1. cümlesinde “Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir” hükmüne yer verilmiştir. Siyasî Partiler Kanunu'nun 6. maddesinin 1. fıkrasına göre ise, “Her Türk vatandaşı, kanunda ve parti tüzüğünde gösterilen şartlara ve usullere göre siyasî partilere üye olma ve dilediği anda üyelikten çekilme hakkına sahiptir”. Kanun koyucu aynı maddenin 2. fıkrasında, aynı anda birden fazla siyasî partiye üye olunamayacağı, aynı anda birden fazla siyasî partiye üye olduğu anlaşılan bir kişinin her iki partideki üyeliğinin de sona ereceğini belirtmiştir. Kanununun 11. maddesinde kimlerin partilere üye olabileceği ve kimlerin üye olamayacağı düzenirken, 12. maddede üyeliğe kabul şartlarına yer verilmiştir.

Anayasa koyucu, 68. maddede siyasî partilere üye olabilmek için 18 yaşının doldurulmuş olmasını şart koşturmuştur. Siyasî Partiler Kanunu'nun 11. maddesinde de aynı şart tekrar edilmiştir. Siyasî partilere üyelik için öngörülen yaş şartına ek olarak kanunda medenî ve siyasî hakları kullanma ehliyetine sahip bulunma da yer almaktadır. Kanunda kendisine yer verilen siyasî haklardan maksadın seçilme değil, seçme hakkı olduğu söylenebilir. Çünkü seçilme hakkına ilişkin anayasa ve kanunlarda farklı şartlara da yer verilmiştir. Bu şartlar arasında yirmi beş yaşını doldurmuş olmak, en az ilkokul mezunu olmak gibi şartlar bulunmaktadır (Kanadoğlu, 2010: s. 97). 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen referandum ile kabul edilen anayasa değişiklikleri arasında bulunan seçilme yaşının on sekize indirilmesine ilişkin düzenlemenin 3 Kasım 2019'da yürürlüğe girmesinden sonra da aynı sonuca varmak gerekecektir. Çünkü Anayasa'nın 76. maddesinde milletvekili seçilme yeterliliğine ilişkin en az ilkokul mezunu olmak gibi şartlara yer verilmeye devam edilmektedir.

Anayasa'nın 68. maddesinde hâkim ve savcılarının, yüksek yargı mensuplarının, TSK mensuplarının, memurlarının, yaptıkları hizmet bakımından işçi

niteliği taşımayan diğer kamu görevlilerinin ve yükseköğretim öncesi öğrencilerin siyasî partilere üye olamayacakları hükme bağlanmıştır. Siyasî Partiler Kanunu, anayasada sayılan siyasî partilere üye olamayacağı belirtilen grupları genişletmiştir. Kanunda sayılan kamu hizmetinden yasaklılar, terör eylemlerinden hüküm giymiş olanlar gibi bazı kimselerin partilere üye olabilmesi mümkün değildir.

Anayasanın ve Siyasî Partiler Kanunu'nun hâkim ve savcılar ile TSK mensupları bakımından parti üyeliğini yasaklamış olması bu meslek gruplarına mensup kimselerin yaptıkları görevler açısından makul karşılanmalıdır. Küçük'e göre bu meslek grupları dışında kalan memurlara ilişkin siyasî parti üyeliğinin yasaklanmış olması parti içi demokrasiye aykırı bulunmakta ve özel bir konuma sahip olmayan memurlar için partilere üye olmalarının önündeki engellerin kaldırılması gerekmektedir (Küçük, 2015: s. 430-431). Memurların siyasî partilere üye olabilmelerinin önünün açılması, kamu hizmetlerinin adil bir şekilde yürütülmesinde bazı sakıncalar doğurabilme potansiyeline sahiptir.

Yükseköğretim kurumlarında görev yapan kimselerin siyasî partilere üye olmalarının kanunla düzenleneceği anayasa koyucu tarafından belirtilmiştir. Yükseköğretim elemanları, partilerin merkez organlarında görev alabilme imkânına sahiptirler. Yükseköğretim kurumlarında görev yapanların partilerin il başkanlıklarında görev yapabilmelerinin mümkün olmaması, kanun koyucunun bu kimselerin uzmanlıklarından yararlanma isteğinden kaynaklanmaktadır.

2. 1. Üyelerin Aidat Yükümlülüğü

Siyasî partilere üye olan kimseler aidat ödeme yükümlülüğü altına girmektedirler. Üyelik aidatı, siyasî partilerin gelir kaynakları arasında bulunmaktadır. Nitekim Siyasî Partiler Kanunu'nun 61. maddesinin a bendinde "parti üyelerinden alınacak giriş aidatı ile üyelik aidatı" parti gelirleri arasında sayılmıştır. Kanunun 62. maddesinde giriş ve üyelik aidatlarının alt ve üst sınırlarının parti tüzüğünde gösterileceği belirtilmiştir. Fakat kanun koyucu burada giriş ve üyelik aidatının parti tüzüklerinde gösterilmesine ilişkin herhangi bir zorunluluk öngörmemiştir. Kanun koyucunun bu düzenlemeyi kanunlaştırmış olması, parti üyesi

olmak isteyen ya da hâlihazırda üye olan kimseler açısından oldukça önemlidir. Bir kişinin, parti üyesi olmak istediğinde üyelik aidatının miktarını bilmek istemesi tabiidir. Bu bakımdan parti tüzüklerinde alt ve üst sınırın belirlenmesi parti üyeleri açısından güvence sağlayacaktır. Parti yönetimlerinin tüzükte belirtilen aralıkların dışında çıkararak üyelerinden aidat istemesi böylelikle önlemiş olacaktır.

Aidatlar, normatif açıdan en sorunsuz finansman sağlama yöntemi olarak nitelenebilir. Üyelerinden düzenli bir şekilde aidat toplayabilen bir siyasî parti, büyük miktarlarda bağış yapan az sayıda kişiye bağlı olmaktan çıkıp tabanının taleplerine daha fazla kulak verebilir (Delice, 2016: s. 77). Üyelik aidatı, parti üyeliğinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle üyelik aidatını ödemeyen üyelere bazı yaptırımların uygulanması gündeme gelebilmektedir (Küçük, 2015: s. 437). Örneğin AK Parti Tüzüğü'nün 114. maddesinde ödeme gücü olduğu hâlde üyelik aidatını ödemeyen ya da geç ödeyen parti üyelerine uyarma cezası verileceği hükme bağlanmıştır. Bununla birlikte AK Parti Tüzüğü'nün 134. maddesinde "Aidat borcu olması, aksi Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na kararlaştırılmış olmadıkça, Parti içi kademe seçimleri ile aday yoklamalarına katılmaya engel değildir" hükmüne de yer verilmiştir.

Siyasî partilerin düzenli bir şekilde üyelerinin taahhüt ettikleri aidatları toparlayabilmesi, aidat veren üyelerin parti çalışmalarına daha fazla katılmalarını sağlayacaktır. Bu durum parti üyelerinin, partinin çeşitli kurullarında temsil edilme isteklerini artıracak olup, üyelerin iradesinin partiye daha fazla yansımalarını sonucunu doğuracaktır.

2. 2. Üye Kayıt Sistemi

Ülkemizde üye kayıtları sistematik bir şekilde tutulmamaktadır. Bu durum partinin üye sayısının tespitinde zorluk çıkarabildiği gibi, üyelerin oy hakkına sahip olup olmamalarının tespitinde de çeşitli zorluklar çıkarabilmektedir. Bu yüzden sistematik bir şekilde tutulmuş parti üye kayıt sicilleri, üyelerin iradelerinin parti içi kararların alınmasına daha etkili ve sağlıklı bir şekilde yansımalarını sağlayacaktır (Küçük, 2015: s. 432).

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından verilen bilgilere göre 21 Nisan 2017 tarihi itibarıyla en çok üyeye sahip parti 9.368.917 üye ile AK Parti'dir. CHP'nin üye sayısı 1.198.194, Demokrat Parti'nin üye sayısı 618.606, MHP'nin üye sayısı 494.490, Saadet Partisi'nin üye sayısı 234.675, Demokratik Sol Parti'nin üye sayısı 42.941, Halkların Demokratik Partisi'nin üye sayısı 34.478 ve BBP'nin üye sayısı 22.347'dir. Üye sayısı "0" olan siyasî partiler de bulunmakta olup bu partiler azımsanmayacak sayıda (Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 2017).

Demokrat Parti'nin bu kadar yüksek sayıda üyeye sahip olmasına karşın 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde 69.370 gibi üye sayısının neredeyse 1/10'i kadar oy almış olması "fason üyelik" kavramının gündeme gelmesine neden olmaktadır. Siyasî partiler, yaşamayan ya da başka partilere üye olan kişileri kendi partilerine üyeymiş gibi göstermekte ve bu durum da partilerin bazı üyelerinin "sanal üyeler"den oluştuğunu gözler önüne sermektedir (Küçük, 2015: s. 433-435). Ayrıca siyasî partiler zaman zaman üye kayıtlarını sıfırlamak suretiyle gerçek mânâda üye sayılarını tespit etmektedirler. Örneğin 1999 yılında CHP, bazı seçim bölgelerinde üye sayısının altında oy aldığını fark etmiş ve üyelerinden kayıtlarını yenilemelerini talep etmiştir. Üyelerine kırk beş günlük süre veren CHP'nin yaklaşık 1.800.000 olan üye sayısı bu sürenin sonunda yaklaşık 148.000'e kadar düşmüştür (Radikal, 2016).

Üye kayıtlarının sistematik bir şekilde tutulması, delegelerin tespiti bakımından da önem kazanmaktadır. Özellikle ilçe kongrelerinde oy kullanacak olan delegelerin tespitinde üye sayısı devreye girmektedir. İlçe kongre delegelerinin il kongre delegelerini, il kongre delegelerinin de büyük kongre delegelerini seçtikleri ve bu şekilde parti üyelerinin iradelerinin parti yönetimine yansıtacağı düşünüldüğünde üye kayıtlarının düzenli bir şekilde tutulmasının ne kadar önemli olduğunun farkına varılacaktır. Üye kayıtlarının düzenli olarak tutulması parti içi demokrasinin kurumsallaşması açısından da önem kazanmaktadır. Çünkü parti üyelerini temsil eden büyük kongre delegelerinin verecekleri imzalarla büyük kongrenin toplanması ve bu şekilde parti yönetiminde değişiklik yapılabilmesi söz konusu olabilecektir. Bu durum da partilerde lider sultanının son bulmasına ve parti içi demokrasinin hayata geçirilmesine katkı sağlayabilme potansiyeline sahiptir.

3. DELEGELİK SİSTEMİ

Siyasî partilerin uyguladıkları delegelik sistemi, parti yönetimlerinin partiye hâkim olabilmelerini sağlamaktadır. Delegelik sistemi, il ve ilçe kongrelerinin sonuçlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Siyasî Partiler Kanunu'nda ve parti tüzüklerinde delegelerin nasıl belirleneceğine ilişkin çeşitli hükümlere yer verilmektedir (Yanık, 2013: s. 179).

Delegelerin seçimlerinde sıklıkla tüzük ihlalleri söz konusu olmaktadır. Delegelerin seçiminde yaşanabilecek tüzük ihlallerinin önüne geçilmesi bakımından hâkim gözetimi önem kazanmaktadır. Çünkü delegelerin seçiminde parti içerisinde bulunan farklı gruplar arasında mücadele söz konusu olmaktadır. Parti yönetimini elinde tutanlar, delegelerin de kendileriyle beraber hareket edecek olan kimselerden oluşmasını istemektedirler. Parti yönetimleri delegelerin bu niteliğe sahip olmasını sağlamak için delegelerin masa başında belirlenmesi ve kongrede onaylanması yöntemini tercih etmektedirler (Tuncay, 1996: s. 196). Ayrıca parti yönetimleri, parti içerisinde oluşan muhalif gruplar tarafından genel başkanlığa gösterilen adayların büyük kongrede seçimi kazanabilmesini önlemek için delegeleri değiştirmektedirler. Delegelerin değiştirilmesi doğrudan büyük kongrede yapılan seçimlere yansımaktadır. Benzer uygulamalar il ve ilçe kongreleri bakımından da söz konusu olmaktadır. Delegelerin değiştirilmesi, seçilmiş delegelerin iradesinin parti kurullarına yansımalarını engellemektedir. Delegelerin oylarıyla üç yıllık süre için seçilen genel başkanlar, yönetimleri ve disiplin kurulları parti içi muhalefetin susturulması için harekete geçebilmektedirler. Parti yönetimlerinin, parti içi muhalefete karşı merkez karar organlarında aldıkları disiplin uygulamalarına ilişkin kararları, merkez disiplin kurullarına onaylatma işlemini bu sayede yapabilmeleri parti içi demokrasinin hayata geçirilmesini önlemektedir.

Ülkemizde uygulanan delegelik sistemi parti içi demokrasinin işletilmesi bakımından olumsuz durumlara neden olmaktadır. Mevcut delegelik sisteminin kaldırılarak parti üyelerinin tamamının katılımının sağlanacağı doğrudan demokrasi uygulamalarına geçilmesine ilişkin bazı öneriler (Yanık, 2013: s. 180) söz konusu

olsa da parti üyelerinin dahi seçimlerde kendi partilerine oy vermediği gözlemlendiğinden bu yöntemin pek de sağlıklı sonuçlar doğurmayacağı söylenebilir.

4. ADAY BELİRLEME YÖNTEMLERİ

Siyasî partiler zaman içerisinde halkın siyasî iradesinin tezahür ettiği teşkilatlı yapılar hâline gelmiş ve seçme ve seçilme haklarının partilerle şartlandırılarak kullanılabilmesi söz konusu olmuştur. Seçme hakkı, seçmenin önüne sunulan siyasî parti seçeneklerinden birisinin seçilmesi hâlini alırken seçilebilmek için ise hem bu siyasî partilerin başarılı olması hem de başarılı siyasî partilerin listesinde ismine yer verilmesi gerekmektedir (Bosuter, 1969: s. 97).

Siyasî partilerin seçme ve seçilme haklarının kullanımında sahip oldukları işlev, parti içi demokrasi bakımından asıl belirleyici etkinin aday belirleme yöntemlerinde ortaya çıkmasına neden olmuştur (Sağlam, 1999: s. 1979). Bu nedenle aday belirleme yöntemleri, parti içi demokrasi bakımından bir ölçü olarak nitelenmekte ve siyasî partiler hukukunun en önemli sorunları arasında bulunmaktadır (Yanık, 2013: s. 169). Türk siyasî partileri özellikle milletvekili ve belediye başkan adaylarının tespitinde iki farklı yöntem uygulamaktadırlar: Temayül yoklamaları ve önseçim. Ayrıca bazı siyasî partiler kontenjan adaylığı yöntemini de bu iki yönteme ek olarak kullanmaktadırlar.

4. 1. Temayül Yoklamaları

Siyasî partilerin adaylarını belirlerlerken kullandıkları yöntemlerden ilki temayül yoklamalarıdır. Partiler seçmenlerin karşısına çıkacak adaylarını merkez yoklaması ya da teşkilat yoklaması yöntemlerinden birisini ya da her ikisini birden kullanmak suretiyle tespit etmektedirler.

4. 1. 1. Merkez Yoklaması

Siyasî partilerin adaylarını belirlerken kullandıkları temayül yoklamaları arasında bulunan merkez yoklaması yöntemi, parti genel merkezlerinde oluşturulan

kurullar vasıtasıyla adayların tespit edilmesine ve oluşturulan listelerin genel seçimlerde seçmenlere sunulmasına imkân vermektedir.

1982 Anayasası döneminde en çok uygulanan aday belirleme yöntemi olan merkez yoklaması (Yanık, 2007b: s. 191), parti üyelerinin isteklerinin aday listesine yansımaya imkân tanımadığı için antidemokratik bir yöntem olarak nitelendirilmektedir (Tuncay, 1996: s. 207). Adayların parti genel merkezleri tarafından tespit edilmesi, siyasî katılımı sınırlandırdığı gibi partilerdeki oligarşik yapıların güçlenmesine de yol açmaktadır (Yanık, 2013: s. 170).

Siyasî partilerin merkez karar ve yönetim kurullarında aldıkları kararlar ile milletvekili aday listelerini oluşturmaları durumunda adayların tespiti az sayıda kişinin katılımı ile söz konusu olmakta ve bu durum parti içi demokrasi ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Çünkü merkez yoklaması yönteminin kullanılması suretiyle milletvekili adaylarının tespiti hâlinde parti tabanı seçim sürecinden dışlanmakta ve burada partilerin merkez karar ve yönetim kurullarıyla kurulan ilişkiler aday olabilme ölçütü olarak ortaya çıkmaktadır (Küçük, 2015: s. 449). Genellikle merkez yoklaması yöntemiyle belirlenen milletvekili adayları, parti yönetimine karşı gelmeyecek kimseler arasından seçilmektedir. Bu durum parti içerisinde iktidarı elinde bulunduranların güçlenmesine neden olmaktadır.

Merkez yoklaması yöntemi, genel merkeze yüklü miktarda bağışta bulunan ya da çeşitli çıkar ilişkilerine dayanan bazı kimselerin aday yapılması sonucunu doğurabilmektedir. Bu yöntem parti disiplini kavramını gündeme taşımaktadır. Merkez yoklamasıyla adayların tespit edildiği siyasî partilerde, parti içi demokrasinin işler kılınmadığı söylenebilir (Aydın, 2007: s. 91). Parti üyelerinin aday belirleme sürecine katılımlarının sağlanmaması ve malî güce sahip olan isimlerin aday listelerinde seçilebilecekleri yerlerden aday gösterilmesi milletvekili adaylığının varlıklı kimselere has bir imtiyaz hâline gelmesi tehlikesini içinde barındırmaktadır (Bosuter, 1969: s. 97-98). Merkez yoklaması yöntemiyle belirlenen ve milletvekili seçilen adayların parti yönetimiyle fikir ayrılığı yaşamaları hâlinde bu adaylara, disiplin uygulamalarına başvurmak suretiyle çeşitli cezalar verilebilmektedir. Bu

nedenle milletvekili adaylarının merkez yoklaması yöntemi ile belirlenmesi parti içi demokrasinin gerçekleştirilmesinin önündeki engellerden birisini teşkil etmektedir. Ayrıca milletvekili adaylarının merkez yoklaması yöntemi ile belirlenmesi, parti üyelerinin iradesinin rafa kaldırılması sonucunu doğurmakta ve siyasî katılımı önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Nitekim bölgesinde güçlü aşiret liderlerinin siyasî partiler tarafından milletvekili adayları olarak gösterilmesi, parti üyelerinin iradesinin dikkate alınmadığını ve bu kimselerin milletvekili seçilmesi hâlinde parti disiplininin zayıfladığını göstermektedir. Çünkü güçlü bölgesel liderler sahip oldukları ailevî ilişkiler sayesinde oy almakta zorlanmayacakları için parti genel merkezlerinin ve parti tüzüklerinin kurallarına uymayabileceklerdir. Bu durum parti disiplini sağlamak üzere parti tüzüklerine konulan kuralların yeterli olmadığını göstermektedir.

Merkez yoklaması yöntemi her ne kadar antidemokratik bir uygulama olsa da bu yöntemin uygulanmasının tamamen terk edilmesi gerekmemektedir. Çünkü partilerin temel ilkelerini muhafaza etmeleri ve tüzel kişiliklerinin yol alması bakımından merkez yoklaması önem kazanmaktadır. Bu nedenle kanun koyucunun yapacağı bir düzenleme ile merkez yoklamasına makul bir seviyede yer vermesi daha sağlıklı sonuçların ortaya çıkmasını sağlayacak ve parti içi demokrasinin sınırlarının belirlenmesine de yardımcı olacaktır.

Partinin tüzel kişiliğinin yol alması bakımından merkez yoklamasına duyulan ihtiyacın yeniden kontenjan adaylığı yönteminin uygulanmaya konulması ile çözümlenmesi de mümkündür. Siyasî Partiler Kanunu'nda 1995 yılında yapılan değişiklik öncesi kontenjan adaylığı kurumuna yer verilmiştir. Kontenjan adaylığının kanun koyucu tarafından Siyasî Partiler Kanunu'ndan kaldırılmasına karşılık parti tüzüklerinde bu kuruma yer verilmeye devam edilmektedir. Kontenjan adaylığı yöntemi, parti teşkilatları tarafından tanınmayan, ancak teknokrat olarak nitelendirilebilecek uzmanların meclise girmesine imkân sağlamaktadır (Yanık, 2007b: s. 192). Örneğin CHP'de 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan genel seçimler öncesinde parti yönetimi, 18 ilde 39 milletvekili kontenjanı ayırmış ve kontenjan adaylığı için 461 kişi başvurmuştur. Bazı aday adayları seçim bölgesi belirtmezken,

bazı adaylar listeye girmek istedikleri illeri belirtmişlerdir. Genel merkez yöneticilerinin çoğunluğunun kontenjan adaylığına başvurduğu CHP’de bazı önemli parti yöneticileri liste dışı kalmıştır (Radikal, 2015). Siyasî partilerin üst düzey yöneticilerinden belirli sayıda isme bu şekilde milletvekili aday listesinde yer verilmesi parti içerisinde genel merkez yönetiminin gücünü belli bir oranda kırmakta ve ortaya çıkması muhtemel oligarşik yapıların önlenmesine yardımcı olmaktadır.

4. 1. 2. Teşkilat Yoklaması

“Aday yoklaması” olarak da adlandırılan teşkilat yoklaması yönteminde adaylar, parti tüzüğünde belirtilen kişilerin katılımı ile tespit edilmektedir. Bu yöntemin amacı, parti tabanı ile parti yönetimi arasında denge oluşturmaktır (Aydın, 2007: s. 91).

Merkez yoklamasına göre daha demokratik bir yöntem olan teşkilat yoklamasına partiler tüzüklerinde yer vermektedirler. Siyasî partiler tüzüklerinde teşkilat yoklamasını gerçekleştirecek kurulların oranını ve niteliklerini hükme bağlamaktadırlar (Tuncay, 1996: s. 215). Örneğin AK Parti Tüzüğü’nde teşkilat yoklaması seçmenlerine yer verilmiştir. Parti kurucularından bakan ve milletvekillerine, il ve ilçe kongresi asıl delegelerinden partili belediye başkanlarına kadar geniş bir liste teşkilat yoklaması seçmeni olarak belirlenmiştir (AK Parti Tüzüğü, m. 124).

Parti teşkilatlarının iradesinin aday listesine kısmen de olsa yansımaya imkân tanıyan teşkilat yoklaması yöntemi (Tuncay, 1996: s. 215), parti genel merkezinin gücünün belli bir oranda kırılmasına neden olabilmektedir. Bu yöntemle milletvekili adaylarının belirlenmesi hâlinde mahallî teşkilatların güçlerinin artması söz konusu olabilecektir (Yanık, 2007b, s. 192). Ayrıca sayı olarak çok fazla olmayan teşkilat yoklaması seçmenlerine ulaşmak ve bu seçmenleri etkilemek zor değildir. Bununla birlikte teşkilat yoklaması seçmenlerin genellikle parti merkez, il ya da ilçe yöneticilerinin seçilmesini istedikleri adaylara oy verdikleri de gözlemlenmektedir (Gökçe, 2013: s. 71).

Teşkilat yoklaması yöntemi ile belirlenen adaylardan milletvekili seçilenler, parti genel merkezinden ziyade mahallî teşkilatlara karşı kendilerini borçlu hissedeceklerdir. Milletvekillerinin partinin mahallî teşkilatlarına karşı hissedecekleri bu borçluluk mahallî teşkilatların güçlenmesine neden olabilecektir. Bu durumda parti genel merkezleri, mahallî teşkilatların gücünü kırabilmek için söz konusu milletvekillerine karşı disiplin yaptırımlarına başvurabileceklerdir. Parti genel merkezlerinin bu şekilde disiplin yaptırımlarına başvurmaları hâlinde parti içi demokrasi ilkesi zedelenecektir.

4. 2. Ön Seçim

Bir seçim çevresinde bir siyasî partiye kayıtlı bütün üyelerin katılımıyla aday adayları arasından milletvekili adaylarının tespit edildiği yönteme “ön seçim” adı verilmektedir (Tuncay, 1996: s. 211). 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasî Partiler Kanunu’nun 29. maddesi ile ön seçim kurumu ilk defa hukukumuzda düzenlenmiştir (Çağlar, 1989: s. 235). 1973 yılında Siyasî Partiler Kanunu’nda yapılan değişikliklerle partilerin aday belirleme yöntemlerini tüzükleri vasıtasıyla gerçekleştirebilecekleri hükmü kabul edilmiştir (Yanık, 2013: s. 171). 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu’nda da milletvekillerinin ön seçim yöntemi ile belirleneceği hükme bağlanmıştır. 1986 yılında yapılan kanun değişikliği ile Milletvekili Seçimi Kanunu’nda her seçim bölgesi için siyasî partilerin milletvekili sayısının iki katı kadar aday göstermesi zorunlu kılınmıştır. Siyasî Partiler Kanunu’nun 37. maddesinde yapılan değişikliklerle de ön seçim zorunlu olmaktan çıkarılmıştır. Bu değişikliklerle siyasî partilerin aday belirleme yöntemlerinden birisini ya da birden fazlasını tüzüklerinde belirtmek suretiyle kullanabilmelerine imkân tanınmıştır (Gözler, 2000: s. 290). Anayasa Mahkemesi 1987 yılında verdiği bir kararda ön seçim yönteminin zorunlu olmaktan çıkarılmasının Anayasa’yla uyumsuz bir yönünün olmadığını vurgulamıştır.¹⁶ Kanun koyucu, bir sonraki genel seçimlerde ön seçim yönteminin uygulanmasının yasaklanmasına ilişkin bir hükmü de ihtiva eden bir değişiklik yapmış ve bu değişiklik dönemin anamuhalefet partisi tarafından

---

¹⁶ Anayasa Mahkemesi kararı, E. 1986/17, K. 1987/11, 22.5.1987, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 23, s. 225.

Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır. İptal isteminin gerekçesinde ön seçim yönteminin yasaklanmasının siyasî katılımın kısıtlanması sonucunu doğuracağı ve bu durumun da parti içi demokrasiye aykırılık teşkil edeceği iddia edilmiştir. Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan incelemede “adayların tespitinin parti içi demokrasiyi doğrudan ilgilendirdiği” ifade edilmiş ve ön seçim yönteminin demokratik bir uygulama olduğu vurgulanmıştır. Anayasa Mahkemesi'ne göre genel seçimlere kısa bir süre kalması ve bu yasaklamanın tek bir seçime özgü olması gibi nedenler ön seçimin yasaklanmasına gerekçe oluşturamaz. Bu nedenlerle Anayasa Mahkemesi ön seçimin yasaklanmasına ilişkin bu düzenlemeyi iptal etmiştir.¹⁷ Anayasa Mahkemesi'nin ön seçimin yasaklanmasına ilişkin ortaya koyduğu tutum oldukça önemlidir. Bununla beraber milletvekili adaylarının parti üyeleri tarafından ön seçim yöntemiyle belirlenmesinin siyasî katılıma sağlayacağı olumlu etkiler göz önüne alındığında ön seçimin zorunlu olmaktan çıkarılmasına ilişkin Anayasa Mahkemesi'nin yaptığı değerlendirmeye katılabilmek söz konusu olmayacaktır.

1983'ten itibaren tüm seçim bölgelerinde ön seçim yöntemini kullanmak suretiyle adaylarını tespit eden herhangi bir siyasî partiden bahsedebilmek mümkün değildir (Tuncay, 1996: s. 212). CHP, milletvekili adaylarını belirlerken ön seçim yöntemini önemli ölçüde kullanmaktadır. Örneğin CHP Parti Meclisi, 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan genel seçimlerde 85 seçim bölgesinin 55'inde adayların ön seçim yöntemi ile belirlenmesi yönünde karar almıştır. Ön seçim yapılması kararlaştırılan 55 seçim bölgesinin 45'inde ön seçimin hâkim denetiminde yapılacağına açıklanması, adayların tespiti açısından ortaya çıkabilecek sorunların engellenmesi ve adayların eşit bir şekilde yarışabilmeleri için önemli bir adımdır (Anadolu Ajansı, 2015).

Milletvekili adaylarının ön seçim yöntemi ile belirlenmesi demokratik süreçleri pekiştirme işlevi görmekte ve ön seçim yönteminin uygulanması ile seçen ve seçilen arasında bir organik bağ tesis edilmektedir. Bu bağın üyeler tarafından keşfedilmesi ile siyasî temsil anlamında bir farkındalık söz konusu olacaktır.

---

¹⁷ Anayasa Mahkemesi, 9 Ekim 1987 tarih ve E. 1987/23, K. 1987/27 sayılı Karar, *RG*, 14 Ekim 1987, Sayı 19604.

Seçmenler ön seçim yöntemi ile kendi temsilcilerini kendilerinin seçtiğini düşünecek ve böylelikle seçmenlerin kendi fikirlerinin ve kimlik gibi sosyal aidiyetlerinin bu milletvekilleri vasıtasıyla temsil edileceği yönündeki inançları artacaktır (Tosun, 2015: s. 22).

Ön seçim yöntemi, parti üyelerinin verdikleri oylarla milletvekili adaylarının belirlenmesine imkân tanıdığı için siyasî katılımı arttırmakta ve parti içi demokrasinin hayata geçirilmesine imkân tanımaktadır. Çünkü ön seçimle belirlenmiş bir milletvekili adayı, genel seçimlerde milletvekili olarak seçilmesi hâlinde parti yönetimine karşı herhangi bir borçluluk duygusu hissetmeyecektir. Bu durum da milletvekillere yasama faaliyetlerine katılmada kolaylık sağlayabileceği gibi partinin temel ilkelerine uygun davranmak suretiyle parti yönetimine bağımlı olmaksızın hareket edebilme imkânı verecektir. Milletvekili adaylarının ön seçimle belirlenmesi parti içerisindeki oligarşik yapıların önemli ölçüde zayıflamasına yol açacaktır. Ön seçim yöntemiyle belirlenen adayların milletvekili olmaları hâlinde disiplin uygulamalarıyla karşı karşıya kalma ihtimalleri azalacaktır. Çünkü parti yönetimleri, parti üyelerinin oylarıyla aday olanları meclise taşıyanların yine partili üyeler olduklarını bildiklerinden keyfi hareket edebilme imkânından yoksun kalacaklardır.

Parti adaylarının tespiti açısından Tanör, ön seçim yönteminin zorunlu hâle getirilmesi ve milletvekili adaylarının kaçta kaçının ön seçim yöntemiyle belirleneceğinin kanun koyucu tarafından düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Tanör, 1997: s. 41). Avrupa'da bir siyasî partiye kayıtlı tüm üyelerin katılabileceği şekilde ön seçim yapmak suretiyle adayların belirlenmesinin kanun tarafından zorunluluk olarak nitelendiği ülkeler sayıca azınlıktadır. Avrupa ülkelerinde adayların nasıl tespit edileceği meselesi, partilerin birer sivil toplum kuruluşu olarak görülmesinden dolayı partilerin iç düzenlemelerine bırakılmıştır. ABD ise adayların tespit yöntemini partilerin iç meselesi olarak görmemiş ve ön seçim yöntemini zorunlu hâle getirmiştir. Özbudun'a göre adayların tespit yönteminin parti tüzüklerine bırakılması ve parti tabanlarından ön seçim yönteminin uygulanmasına ilişkin taleplerin gelmesinin beklenmesi gerekmektedir. Parti tabanları ön seçime

ilişkin taleplerde bulduklarında bu talepler parti tüzüklerine yansiyacaktır. Ön seçim yönteminin kanun koyucu tarafından zorunlu kılınması hâlinde üye kayıtlarının seçim kurullarınca denetlenmesi hayatî bir öneme sahip olacaktır. Ayrıca bu durumda ülke seçim çevresi milletvekilliği (Türkiye milletvekilliği) uygulamasının ön seçimle beraber uygulanması daha sağlıklı sonuçların alınmasını sağlayacaktır (Özbudun, 2002: s. 56-57).

Kanun koyucunun, siyasî partilerin milletvekili adaylarının belirlenmesinde ön seçim yönetimini belirli bir oranda zorunlu kılması büyük bir önem taşımaktadır. Siyasî Partiler Kanunu'nda yapılacak gerekli düzenlemeler ile ön seçimin hayata geçirilmesinin sağlanması siyasî katılımı büyük ölçüde arttıracaktır. Ön seçimin zorunlu hâle getirilmesi, diğer aday belirleme yöntemlerine ihtiyaç duyulmayacağı sonucuna varmamızı engelleyecektir. Çünkü partide bütünlüğün sağlanması ve partinin genel merkez yöneticilerinin milletvekili olabilmesi parti politikalarının devamlılığı açısından oldukça önemlidir. Aksi takdirde partinin temel fikirlerinin meclise tam anlamıyla yansması söz konusu olmayacaktır. Bu yüzden ön seçim ile diğer aday belirleme yöntemleri arasında gerekli denge kurulmalıdır. Siyasî partilere ön seçim haricindeki aday belirleme yöntemlerini de kullanabilme imkânı tanınmalı, fakat ön seçimle belirlenen adayların listelerde üst sıralarda bulunabilmesi kanun koyucu tarafından sağlanmalıdır.

SONUÇ

Ortak bir tanıma sahip olmayan siyasî partilerin tarihi çok eskilere dayanmamaktadır. Siyasî partileri tanımlayan yazarların buldukları ortak nokta, siyasî partilerin iktidarı elde etmeyi amaçlayan sürekli topluluklar olmasıdır. Siyasî partilerin tasnifinde kullanılan ölçütlerden birisinin de “disiplin” olgusu olması, parti disiplini konusuna yoğunlaşılması gerekliliğini ortaya koyan önemli bir parametredir. Ayrıca siyasî partilerin kendi içlerinde ortaya çıkan muhaliflere karşı disiplin uygulamalarına sıklıkla başvurması da parti disiplini konusunu gündeme getiren diğer bir nedeni teşkil etmektedir. Örneğin 2016 yılı içerisinde MHP’de genel başkanlığa aday olacağını açıklayan ve partinin büyük kongresinin toplanması için çalışan parti içi muhalefeti temsil eden isimlerin partiden ihraç edilmesi ve CHP’de 2017 yılında genel başkan eleştiren Mersin milletvekili Fikri Sağlar’ın kesin ihraç talebiyle disipline sevk edilmesi sonrası YDK tarafından verilen kararla kınama cezasına çarptırılması konunun güncelliğini göstermektedir.

Türkiye’de parti disiplini uygulamalarına sıklıkla başvurulması parti içi demokrasi taleplerinin de güncelliğini korumasına yol açmaktadır. Bu nedenle parti disiplini ile parti içi demokrasi kavramlarının arasında nasıl bir ilişkinin bulunduğu sorusu akıllara gelmekte ve bu soruya hukukî bakış açısıyla cevap aramak gerekmektedir. Türkiye’de çok partili hayata geçilmesinde parti içi demokrasi taleplerinin etkisinin gözardı edilemeyecek olması, tarihsel bazı olayların incelenmesinin bu sorunun cevabının bulunmasına yardımcı olacağını göstermektedir. Parti içi demokrasiye ilişkin taleplere karşı parti yönetimlerince kendisine sıklıkla başvuru alan parti disiplini uygulamaları, siyasî hayatı etkilemenin ötesinde çok önemli hukukî sonuçlar da doğurmaktadır. Parti disiplini uygulamalarının sonucunda ortaya çıkan hukukî sonuçlar, Siyasî Partiler Kanunu’nun özellikle parti içi demokrasi üzerindeki etkilerine işaret etmektedir.

Demokrasinin hayata geçirilebilmesi için hayatî bir role sahip bulunan parti içi demokrasi, bir siyasî parti içerisinde farklı düşünen kimselerin bulunmasına ve bu farklı düşüncelerin partinin bütünlüğünü tehlikeye atmayacak şekilde rahatlıkla dile

getirilebilmesine imkân tanımaktadır. Bu nedenle, parti içi demokrasi, demokrasinin olmazsa olmaz bir şartını teşkil etmekte ve anayasal bir güvenceye sahip bulunmaktadır.

Demokrasinin olmazsa olmazı olan parti içi demokrasiyi etkileyen birçok faktör bulunmakla birlikte özellikle partilerdeki disiplin uygulamaları büyük bir öneme sahip bulunmaktadır. Parti içi muhalefetin sindirilmesinde kullanılan disiplin yaptırımları, parti içi demokrasinin yerleşmesine imkân tanımamaktadır. Siyasî Partiler Kanunu'nda hangi hâllerde disiplin mekanizmasının çalıştırılabileceğinin gösterilmemiş olması disiplin yaptırımlarının keyfi bir şekilde kullanılabilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle kanun koyucunun disiplin cezalarının hangi hâllerde uygulanacağını göstermesi ve disiplin mekanizmasının çalıştırılmasına ilişkin gerekli sınırları çizgilerini çekmesi büyük bir önem taşımaktadır.

Siyasî partilerin bütünlüğünün bozulmasının engellenmesi büyük bir öneme sahip bulunmakta ve Türk siyasî hayatında sıklıkla başvurulmuş disiplin yaptırımlarına, aslında “son çare” olarak başvurulması gerekmektedir. Siyasî partilerin karar alma süreçlerine üyelerini daha fazla dâhil ederek katılımı arttırması ve parti içi demokrasinin hayata geçirilmesi için çaba sarf etmesi disiplin uygulamalarına başvurma ihtimalini azaltacaktır. Dolayısıyla partilerin disiplin uygulamalarının azalması parti içi demokrasiyi arttıracak itici bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan parti disiplini ile parti içi demokrasi arasında ters bir orantının bulunduğu ve her iki kavramın da birbirinden ayrı düşünülebilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmelidir.

Parti disiplini ile parti içi demokrasi arasındaki ilişkinin niteliği, Siyasî Partiler Kanunu'yla bağlantılı olarak bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Partilerin büyük kongrelerinin toplanmasına ilişkin delegelerin taleplerinin parti yönetimlerince reddedilmesi siyasî partiler hukukunun güncel sorunları arasında bulunmaktadır. Bu noktada siyasî partilerin büyük kongrelerinin olağanüstü bir şekilde toplanmasına ilişkin delegeler tarafından verilen imzaların daha sonra geri çek(tir)ilmesi ve böylelikle nisap miktarına ulaşılmasının

engellenmeye çalışılması gündeme gelmektedir. Geri çek(tir)ilen imzalar sonucunda delegelerin büyük kısmının iradesi birkaç imzanın geri çekilmesinden dolayı hiçe sayılmaktadır. Bu bakımdan Saadet Partisi'nde 2010 yılında yaşanan süreç ve yerel mahkemenin verdiği karar büyük bir öneme sahip bulunmaktadır. Ankara 10. Sulh Hukuk Mahkemesi tarafından görülen davada verilen, imzaların genel merkeze ulaştırılmasından sonra geri çekilmesinin hukuken sonuç doğurmadığına ilişkin karar, Anayasa Mahkemesi'nin CHP hakkında 2005 yılında verdiği karar ile uyum içerisindedir. Bu kararla delegelerin iradesinin hiçe sayılması engellenmiş bulunmaktadır. Zaman zaman gündeme gelen bu ve benzeri örnekler karşısında kanun koyucunun gerekli düzenlemeleri yapması keyfî uygulamaların önüne geçilmesini sağlayacaktır. Bu noktada büyük kongrelerin toplanmasına ilişkin delegelere ait talebin reddedilmesi durumunda ortaya çıkan uyuşmazlıkların tek hâkimli mahkemelerde değil, çok hâkimli Yargıtay'da görülmesi kamuoyu nezdinde soru işaretlerinin oluşmasını engelleyecektir. Kanun koyucu tarafından bu konuya ilişkin yapılacak düzenlemede bu tür davaların Yargıtay'da belirlenecek bir dairede görülmesi ve bu dairenin vereceği karara ilişkin temyiz mercii olarak da Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun belirlenmesi parti içi demokrasi bakımından daha sağlıklı sonuçların doğmasını sağlayacaktır.

Siyasî Partiler Kanunu çerçevesinde ortaya çıkan bir diğer sorun, siyasî parti yönetimlerinin parti içi muhalefetle hareket eden il ve ilçe başkanlarını işten el çektirmek suretiyle muhaliflerin gücünü kırmaya çalışmalarıdır. İşten el çektirilenlerin parti içinde herhangi bir başvuru yoluna sahip olmamaları parti içi demokrasi bakımından olumsuz sonuçların doğmasına neden olmaktadır. Bu tür durumlarda parti içerisinde bir başvuru merciinin belirlenmesi işten el çektirmeyi önlemeyecek olsa da işten el çektirilenlerin haklarını aramalarına imkân tanıyacaktır.

Parti içi demokrasinin somutlaştığı bir diğer durum ise aday tespit yöntemleridir. Siyasî Partiler Kanunu, adayların nasıl tespit edileceğini parti tüzüklerine bırakmıştır. Adayların merkez yoklaması ile tespit edilmesi, siyasî katılımı sınırlandırmaktadır. Adayların teşkilat yoklaması yöntemiyle belirlenmesi ise merkez yoklamasına nazaran daha demokratik bir yöntemdir. Siyasî partilerin aday

tespitinde kullanabilecekleri en demokratik yöntem ise ön seçimdir. Ön seçim yönteminde parti üyeleri istedikleri aday adaylarına oy kullanmakta ve böylelikle aday olmayı başaranlar parti yönetimine bağımlı olmaktan kurtulabilme imkânına kavuşmaktadırlar. Parti üyelerinin oylarıyla aday olan ve seçimlerde milletvekili olmaya hak kazananlar parti liderlerine karşı borçluluk hissetmeyeceklerdir. Ön seçimle aday olan ve seçilen milletvekilleri kendilerini parti yönetimine karşı sorumlu hissetmeyecekleri için partilerinin yanlış buldukları politikalarına karşı çeşitli eleştiriler getirebilme ve hatta genel başkanlığa aday olabilme imkânına sahip olacaklardır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak bu milletvekillerine karşı disiplin mekanizmalarının çalıştırılması zorlaşacaktır. 1983 tarihli Siyasî Partiler Kanunu'nun ilk hâlinde ön seçimin zorunlu kılınmış olması gibi, bugün de makul bir oranda milletvekillerinin ön seçimle belirlenebilmesine kanun koyucu tarafından imkân tanınması gerekmektedir.

Bütün bu açıklamalardan hareketle bir siyasî partinin bütünlüğünün sağlanmasında parti disiplininin son derece önemli olduğu, fakat disiplin uygulamalarının sınırlarının kanun koyucu tarafından çizilmesinin gerekliliği vurgulanmalıdır. Parti içi demokrasinin gerçekleşebilmesi, partilerin bütünlüğünün bozulmamasını da gerektirdiğinden kanun koyucunun her iki kavram arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak hareket etmesi ve her iki kavram arasında denge kurabilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR

Ahmad, Feroz (2006). Modern Türkiye'nin Oluşumu. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akpınar, Nazlı (2009). Maddi-Manevi Kalkınma: Necmettin Erbakan Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aktaş, Nuri Ahmet (2004). Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Altındal, Yonca (2007). Kadının Siyasal Katılımı Bağlamında Partilerin Kadın Kollarının Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Arpacı, Işıl (2012). Türk Siyasal Yaşamında Etkileri Bakımından İslamcılık ve Necmettin Erbakan. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Artvinli, Fatih (2004). Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bağce, Hüseyin Emre (2015). "Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçimler: 1946-2015." Şu kitapta: Ed. Edip Asaf Bekaroğlu. Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları: Araftaki Seçim 7 Haziran 2015. İstanbul: Vadi Yayınları, 17-60.

Bosuter, Kudret (1969). Türk Siyasî Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi. Ankara: Ulusal Basımevi.

Çağlar, Bakır (1989). Anayasa Bilimi Bir Çalışma Taslağı. İstanbul: BFS Yayınları.

Delice, Aslan (2016). Anglo-Sakson Örnekler Işığında Siyasal Parti ve Seçim Yasaları. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Duverger, Maurice (1974). Siyasi Partiler (Çev. E. Özbudun). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Erdoğan, Murat (2013). Seçim Sistemleri ile Siyasi Partiler Arasındaki İlişkiler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Eroğul, Cem (2013). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi. İstanbul: Yordam Kitap.

Fisher, Justin (1996). British Political Parties (Contemporary Political Studies). Hertfordshire: Prentice Hall Europe.

Gençkaya, Ömer Faruk (2000). “Siyasi Partilere ve Adaylara Devlet Desteği Bağışlar ve Seçim Giderlerinin Sınırlandırılması (Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Türkiye İçin Öneriler).” Şu kitapta: Koordinatör Ali Çarkoğlu. Siyasi Partilerde Reform. İstanbul: TESEV Yayınları, 127-234.

Gözler, Kemal (2000). Türk Anayasa Hukuku. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Gözler, Kemal (2011). Anayasa Hukukunun Genel Teorisi: Cilt 1. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Gülsoy, Tevfik (2000). Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Günel, Erdoğan (2005). Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İnceoğlu, Efecan (2009). Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kaboğlu, İbrahim Ö. (2016). Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar) (11. Baskı). İstanbul: Legal Yayıncılık.

Kanadoğlu, Korkut (2010). Siyasal Partiler Kanunu Şerhi (Cilt I: md. 1-35). İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.

Kapani, Münci (2011). Politika Bilimine Giriş. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kapucuoğlu, Suha (2004). Demokrasi ve Parti İçi Demokrasi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Karpat, Kemal H. (2012). Türk Demokrasi Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kaya, Halit (2014). Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Kuru, Hanife (1996). Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Küçük, Tevfik Sönmez (2015). Parti İçi Demokrasi. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Özbudun, Ergun (1968). Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Özbudun, Ergun (1977). Siyasal Partiler. Ankara: Sevinç Matbaası.

Özbudun, Ergun (2002). 2001 Anayasa Değişiklikleri ve Siyasal Reform Önerileri. İstanbul: TESEV Yayınları.

- Özbudun, Ergun (2010). Türk Siyasal Hayatı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Özbudun, Ergun (2014). Türk Anayasa Hukuku (15. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özcan, Hüseyin, Murat Yanık (2014). Siyasi Partiler Hukuku. İstanbul: Der Yayınları.
- Özipek, Bekir Berat (1991). Türk Siyasal Yaşamında Serbest Cumhuriyet Fırkası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Parlar, Bülent Ecevit (2010). Kuruluşundan Günümüze Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti İçi Demokrasi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sağlam, Fazıl (1999). Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2005). "Millî Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Programının İçeriği." Şu kitapta: Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce (İslâmcılık, Cilt 6). İstanbul: İletişim Yayınları, 576-590.
- Soysal, Mümtaz (1969). Anayasaya Giriş. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tanilli, Server (1981). Devlet ve Demokrasi (Anayasa Hukukuna Giriş). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Tanör, Bülent (2013). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (23. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Tanör, Bülent, Necmi Yüzbaşıoğlu (2016). 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku (16. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Teziç, Erdoğan (1976). 100 Soruda Siyasî Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Teziç, Erdoğan (2016). Anayasa Hukuku. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Tunaya, Tarık Zafer (1988). Türkiye'de Siyasal Partiler (Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tuncay, Suavi (1996). Parti İçi Demokrasi ve Türkiye. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Turan, İlter (1977). Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Uyar, Hakkı (2000). 1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. İzmir: TÜSES Yayınları.

Uygun, Oktay (2012). “Federalizm ve Bölgesel Özerklik Tartışmaları.” Şu kitapta: Ed. Ece Göztepe ve Aykut Çelebi. Demokratik Anayasa Görüşler ve Öneriler. İstanbul: Metis Yayınları, 91-139.

Yanık, Murat (2013). Parti İçi Demokrasi. İstanbul: Adalet Yayınevi.

Yaşar Teksoy, Beril (2010). Demokrat Parti’de Parti İçi Demokrasi (1946-1960). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Zürcher, Erik Jan (2011). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

B. MAKALELER VE DİĞER BASILI YAYINLAR

Abadan, Yavuz (1966). “Türk Siyasî Partiler Kanunu.” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 21 (3), 171-218.

Aktaş, Şamil (2005). “Yüksek Basınçla İlişkili Patolojilere Yaklaşım.” Yoğun Bakım Dergisi, 5 (4), 208-220.

Akyıldız, Ali (2003). “Meclis-i Vükelâ”. İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 28, 251-253.

Aliefendioğlu, Yılmaz (1999). “Siyasi Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri.” Anayasa Yargısı Dergisi, 16, 95-115.

Aydın, Mehmet Ali (2007). “Milletvekili Adaylarının Belirlenme Usulü ve Önseçim.” Yasama Dergisi, 5, 82-108.

Bozkır, Gürcan (2007). “Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi.” Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 6 (15), 275-308.

Dikmen Caniklioğlu, Meltem (1999). “Seçim Sistemlerinin Siyasal İstikrarın Sağlanmasındaki Rolü.” Anayasa Yargısı Dergisi, 16, 17-44.

Cansun, Şebnem (2012). “Siyasette Cinsiyet Kotası: AKP ve CHP Örnekleri.” İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (1), 78-96.

Çağlayan, Sezai, Mustafa Çakır (2014). “Parti Disiplini ve Lider Sultasının Egemenliğin Kullanımı Üzerindeki Olumsuz Etkileri: Türkiye ve İngiltere Örnekleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme.” Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 9, 25-51.

Dinçkol, Bihterin (2005). “Kadın-Erkek Eşitliği İçin Pozitif Ayrımcılık.” İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4 (8), 101-117.

Flavelle, Lucinda, Philip Kaye (1986). "Party Discipline and Legislative Voting." Canadian Parliamentary Review. 9 (2): 6-9

Gençkaya, Ömer Faruk, Umut Gündüz, Damla Cihangir-Tetik (2016). Siyasetin Finansmanı ve Şeffaflık. Ankara: Uluslararası Şeffalık Derneği.

Gökçe, Ali Fuat (2013). "Siyasi Partilerde Parti İçi Demokrasi ve Disiplin Algısı: Türkiye." Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 9, 65-79.

Hanioğlu, M. Şükrü (2001). "Jön Türkler". İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 23, 584-587.

Hanioğlu, M. Şükrü (2004). "Meşrutiyet". İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 29, 388-393.

İyimaya, Ahmet (2006). "Siyasal Partilerde Teşkilat Yönetimi Görevden Almanın Hukuki Rejimi." Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 66, 133-172.

Kara, Fatih (2012). "Birleşik Krallık Avam Kamarası Çalışma Usul ve Esasları Üzerine." Yasama Dergisi (İçtüzük Özel Sayısı), 21, 7-50.

Kubilay, Çağla (2014). "Demokrat Parti Döneminde Basında İspat Hakkı Tartışmaları." İletişim: Araştırmaları Dergisi, 12 (1), 11-43.

Kuzu, Burhan (2006). "Nasıl Bir Seçim Sistemi: Siyasi Parti Görüşleri (Adalet ve Kalkınma Partisi)." Anayasa Yargısı Dergisi, 23, 284-318.

Mainwaring, Scott, Aníbal Pérez-Liñán (1997). "Party Discipline in the Brazilian Constitutional Congress." Helen Kellogg Institute for International Studies. Indiana: 1-31.

MSP (1979). *Birikim Dergisi*, 46-47, 60-63.

Okur Çakıcı, Fatma (2016). "Osmanlı'dan Türkiye'ye Siyasal Miras: Türk Siyasal Kültürü Üzerine Bir İnceleme." Journal of International Scientific Researches (Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi), 1 (2), 8-15.

Özbudun, Ergun (1964). "M. Duverger'in "Siyasal Partiler"i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler." Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24 (1-4), 23-51.

Özer, Attila (1996). "Baskı Gruplarının Gelişimi Sınıflandırılması ve Faaliyetleri." Ankara Barosu Dergisi, 4, 532-539.

Sitembölükbaşı, Şaban (1997). " "Siyasal Kültür"ün Kavramsallaştırılmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler." Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2, 249-266.

Sitembölükbaşı, Şaban (2007). “Kadınların Siyasal Hayata Etkin Katılımının Bir Aracı Olarak Seçimlerde Kota Uygulamaları.” Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12 (1), 13-36.

Soysal, Mümtaz (1957). “İngiliz İşçi Partisi.” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 12 (1), 74-91.

Tanör, Bülent (1997). Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri. İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD).

Tosun, Tanju (2015). 7 Haziran Seçimine Doğru Cumhuriyet Halk Partisi (CHP). İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA).

Turan, İlter (1968). “Parti Disiplini: Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler.” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 28 (1-4), 79-102.

Turan, İlter (2011). “Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları.” İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 45, 1-21.

Turhan, Mehmet (1983). “Parlementer Hükümet ve “İki Parti Sistemi”.” Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1 (1), 151-155.

Türk, Hikmet Sami (2006). “Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih.” Anayasa Yargısı, 23, 75-112.

Uzun, Cem Duran (2014). Siyasi Partilerin Finansmanı (Devlet Yardımı, Sınırlamalar ve Mali Denetim). İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA).

Yanık, Murat (2007a). “Parlamenter Hükümet Sistemi Bağlamında Türkiye’de Parti Disiplini.” Kamu Hukuku Arşivi, 10 (2), 106-115.

Yanık, Murat (2007b). “Parti İçi Demokrasi Açısından Aday Belirleme Yöntemleri.” Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11 (3-4), 185-206.

Taşpınar Dağcı, Gül Tuba (2005). “Türk Siyasî Tarihinde Hürriyet Partisi’nin Yeri.” Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 8, 15-29.

Yaşar, Beril (2014). “Demokrat Parti’de Parti İçi Demokrasi (1946-1960).” Tarih Okulu Dergisi, 18, 503-541.

Zariç, Sami (2011). “Demokratikleşme ve Etkin Bir Siyasal Sistem Oluşturma Bağlamında Türkiye’de Siyasal Partilerde Lider Hegemonyası ve Lider Değişimi Sorunsalı.” Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi, 8, 99-115.

C. KARARLAR

Anayasa Mahkemesi kararı, E. 1986/17, K. 1987/11, 22.5.1987, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 23, s. 208-243.

Anayasa Mahkemesi, 9 Ekim 1987 tarih ve E. 1987/23, K. 1987/27 sayılı Karar, RG, 14 Ekim 1987, Sayı 19604.

Anayasa Mahkemesi, 22 Ocak 2003 tarih ve E. 2002/4, K. 2003/2 sayılı Karar, RG, 12 Temmuz 2003, Sayı 25166.

Anayasa Mahkemesi, 25 Temmuz 2005 tarih ve E. 2004/2 (Siyasî Parti-İhtar), K. 2005/4 sayılı Karar, RG, 6 Ağustos 2005, Sayı 25898.

Anayasa Mahkemesi kararı, E. 2004/3 (Siyasî Parti İhtar), K. 2005/3, 20.7.2005, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 45, Cilt 2, s. 335-338.

Anayasa Mahkemesi, 1 Ekim 2009 tarih ve E. 2005/2, K. 2009/1 sayılı Karar.

Ankara 10. Sulh Hukuk Mahkemesi, 22 Eylül 2010 tarih ve E. 2010/1751, K. 2010/2066 sayılı Karar.

D. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

AK Parti Tüzüğü (2016). <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/akparti-tuzuk-2016.pdf> / 26 Nisan 2017.

Anadolu Ajansı (15 Şubat 2015). CHP 55 bölgede ön seçim yapacak. <http://aa.com.tr/tr/politika/chp-55-bolgede-on-secim-yapacak/74701> / 8 Mayıs 2017.

BBC Türkçe (30 Kasım 2015). İngiltere’de İşçi Partili vekiller Suriye oylamasında serbest. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151130_corbyn_update / 18 Kasım 2016.

BBC Türkçe (18 Ocak 2016). CHP Parti Meclisi belli oldu: Kılıçdaroğlu’nun anahtarı 19 fire verdi. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160117_chp_pm_fire / 1 Mayıs 2017.

CHP Tüzüğü (1938). <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASII%20PARTI%20YAYINLARI/197603306%20CHP%20TUZUGU%201938/197603306%20CHP%20TUZUGU%201938.pdf> / 11 Ocak 2017.

CHP Tüzüğü (2016). <https://www.chp.org.tr/Assets/dosya/tuzuk2016-29012016.pdf> / 3 Nisan 2016.

Cumhuriyet (3 Şubat 2016). Aylin Nazlıaka'ya ihraç istemi. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/474860/Aylin_Nazliaka_ya_ihrac_istemi.html / 20 Kasım 2016.

Demokrat Parti Programı (1946). <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200805461%20DEMOKRAT%20PARTI%20PROGRAMI%201946/200805461%20DEMOKRAT%20PARTI%20PROGRAMI%201946.pdf> / 10 Aralık 2016.

Deutsche Welle Türkçe (1 Ağustos 2008). Alman sosyal demokratlarında Clement kavgası. <http://www.dw.com/tr/alman-sosyal-demokratlarında-clement-kavgası/a-3531127> / 11 Aralık 2016.

Deutsche Welle Türkçe (13 Nisan 2010). SPD Sarrazin için ihraç sürecini başlattı. <http://www.dw.com/tr/spd-sarrazin-için-ihrac-surecini-baslatti/a-6000942> / 18 Kasım 2016.

Deutsche Welle Türkçe (23 Nisan 2011). Sarrazin konusunda geri adım. <http://www.dw.com/tr/sarrazin-konusunda-geri-adim/a-15023744> / 18 Kasım 2016.

Gerçek Gündem (6 Şubat 2015). CHP İzmir'de 2 ihraç 3 kınama cezası. <http://www.gercekgundem.com/chp-izmirde-2-ihrac-3-kinama-cezasi-102794h.htm> / 20 Kasım 2016.

Haber7 (17 Kasım 2006). Ümit Özdağ MHP'den ihraç edildi. <http://www.haber7.com/siyaset/haber/199479-umit-ozdag-mhpden-ihrac-edildi> / 7 Mart 2017.

Hürriyet (25 Mart 2005). Sarıgül CHP'den ihraç edildi. <http://www.hurriyet.com.tr/sarigul-chpden-ihrac-edildi-306692> / 6 Mart 2017.

Hürriyet (24 Mart 2010). AK Parti'den geçici ihraç edilen Doğan: İtiraz etmeyeceğim. <http://www.hurriyet.com.tr/ak-partiden-gecici-ihrac-edilen-dogan-itiraz-etmeyecegim-14204433> / 20 Kasım 2016.

Hürriyet (30 Temmuz 2015). O önerge reddedildi. <http://www.hurriyet.com.tr/o-onerge-reddedildi-29678166> / 19 Mart 2017.

Hürriyet (4 Mayıs 2016). Akşener'e destek veren teşkilat görevden alındı. <http://www.hurriyet.com.tr/aksenere-destek-veren-teskilat-gorevden-alindi-40099353> / 10 Mayıs 2017.

Hürriyet (25 Nisan 2017). Muğla BBP yönetimi görevden alındı, 7 ilçe başkanı istifa etti. <http://www.hurriyet.com.tr/mugla-bbp-yonetimi-gorevden-alindi-7-ilce-baskani-istifa-etti-40437949> / 11 Mayıs 2017.

İngiliz Parlamentosu, t.y. <http://www.parliament.uk/about/mps-and-lords/principal/whips/> / 25 Şubat 2017.

MHP Tüzüğü (2009). https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_parti_tuzugu_2009_opt.pdf / 25 Nisan 2017.

Millî Gazete (1 Ekim 2012). Hadi Ordan. http://www.milligazete.com.tr/hadi_ordan/264458 / 15 Kasım 2016.

Millî Selamet Partisi 3. Büyük Kongresi (1976). http://esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/2%20MSP/1976_3_Buyuk_Kongre.pdf / 10 Mart 2017.

Milliyet (7 Şubat 2016). Nazlıka ihraç istemiyle disipline sevk edildi. <http://www.milliyet.com.tr/nazliaka-ihrac-istemiyle-disipline/siyaset/detay/21%2520%250990777/default.htm> / 20 Kasım 2016.

Milliyet (26 Mayıs 2017). CHP'den Fikri Sağlar kararı. <http://www.milliyet.com.tr/chp-den-fikri-saglar-karari-siyaset-2457428/> 26 Mayıs 2017.

NTV (27 Ocak 2005). Kurultaylar partisi CHP. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/306765.asp> / 6 Mart 2017.

Özdemir, Zafer (2013). Üniter Devlet Sisteminde Gölge Kabine Uygulaması. <http://akademikperspektif.com/2013/12/11/uniter-devlet-sisteminde-golge-kabine-uygulamasi/> 8 Kasım 2016.

Radikal (12 Mayıs 2003). Duvarların Dili Olsa. <http://www.radikal.com.tr/hayat/duvarlarin-dili-olsa-669591/> / 19 Mart 2017.

Radikal (18 Mart 2015). CHP'de 39 kontenjan için 461 aday yarışıyor, işte o isimler! <http://www.radikal.com.tr/politika/chpde-39-kontenjan-icin-461-aday-yarisiyor-iste-o-isimler-1315901/> / 11 Mayıs 2017.

Radikal (13 Ocak 2016). CHP'de tarihi sıfırlama: 1 milyon 800 bin üye 148 bine düştü. <http://www.radikal.com.tr/politika/chpde-tarihi-sifirlama-1-milyon-800-bin-uye-148-bine-dustu-1498067/> 5 Mayıs 2017.

Sabah Gazetesi (25 Mart 2005). Sarıgül CHP'den ihraç edildi. <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/03/25/siy97.html> / 5 Mart 2017.

Saadet Partisi Tüzüğü (2016). <http://saadet.org.tr/tuzuk.pdf> / 29 Nisan 2017.

TBMM Bülteni (1993). https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/meclis_bulteni.bulten_sayfa?psayi=26&psayfa=3 / 5 Kasım 2016.

TBMM Bülteni, (1997). https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_1997_0000_0053_0000/0005.pdf / 5 Kasım 2016.

Vatan Gazetesi (17 Şubat 2005). CHP'de kıyım. <http://www.gazetevatan.com/chp-de-kiyim-47248-gundem/> / 3 Mayıs 2017.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı (2017). <http://www.yargitaycb.gov.tr/kategori/siyasi-parti-islemleri/59> / 5 Mayıs 2017.

Yeni Asır (2005). Toprak yargıya gidiyor. <http://ya2005.yeniasir.com.tr/02/28/index.php3?kat=ana&sayfa=siyasi1&bolum=gunluk> / 20 Kasım 2016.

Yeni Şafak (15 Mayıs 2000). Nefes kesen yarış. <http://www.yenisafak.com/arsiv/2000/mayis/15/politika.html> / 3 Mart 2017.